

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA BOHEMISTIKY

**Moravské kronikářské relace 17. století a jejich postavení
v kontextu dějin české literatury**

Disertační práce

Vypracovala: Mgr. Karla Strnadová

Studijní obor: Česká literatura

Školitelka práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Olomouc 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci zpracovala samostatně pouze za použití pramenů a literatury, které jsou uvedené v závěrečném seznamu.

V Olomouci dne 10. 7. 2010

Podpis:

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala za vstřícnost a pomoc všem pracovníkům institucí, které jsem během svého heuristického výzkumu navštívila, především se to týká SOkA Přerov, SOkA Uherské Hradiště, SOkA Třebíč (pobočka Moravské Budějovice) a MZA Brno. Dále děkuji za podnětné rady a připomínky prof. PhDr. Eduardu Petrů († 3. 3. 2006), DrSc., doc. Janu Malurovi, Ph.D., doc. PhDr. Karlu Komárkovi, Ph.D., prof. PhDr. Marii Sobotkové, CSc. a své školitelce Mgr. Janě Kolářové, Ph.D.

V neposlední řadě patří můj velký dík celé mé rodině, obzvláště manželovi, za podporu a pochopení, které pro mnou práci měli.

OBSAH

ÚVOD	5
1 BAROKNÍ HISTORIOGRAFIE	8
1.1 VÝBĚROVÝ PŘEHLED DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ O ČESKÉ BAROKNÍ HISTORIOGRAFII....	8
1.2 POSTMODERNÍ VÝZVA	15
1.2.1 Literární historie a historiografie	17
1.2.2 Předmět české literární historie	19
1.3 ČESKÁ HISTORIOGRAFIE V 17. STOLETÍ	22
1.3.1 Historiografie 20.–50. let 17. století	25
1.3.2 Historiografie od 50. let do konce 17. století.....	30
2 CHARAKTERISTIKA DOBY	35
2.1 MORAVA V 17. STOLETÍ.....	42
3 ŽÁNROVÉ ZAŘAZENÍ BAROKNÍCH HISTORIOGRAFICKÝCH TEXTŮ	46
3.1 „HISTORIE“ V DOBOVÝCH POETIKÁCH	47
3.2 POLSKÁ A SLOVENSKÁ GENOLOGIE	52
3.3 POJMOSLOVÍ STARŠÍCH HISTORIOGRAFICKÝCH TEXTŮ	54
3.3.1 Kronika.....	58
3.3.2 Kronikářství na našem území	62
3.3.3 Další žánry české historiografie.....	67
4 TYPOLOGIE	74
5 ANALÝZA TEXTŮ	79
5.1 LIPNÍK NAD BEČVOU	83
5.1.1 Pamětní kniha primátora Martina Zikmundka (1640).....	83
5.1.2 Kronika Eliáše a Václava Rožnovských (1581–1624)	104
5.2 MORAVSKÉ BUDĚJOVICE	113
5.2.1 Anonymní paměti (1597–1620).....	113
5.2.2 Paměti Josefa Securia (1609–1624)	120
5.2.3 Paměti Jana Komorníka (1677, 1680–1681).....	127
5.3 TŘEBÍČ	138
5.3.1 Kronikářská relace Jana Suchenia Novobydžovského (1655)	138
5.3.2 Kronikářská relace Mikuláše Bisaty (1661).....	149
5.4 UHERSKÝ BROD	155
5.4.1 Paměti Matyáše Haškonia (1666).....	155
ZÁVĚR	169
RESUMÉ	173
ANOTACE	176
ANNOTATION	177
PRAMENY A LITERATURA	178
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	193

ÚVOD

Zájem o kroniky a paměti moravské provenience ze 17. století jsme získali během studia české filologie a historie. Pohled obou oborů nás přivedl k otázce, jaké postavení zaujmají tyto historické dokumenty v dějinách české literatury, u některých textů pak vyvstaly i otázky na jejich literárnost. Příslušnost historiografických textů k umělecké literatuře už byla různým způsobem zkoumána; stanovili jsme si záměr sledovat ji na drobnějších kronikářských relacích regionálního dosahu z doby barokní, a to hlavně na těch textech, které byly editovány v málo rozšířených periodikách či publikacích a nebyly dosud podrobněji analyzovány z literárněvědného hlediska.

Během doktorského studia jsme se zabývali vybranými historiografickými památkami v rámci rozvojového projektu FRVŠ 1033/2005/G5. Výstupem z tohoto projektu a v bezprostřední návaznosti na něj je 5 publikovaných dílčích studií o kronikářských relacích moravské provenience, především z města Lipník nad Bečvou.

Za účelem získání edičně nezpracovaných či méně dostupných textů k danému tématu jsme provedli rozsáhlý heuristický průzkum, jehož součástí bylo především prostudování periodik *Časopis Společnosti přátel starožitností českých*, *Časopis pro dějiny venkova*, *Věstník československého zemědělského muzea*, *Časopis Matice moravské*, *Časopis Českého museum*, *Časopis Matice moravské*, *Selský archiv*, *Vlastivědný věstník moravský*, dále bádání v SOkA Olomouc, SOkA Přerov, SOkA Třebíč (pobočka Moravské Budějovice), SOkA Uherské Hradiště, SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, SOkA Vsetín, SOkA Žďár nad Sázavou, MZA Brno, Knihovna Národního muzea v Praze, Institut für Slawistik Wien.

Součástí řešení projektu bylo studium výchozích pramenů a literatury předmětu, excerpce textů rukopisů relevantních vzhledem k tématu práce.

Toto bádání posléze vyústilo v předkládanou práci. V průběhu jejího zpracování vyvstalo několik metodologických problémů. Bylo třeba zpřesnit žánrové zařazení zkoumaných textů i samotné pojetí literárnosti historiografických dokumentů starších období. Pokusili jsme se též rekapitulovat a místy i nově zhodnotit dosavadní výzkumy zvoleného žánru a souvisejících oblastí v české a částečně i v polské literární vědě.

V analytické části se věnujeme celkem osmi českým psaným textům s historickou tematikou z moravské provenience, které svým vznikem spadají do konce 16. a průběhu 17. století. Při rozboru textů se potvrdilo, že literárnost historiografických památek

je záležitostí jednak autorské intence (pisatel se mohl vědomě snažit o užití uměleckých prostředků nebo je alespoň napodoboval podle jiných textů), jednak čtenářské recepce (barokní text může na současného vnímatele esteticky působit svou starobylostí dikcí a vyjadřovacími prostředky, které se později staly obvyklými v uměleckém stylu). Oba tyto směry se snažíme v práci sledovat. Je ovšem třeba dbát na to, aby hledání rysů literárnosti nebylo samoučelné ani příliš subjektivní. Nebylo by správné nehistoricky aplikovat současné představy o uměleckosti na starší texty, které byly psány primárně s jiným záměrem. Naopak je třeba si stále uvědomovat známou skutečnost, že chápání hranic mezi věcnou a uměleckou literaturou a vnímání jejich podobností či odlišností bylo různé v době vzniku zkoumaných textů a v naší současnosti.

Metodologicky se naše analýza vybraných historiografických památek opírá především o žánrové hledisko, jak ho v naší literární vědě propracovali např. E. Petřů, M. Kopecký a další. Žánrový synkretismus a dobové označování různých druhů textů stejnými či podobnými názvy se projevují i ve shromážděném materiálu. Bližší určení genologické příslušnosti daného textu je jednou z hlavních cest, jak ukázat jeho místo v literatuře. Při sledování užitých uměleckých prostředků a postupů jsme rovněž metodicky navázali zejména na studie M. Kopeckého, i když bylo předem jasné, že např. dokladů obrazného vyjadřování a vůbec prvků uměleckého stylu nebude mnoho. Soustředili jsme se také na sledování vyprávěcích postupů, které jsou v historiografických relacích starších období obvyklé, a v daných případech jsme se pokusili uplatnit narativní pohled, přičemž jsme se ale jednoznačně nepřiklonili k některé současné naratologické teorii. Vycházeli jsme z předpokladu, že narativní pasáže zde mohly být projevem autorské strategie, která postupovala od prostého záznamu události k jejímu působivému sdělení. A v neposlední řadě jsme pozorovali vliv autora a předpokládaného čtenáře na výslednou podobu textu; vodítkem nám byly hlavně studie M. Sobotkové, která rozebírala interakci autor – text – čtenář především z literárněvědného hlediska, ale také práce z oblasti teorie textu, zaměřené spíše lingvisticky (A. Macurová, P. Mareš). Celkově lze říci, že metodické postupy bylo nutno kombinovat a modifikovat vzhledem k charakteru jednotlivých textů.

Předkládaná práce může být samozřejmě jenom dílčím příspěvkem k poznání problému, jakým je literárnost historiografických textů starších období a jejich postavení v dějinách literatury. Vychází ovšem ze základního předpokladu, že literárněvědný pohled na tyto památky, psané primárně se záměrem zaznamenat

historické události, je užitečný či přímo nezbytný pro širší, globálnější interpretaci jejich celkového smyslu.

1 Barokní historiografie

1.1 Výběrový přehled dosavadního bádání o české barokní historiografii

Zájem o barokní texty s historickou tematikou v českém prostředí lze sledovat u odborných historiků i literárních vědců. Většinou je úzce propojen s dějinami historiografie vůbec. Studie zaměřené speciálně na barokní historiografii chybějí, přestože máme k dispozici několik významných syntetizujících prací, v nichž je barokní historiografie zohledněna. Odborní historikové přistupují k textům pouze jako k dobovým pramenům, literární vědci volí z barokního písemnictví častěji užívané žánry (např. duchovní píseň, kázání), proto se dějepisci většinou věnují v dílčích příspěvcích. Vztah mezi historickým pramenem a literárním (uměleckým) textem je velmi relativní.

K základním syntézám vývoje českého dějepiscetví patří *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví* Františka Kutnara a Jaroslava Marka.¹ Autoři se zde v rámci kapitoly *Dějepisectví mladšího středověku od humanismu k osvícenství* zevrubně věnují i barokní historiografii, přičemž ji systémově charakterizují v rámci dobového kulturně společenského procesu. V podkapitole *České dějepiscetví doby baroka a protireformace* podávají přehledově informace o historiografických textech 17. a 18. století a heslovitě zmiňují i některé texty moravské provenience, jako například *Kroniku holešovskou*,² paměti Mikuláše Františka Kerneria či *Památky města Brodu Uherského Václava Františka Letochy*.³

Nástin vývoje české historiografie v celoevropském kontextu od středověku až do druhé poloviny 19. století podal Josef Šusta v knize *Dějepisectví*.⁴ Informace o české barokní historiografii omezuje v kapitole *Církevní dějiny v době reformace a katolické restaurace* pouze na církevně dějepisné texty 16. a počátku 17. století, přičemž se zmiňuje i o emigrantské produkci. Barokní historiografii podle něj reprezentují především jezuité v čele s B. Balbínem, kterým neupírá zásluhy na poli povznesení národního vědomí, ač „žádný z nich nevyšinul se sice nad úroveň pilného kompilátora a

¹ KUTNAR, F., MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. 2. přep. vyd. Lidové noviny, Praha 1997. František Kutnar vydal studii poprvé v roce 1973.

² Srov. tamtéž, s. 101.

³ Srov. tamtéž, s. 113.

⁴ Srov. ŠUSTA, J.: *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*. Historický klub, Praha 1946.

stín předchozích bojů náboženských zastřel nejednou jejich schopnost, viděti reformační údobí českých dějin ve světle spravedlivém...“⁵ V 17. století se podle Šusty z důvodu vzrůstajícího zájmu o aktuální veřejné záležitosti všeobecně zvyšuje produktivita publicistických a memoárových textů.

Z metodologického hlediska jsou pro literárního historika přínosné studie Zdeňka Beneše, které se v souvislosti s humanistickým dějepiscetvím dotýkají řady dílčích problémů při interpretaci historiografických textů.⁶ Autor především explicitně definuje dvojí možný přístup k textům s historickou tematikou, a to literárněvědný a odborněhistorický. Přičemž literárněvědný je podle něj podřízen zcela genologickému vymezování a charakterizuje jej „především snaha o žánrovou specifikaci jednotlivých historických děl“,⁷ kdežto odborněhistorický přístup vychází z pramenného hodnocení historických textů jakožto významných dokumentů dobových událostí.⁸ Beneš kombinuje v souvislosti s humanistickým dějepiscetvím přístup historiografický i literární, když vymezuje typologickou škálu historických textů vycházející především z jejich strukturní povahy na analistický záznam, fabulární narativní text a teoretický text.

Vydeme-li z předpokladu, že žádné lidské dílo neumírá se smrtí svého autora, ale naopak na ně další generace různým způsobem navazují, platí to o barokních historiografických textech také. V českém kontextu představovali inspirační zdroj především Bohuslav Balbín a Tomáš Pešina z Čechorodu, tedy osobnosti tvořící ve druhé polovině 17. století.

Již v 18. století nalezneme odkazy na jejich dílo např. ve spisech Jana Floriána Hammerschmidta⁹ či Jana Františka Beckovského,¹⁰ na Pešinovy práce z moravských dějin navazoval Jan Jiří Středovský.¹¹ Roku 1754 byla vydána anonymní kronika *Země dobrá, to jest země česká*,¹² která vychází z Beckovského *Poselkyně starých příběhův českých*¹³ i z Pešinova *Předchůdce Moravopisu*.¹⁴ Její autor

⁵ ŠUSTA, *Dějepisectví*, s. 99.

⁶ Především jeho práce *Historický text a historická skutečnost*. Univerzita Karlova, Praha 1993; *Historický text a historická kultura*. Univerzita Karlova, Praha 1995.

⁷ BENEŠ, *Historický text a historická skutečnost*, s. 17.

⁸ Srov. tamtéž, s. 23nn.

⁹ Srov. KADLEC, J.: *Jan Florian Hammerschmidt*. Časopis Společnosti přátel starožitností 61, 1953, s. 94–104.

¹⁰ Srov. ZELENÝ, V. V.: *Tomáš Pešina z Čechorodu. Životopisná studie*. Vyňato z ČČM 58, 1884. Náklad J. Otty, Praha 1884, s. 109.

¹¹ Srov. HÝSEK, M.: *Jan Jiří Středovský*. In: *Z dějin české literatury*. Praha 1920, s. 115–126.

¹² *Země dobrá, to jest země česká*. Eds. I. Kučerová, L. Medová. Atlantis, Brno 1998.

¹³ BECKOVSKÝ, J. F.: *Poselkyně starých příběhův českých*. Díl II., sv. 1, 2, 3. Ed. A. Rezek. B. Stýblo (sv. 1, 2), Dědictví sv. Prokopa (sv. 3), Praha 1879, 1880.

¹⁴ *Prodromus Moravographiae. To jest: Předchůdce Moravopisu*. Litomyšl 1663. Např. VKOL, sign. 32.628.

záměrně nesleduje chronologii událostí, ale vybírá příběhy, které v souladu s jeho záměrem o doložení velikosti národní minulosti přebírají funkci příkladů.¹⁵

Z mnoha publikací věnujících se osobě Bohuslava Balbína¹⁶ je nutné ve spojitosti s historiografií zmínit především studii Jiřího Kučery a Josefa Raka *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*.¹⁷ Autoři v ní nabízejí specifickou charakteristiku barokní historiografie jak evropské, tak české. Především upozorňují, že už od renesance ustupuje typický teologický výklad zaznamenávaných událostí,¹⁸ který je nahrazován výkladem osobnostním, a zároveň poukazují na sílící vliv racionalismu v historickém myšlení. Tato skutečnost se projevuje hlavně v důsledné metodě kritiky jednotlivých pramenů. Pohled na Balbínův život a dílo autoři doplňují informacemi o dalších barokních historících, především o Tomáši Pešinovi z Čechorodu, Jiřím Crugeriovi, Janu Kořínkovi a Janu Tannerovi.

Dále bychom mohli zmínit kratší studii o Balbínovi¹⁹ od Zdeňka Kalisty či jeho knihu o české barokní gotice,²⁰ která vyšla v roce 1970 a představuje syntézu Kalistova celoživotního studia dějin barokní kultury.²¹ Barokní historiografie podle něj nedokázala zcela navázat na humanistickou kritiku pramenů z důvodu „prožívání minulosti v přítomnosti“,²² které utlumovalo schopnost věcně oddělit přítomnou dobu od doby minulé. Různé kronikářské záznamy, především reflektující dobu třicetileté války, vyzvedává jako dobové prameny, skrze něž se můžeme pokoušet dešifrovat specifika barokní mentality.²³ V antologii *České baroko* se neomezuje pouze na uměleckou literaturu vyšších stylů, ale věnuje se i tvorbě pololidové. V pobělohorských

¹⁵ Alexandr Stich považoval za možného autora *Země dobré* Josefa Bonaventuru Pitra. Srov. STICH, A.: *K Jiráskovu pojetí českého baroka*. In: Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie). Torst, Praha 1996, s. 236–238.

¹⁶ Některá z jeho děl byla vydána v moderních českých překladech: *Krásy a bohatství země české*. Výtah z Miscellaneí. Ed. H. Businská. Panorama, Praha 1986; *Rozprava krátká, ale pravdivá. Rozprava krátká, ale pravdivá*. Překl. J. Dostál. Družstvo Přátel Studia, Praha 1923, dále Ed. M. Kopecký. Odeon, Praha 1988; *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*. Ed. J. Hejnic. Vyšehrad, Praha 1988.

¹⁷ Srov. KUČERA, J., RAK, J.: *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*. Vyšehrad, Praha 1983.

¹⁸ Srov. tamtéž, s. 45nn.

¹⁹ KALISTA, Z.: *Bohuslav Balbín*. F. Borový, Praha 1939.

²⁰ KALISTA, Z.: *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*. Blok, Brno 1970.

²¹ Pojem barokní gotiky nevztahuje pouze na architekturu, ale i na literaturu, výtvarné umění a hudbu. V řadě příspěvků k barokní tematice se Kalista věnoval korekci obrazu pobělohorských Čech, který do literární historie vnesla osvícenská koncepce „temného baroku“, a především v souvislosti s B. Balbínem upozorňuje na formování barokního nacionalismu. Ocenil filozofii dějin Josefa Pekaře a jeho následovníků, kteří odkaz baroka aktualizovali. V proudu oživení vědeckého zájmu o epochu baroka vyzdvihuje Josefa Pekaře a jeho následovníky (např. F. Hrubého, F. Kutnara). J. Pekař svou koncepcí dějin přinesl nový pohled na barokní epochu, v níž viděl začátek procesu národního obrození. Srov. KALISTA, Z.: *Úvod do politické ideologie českého baroka*. Moravan, Brno 1934.

²² Srov. KALISTA, Z.: *Tvář baroka*. 2. vyd. Garamond, Praha 2005, s. 104.

²³ Srov. KALISTA, Z.: *České baroko*. ELK, Praha 1941, s. 16nn.

Čechách je podle něj v rámci literární produkce markantní rozvoj historiografie z hlediska nejen kvantitativního, ale i kvalitativního, což dokládá snahu o postižení základního zlomu v dosavadních životních zvyklostech, vyplývající v politické oblasti z nastolení tvrdého panovnického centralismu a ve sféře myšlenkové především ze znovu nalezené jistoty, že smrtí nekončí lidský život. „V barokním světě, i když umíráš, tvůj příklad žije, tvůj odkaz nezachází...“²⁴ Za hlavní záměr pobělohorského historika označuje „zkoumání minulých osudů národních tradic“,²⁵ a tím uchování historické tradice. Jako názorný příklad uvádí Balbínovu koncepci historické práce, opírající se o představu šlechtického rodu, podle něhož je chápán i národ jako širší rodová jednota řídicí se příkladem předků. Tuto koncepci přebírají i další barokní historikové (např. Tomáš Pešina z Čechorodu, Jiří Crugerus či Jan František Beckovský). Jak byl barokní historismus silný, dokládá Kalista právě na existenci tzv. barokní gotiky. Hlavní náplní historické práce bylo podle něj aktualizování minulosti.

K tématu barokní historiografie nalezneme informace i v příslušných pasážích knižních studií *Antika a česká kultura*,²⁶ *Od baroka k romantismu* Josefa Hanzala²⁷ či *Pokrokové tendence v české literatuře do Bílé hory* Milana Kopeckého.²⁸

Autoři knihy *Antika a česká kultura* si všímají barokní literatury s ohledem na antickou tradici; na začátku 17. století registrují první pokusy o „vážnější historickou práci“²⁹ na půdě pražské univerzity a dosvědčují tak rozmach obnovených historických bádání, která měla svého pokračovatele v osobě B. Balbína. Dokládají nepopiratelnou návaznost nejvýznamnějšího barokního historika na humanistické tradice, zároveň upozorňují na význam Balbína jako literárního teoretika.

Josef Hanzal se v kulturněhistorické syntéze snaží nastínit svébytnost baroka jako historické epochy. Kulturní vývoj byl zasažen politickými událostmi, jejichž přímým odrazem byla podle Hanzala také lidová kultura reflektující neutěšenou situaci. Zdůrazňuje přitom významné postavení literatury.³⁰ Zmiňuje mimo jiné i žánr „vyprávěcí a poučný“, který reprezentují historické spisy a kroniky.³¹ Postihuje historiografický záměr textů s historickou tematikou, tedy snahu autorů zjistit a zaznamenat fakta z minulosti města nebo regionu, za důležitější však považuje aktuálně soudobý význam textů. Hanzal tak

²⁴ KALISTA, *České baroko*, s. 34.

²⁵ Tamtéž, s. 37.

²⁶ VARCL, L. a kol.: *Antika a česká kultura*. Academia, Praha 1978.

²⁷ HANZAL, J.: *Od baroka k romantismu: Ke zrození novodobé české kultury*. Academia, Praha 1987.

²⁸ KOPECKÝ, M.: *Pokrokové tendence v české literatuře do Bílé hory*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1979.

²⁹ VARCL, *Antika a česká kultura*, s. 230.

³⁰ Srov. HANZAL, *Od baroka k romantismu*, s. 42nn.

³¹ Srov. tamtéž, s. 54.

upozaďuje historicky pramennou či naučnou hodnotu textů a vyzdvihuje je především jako „výpověď o době a situaci, kdy byla napsána“.³²

Milan Kopecký v rámci genologické specifikace textů s historickou tematikou připomíná mnohá žánrová prolínání a nuance. Upozorňuje na mnohoznačnost termínů „kronika“ a „historie“ v kontextu starší české literatury, které označuje za hlavní žánry období konce 16. a počátku 17. století.³³

Dále nelze opomenout ani první díl akademických *Dějiny české literatury*,³⁴ zpracovaný pod redakcí Josefa Hrabáka, v němž se probírá i oblast barokní lidové a pololidové literatury. Je tu jmenována celá řada památek, které dřívější literární věda spíše přehlížela jako dobové kulturněhistorické prameny, z literárního hlediska nezajímavé. I když byl Hrabák poplatný komunistickému režimu, byla jeho práce na poli starší české literatury a také ediční činnost jistě záslužná. Texty kronikářského charakteru, které se většinou dochovaly pouze v rukopisné podobě, řadí na základě dobově podmíněného třídního kritéria mezi „literaturu pololidovou“.³⁵ Tento termín se při typologizaci barokní domácí písemné tvorby na literaturu oficiální – pololidovou – lidovou užívá v literární historii dodnes. Vznik záznamů historického charakteru či různých pamětí, většinou soukromého rázu, spojuje především se zájmem autorů o psané slovo v prostředí městském i venkovském. Jako příklad z moravské provenience uvádí zápisky Pavla Urbanida z Rohatce, valašskomeziříčskou kroniku Ondřeje Sivého a kroniku holešovskou.³⁶ V tomto směru navázal na Hrabáka i Karel Palas.³⁷

Existují syntetické práce o literárním baroku, v nichž tematika historiografická není příliš zohledněna. Ve třicátých letech 20. století se baroku jako kulturnímu proudu, jehož kořeny nespočívaly pouze v reformaci, věnoval F. X. Šalda.³⁸ Václav Černý³⁹ v rámci periodizace českého baroka

³² HANZAL, *Od baroka k romantismu*, s. 54.

³³ Srov. KOPECKÝ, M.: *Česká literatura od 70. let 15. století do 20. let 17. století*. Masarykova univerzita, Brno 1996, s. 9nn.

³⁴ *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Red. J. Hrabák. ČSAV, Praha 1959.

³⁵ Srov. HRABÁK, J.: *K pololidové tvorbě v 18. století*. In: HRABÁK, J.: *Jedenáct století*.

Československý spisovatel, Praha 1982, s. 167–185.

³⁶ Srov. HRABÁK, *K pololidové tvorbě v 18. století*, s. 183.

³⁷ Srov. PALAS, K.: *K problematice krajové pololidové literatury 18. století*. SPN, Praha 1964.

³⁸ Srov. jeho studie *O literárním baroku cizím i domácím*. Šaldův zápisník VIII, 1935–36, s. 71–77, s. 105–126, s. 167–182, s. 232–246.

³⁹ Srov. např. jeho studie *Esej o básnickém baroku*. Orbis, Praha 1937.

charakterizoval také generace českých dějepisců.⁴⁰ První barokní generaci nazývá *pokolením Bílé hory* a do jejího čela staví Jana Amose Komenského, v popředí druhého *pokolení zbuldozerování národní společnosti* jmenuje Bohuslava Balbína, Jiřího Crugeria, Tomáše Pešinu z Čechorodu či Jana Kořínka, následující generace *pokračovatelů* už jen navazuje na balbínovský patriotický historiografismus (hlavně Jan František Beckovský), stejně jako v 18. století generace *pokračovatelů pokračovatelů* (Jan Jiří Středovský).

Mezi tzv. obránce katolického baroka⁴¹ patřil Vilém Bitnar,⁴² který však nevěnoval větší pozornost lidové a pololidové tvorbě. V souvislosti s katolickým barokem je třeba zmínit Josefa Vašicu.⁴³ Jeho zájem o české barokní písemnictví byl mnohostranný. Vašica po stránce faktografické i interpretační přispěl k rehabilitaci oficiální literární produkce 17. a 18. století, která byla jinak často charakterizována jako umělecky úpadková. Podrobněji probíral žánry související s náboženskou tematikou, hlavně legendy, kázání a duchovní lyriku. O historiografických textech barokního období se zmiňuje jen příležitostně. Jeho poznatky o poetice a stylu památek českého literárního baroka jsou ovšem inspirativní i pro zkoumání jiných žánrů.

Výklady důležitých specifík barokní poetiky lze najít i v uvedených studiích F. X. Šaldy, Václava Černého a dalších.

Speciálním tématům z českého barokního dějepisectví se v dílčích studiích dále věnovali Josef Polišenský,⁴⁴ Eduard Petru,⁴⁵ Milan Kopecký,⁴⁶ Zdeňka Tichá,⁴⁷ Jaroslav

⁴⁰ Srov. ČERNÝ, V.: *Generační periodizace českého baroka*. In: Česká literatura doby baroka. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století. PNP, Praha 1996, s. 12nn.

⁴¹ Srov. HRABÁK, J.: *Dnešní stav bádání o českém literárním baroku a jeho aktuální úkoly*. In: O barokní kultuře. Red. M. Kopecký. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1968, s. 25–40.

⁴² Např. jeho práce *O podstatě českého literárního baroku*. Vyšehrad, Praha 1940; *Postavy a problémy českého baroku literárního*. Cyrilo-Methodějské nakladatelství G. Francla, Praha 1939.

⁴³ Např. jeho práce *O české barokní poezii*. Brno 1934; *České literární baroko*. 2. vyd. Atlantis, Brno 1995; *Eseje a studie ze starší české literatury*. Tilia, Opava – Šenov u Ostravy 2001.

⁴⁴ Přistupoval k historiografickým textům především jako k dobovým pramenům, ale poukázal též na jejich estetické hodnoty. Viz jeho antologie *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*. ELK, Praha 1948; nebo studie *Měšťanští historikové českého stavovského povstání*. Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie 3, 1956, s. 95–122; *České dějepisectví předbělohorského období a pražská akademie*. AUC, Historia, 1963, s. 115–137.

⁴⁵ Srov. např. jeho práce *Vzrušující skutečnost*. Profil, Ostrava 1984; studie *Cesty pobělohorské historiografie*. In: PETRŮ, E.: *Vzdálené hlasy*. Votobia, Olomouc 1996, s. 335–345; doslov k edici *Země dobrá, to jest země česká*. Atlantis, Brno 1998, s. 305–316.

⁴⁶ Srov. např. jeho studie „Kronika“ a „historie“ jako literární žánry epochy renesance. Sborník prací FF BU, D 27, 1980, s. 51–60; *K moravským pololidovým kronikám 17. a 18. století*. VVM 18, 1966, s. 277–282; *Poznámky k vývoji české historické beletrie předobrozené*. Sborník prací FF BU, D 14, 1967, s. 49–66.

⁴⁷ Srov. např. úvod k edici *Kroniky válečných dob*. Mladá fronta, Praha 1975, s. 2–8; zabývala se též vzájemným ovlivňováním umělého, lidového a pololidového písemnictví 17. a 18. st. Viz např. *Česká poezie 17. a 18. století*. Academia, Praha 1974.

Kolár,⁴⁸ Vlastimil Válek,⁴⁹ Marie Tošnerová,⁵⁰ Marie Sobotková,⁵¹ Michaela Soleiman pour Hashemi,⁵² Andrea Vítová⁵³ aj.

Významným zdrojem informací o historiografii 17. století jsou edice různých typů textů s historickou tematikou, na nichž se často podíleli regionální historikové. V minulosti se na historiografické texty pohlíželo přednostně jako na historický či etnografický pramen. Z toho důvodu se zmínky o nich či jejich ediční zpracování objevovala především v periodikách dějepisného nebo vlastivědného zaměření.

Jedním z významných časopisů, v němž byly uveřejňovány úryvky z kronikářských zápisů, byl *Český lid*, vycházející od roku 1891 pod redakcí Čenka Zírta. Jeho hlavním zájmem byla kulturní historie, proto k textům zpravidla nezaujímal literárněhistorické stanovisko.

Podobné ediční pokusy, jejichž nárůst byl zaznamenán v odborném tisku po Národopisné výstavě roku 1895, můžeme nalézt v dalších vlastivědných a muzejních časopisech: *Časopis Společnosti přátel starožitností českých*,⁵⁴ *Časopis pro dějiny venkova*,⁵⁵ *Věstník československého zemědělského muzea*,⁵⁶ *Časopis Matice moravské*,⁵⁷ *Časopis Českého museum*,⁵⁸ *Časopis Matice moravské, Selský archiv*,⁵⁹ kde pod redakcí Vincence Praska byly editovány písemnosti týkající se dějin moravského venkova, např. i kroniky,⁶⁰ později např. *Vlastivědný věstník moravský*.⁶¹ Z drobných

⁴⁸ Srov. např. jeho studie *K typologii české historické prózy z období humanismu*. In: KOLÁR, J.: *Návraty bez konce*. Atlantis, Brno 1999, s. 195–207; *Mezi kronikářstvím a zábavnou prózou*. In: tamtéž, s. 256–270; úvod k výboru V. Hájek z Libočan: *Kronika česká. Výbor historického čtení*. Odeon, Praha 1981.

⁴⁹ Zabývá se hlavně problematikou žánru memoárů. Srov. např. *Zamyšlení nad vztahem mezi memoáry a historickou prózou (Způsob zobrazení reality v memoárech)*. In: *Problematika historických a vázaných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2001*. Sdružení knihoven ČR, VK v Olomouci, Brno 2001, s. 75–81; dále VÁLEK, V.: *K specifčnosti memoárové literatury*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1984.

⁵⁰ Srov. např. její studie *Měšťanské paměti raného novověku – pramen poznávání každodennosti*. In: *Problematika historických a vázaných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2001*, tamtéž, s. 83–91.

⁵¹ Ve studii *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století*. Univerzita Palackého, Olomouc 1996, sleduje texty z perspektivy literární komunikační triády autor – memoárový text – adresát.

⁵² Srov. např. její studie *Ke specifikaci barokních pamětí (Nad pamětmi Kocmánkovými a Paroubkovými)*. In: *Problematika historických a vázaných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2001*, tamtéž, s. 107–115.

⁵³ Na FF MU v Brně zpracovala disertační práci *K otázce barokních pamětí (Paměti V. F. Kocmánka a J. V. Paroubka)*.

⁵⁴ Vycházel od roku 1893.

⁵⁵ Vycházel od roku 1914.

⁵⁶ Vycházel od roku 1928.

⁵⁷ Vycházel v letech 1869–82, pak od roku 1891.

⁵⁸ Vycházel od roku 1826, starší název *Časopis společnosti vlasteneckého museu w Čechách*, pozdější název *Časopis Musea Království českého*.

⁵⁹ Vycházel od roku 1902.

⁶⁰ Vincenc Prasek byl jedním z iniciátorů dvousvazkové edice *Paměti starých písmáků moravských I, II*. Nákladem Selského archivu, Velké Meziříčí 1913–1922.

⁶¹ Vycházel od roku 1946.

ukázek v tisku je zřejmé, že v centru zájmu nebyly typy písemností ani jejich autoři. Vydavatele nezajímalo celý kronikářský zápis, ale jen část, která se vztahovala k určitému etnografickému či historickému jevu.

Texty s historickou tematikou jsou většinou spojeny s určitými místy a regiony. Studium písemných pramenů lidové provenience z oblasti Čech se podrobně zabýval například Antonín Robek, který se nejen významně podílel na edici mnoha textů z 18. století,⁶² ale je autorem i monografických studií týkajících se fenoménu „lidového kronikářství.“⁶³ Ačkoliv přistupuje ke kronikám jako k dobovým pramenům, je pro literárněvědnou analýzu z metodologického hlediska přínosná jeho typologie písemných pramenů lidové provenience, kterou lze z části využít i na záznamy pololidového charakteru. Zároveň tak popisuje velmi zevrubně lidové kronikářství, které se masově rozvíjí v 18. století.

Pro Moravu poskytují informační zdroje rozsáhlé práce regionálního zaměření od Ladislava Hosáka,⁶⁴ Bedřicha Slavíka⁶⁵ a dalších, kteří upozorňují na zájem o lokální tematiku v raně novověké historiografii.

1.2 Postmoderní výzva

Zájem o barokní písemnictví, který se mohl výrazněji projevit v souvislosti se zrušením cenzury po roce 1989, pozorujeme i v současné době. Svědčí o něm nové edice památek literárního baroka i řada odborných studií. V centru pozornosti jsou texty s náboženskou tematikou (homiletika, duchovní písně, naučná literatura), poezie a próza. Naopak o dobovou historiografii se ve 20. století pod vlivem postmoderny a jejího skeptického vztahu k historii i k dějinám literatury zájem poněkud snížil, respektive proměnil.

Těsné vazby mezi literární historií a historiografií nelze popřít. Aleš Haman konstatuje, že historiografie se vlastně zabývá dějinami lidské kultury. Z tohoto hlediska

⁶² Srov. například *Lidové kronikářství na Poděbradsku*. ČSAV, Praha 1978; *Městské lidové kronikářství na Rychnovsku II*. ČSAV, Praha 1978.

⁶³ Srov. bibliografii v ROBEK, A.: *Lidové zdroje národního obrození*. Univerzita Karlova, Praha 1974; *Městské lidové zdroje národního obrození*. Univerzita Karlova, Praha 1977; s O. Nahodilem: *České lidové kronikářství*. Orbis, Praha 1960.

⁶⁴ Např. jeho práce *Dějiny Moravského Slovenska*. Vavřík a Chladna, Břeclav 1929; *Dějiny města Bystřice pod Hostýnem v období 1368–1848*. MNV, Brno 1980; *Historický místopis země Moravskoslezské*. Společnost přátel starožitností československých, Praha 1938.

⁶⁵ Např. jeho práce *Písmáci selského lidu*. Václav Petr, Praha 1940; *Písemnictví na Litovelsku*. Městské muzeum, Litovel 1937; *Hanácké písemnictví*. R. Promberger, Olomouc 1940; *Regionalismus a literatura*. Baarova společnost, Domažlice 1937.

je literatura oblastí kultury a její dějiny specifickou historiografickou disciplínou.⁶⁶ Literární historie je tedy součástí jak literární vědy, tak zároveň i historiografie. S ohledem na téma disertační práce, která sleduje texty, jež jsou vnímány spíše na periferii umělecké literatury, případně vůbec mimo literaturu, je třeba nastínit související dílčí problémy současného stavu a perspektiv literární historie.

Literární věda dospěla ve dvacátém století k pochybnostem v mnoha otázkách, což se týká rovněž problematiky literárních dějin. V souvislosti s literární historií se v současné době mluví především o určité krizi či útlumu. René Wellek vyjádřil na počátku sedmdesátých let dvacátého století svůj postoj těmito slovy: „Není pokrok, není vývoj, není dějin umění kromě dějin spisovatelů, institucí a technik. To je, alespoň pro mne, konec iluzí, pád dějin literatury.“⁶⁷

Mnozí literární vědci cítí potřebu se ke stávajícímu modelu literární historie vyjadřovat a navrhnout nová možná stanoviska.⁶⁸ V kapitole se proto dotkneme několika různých přístupů, skrze něž někteří z nich hledají cestu k metodologii literárních dějin. Ve většině případů se snaží nějakým způsobem reflektovat dosavadní přístupy a metody a poté dojít k vlastní koncepci, což už ve čtyřicátých letech dvacátého století proklamoval Felix Vodička.⁶⁹ Krizi, do níž literární historie pod tlakem pozitivizmu a subjektivistických metod upadla, dokládají mnohé a stále neutuchající pokusy vytvořit nový metodologický koncept české literární historie.

Existují různorodé teorie, (příčemž se zvyšuje tendence k vytváření stále nových), jak ke stávající situaci přistupovat. Pražský strukturalismus přinesl orientaci na jazykovou rovinu literárních děl, v návaznosti na něj či v rozporu s ním se postupně utvořily i jiné postoje k otázce – co je umělecké dílo, v čem a jak určit jeho identitu (Derridova dekonstrukce, Genettova kondicionální poetika, Doleželova teorie možných světů fikce). Není podstatné, která teorie se jeví být správnější, důležité je, že různé pohledy otevírají další sféry v myšlení o literatuře. Literární historik se ale tak dostává do situace, kdy si nemůže být jist, co je podstatou jevů, jimiž se zabývá.

⁶⁶ Srov. HAMAN, A.: *Literární historie*. In: Úvod do studia literatury a interpretace díla. H&H, Jinočany 1999, s. 163.

⁶⁷ Citováno podle ŠMAHELOVÁ, H.: *Kontexty současného literárněhistorického myšlení*. Česká literatura 48, 2000, č. 2, s. 115.

⁶⁸ Aktuálnost problematiky současného stavu literární historie dokládá např. kolokvium pořádané v Praze ÚČL AV ČR 31. 1.–1. 2. 2006 s názvem *O psaní dějin: teoretické problémy literární historiografie*. O rok později byl vydán sborník z kolokvia *O psaní dějin: teoretické a metodologické problémy literární historiografie*. Eds. K. Bláhová, O. Sládek. Academia, Praha 2007.

⁶⁹ Srov. VODIČKA, F.: *Literární historie, její problémy a úkoly*. In: *Struktura vývoje*. Dauphin, Praha 1998, s. 17–77.

1.2.1 Literární historie a historiografie

Literární vědci se zvláště v druhé polovině 20. století snaží vyrovnat se vztahem literární historie k historii obecné; ocitají se v těsné interdisciplinární korelaci. Objevila se řada teorií, jak přistupovat k tzv. postmoderní výzvě.

Za posledních třicet let jsme byli svědky několika rozsáhlejších pokusů přezkoumat psaní dějin a dějinnost literatury. Postmoderní myšlení ovšem popírá existenci univerzálních dějin, odmítá možnost objektivní historické vědy. Je tedy nutné předem si stanovit jasná východiska. Z našeho pohledu dějiny existují.

Především ze strany filozofů a literárních kritiků, označovaných jako postmodernisté, přichází kritika možnosti pravdivého dějepisceví jako takového. Předmětem zpochybnění se staly dva základní předpoklady, na nichž spočívala historie od 19. století. První kritika popřela myšlenku jednotných, souvislých dějin – vyprávění, které líčí dějiny jako vývoj společnosti od počátků k modernímu světu. Sami historikové většinou přijali fakt, že neexistují jen jedny dějiny a že mnohé stránky lidského života byly v popisech minulosti opomíjeny.

Druhá kritika upozorňovala na literární aspekty historických děl. Tento problém rekapituluje mj. Lubomír Doležel ve studii *Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou*.⁷⁰ V roce 1967 negoval rozdíl mezi fikcí a historií Roland Barthes, v USA představuje nejznámější vyjádření rovnosti mezi fikcí a historií dílo Haydena Whita (1973). Barthes především navrhuje pohlížet na historická díla jako na formu diskurzu, tzn. že si podle něj historie musí vypůjčovat narativ z fikce, kde byl stvořen, a proto se stává historický narativ od fikčního nerozeznatelný. Hayden White se ve své teorii „metahistorie“ nechal Barthesem inspirovat, došel ovšem k systematičtějšímu výkladu. Zdůrazňuje literární povahu historiografických textů a fiktivní prvky, které jsou v nich vždy obsažené. Odmítá přítomnost kritéria pravdivosti v historickém vyprávění a zcela tak popírá jakoukoli souvislost mezi historickým textem a historickou skutečností.⁷¹ Whitova provokativní teorie vyvolala řadu negativních ohlasů, kterým se nelze divit. Všechny traumatizující události lidských

⁷⁰ Srov. DOLEŽEL, L.: *Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou*. Česká literatura 50, 2002, č. 4, s. 341–370.

⁷¹ Srov. např. jeho soubor studií *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*. Karolinum, Praha 2010.

dějin se pak za předpokladu rovnosti historie a fikce stávají v podstatě nereálnými, ačkoliv je lidská společnost pocítuje jako skutečné, a ne fiktivní.⁷²

Lubomír Doležel pak na základě výše uvedeného přináší novou možnou odpověď: vidí ve fikci i v historii možné světy, přičemž světy historické podléhají omezením, která nejsou vložena na světy fikční.⁷³

Mezi mnoha historiky a literárními vědci panuje v otázce „postmoderní výzvy“ určitá nevraživost. Ze strany literátů bývá historikům vyčítána pasivita či laxnost v reflexi této výzvy. Aktivně však vstoupil do diskuze o tzv. postmoderní kritice historické vědy například historik Georg Iggers. Ve své knize *Dějepisectví ve 20. století* podrobně reflektuje současnou situaci.⁷⁴ V zásadě reaguje způsobem, jaký lze u odborných historiků v soudobém postmodernistickém čase předpokládat. Zcela oprávněně odmítá rezignaci na existenci skutečné minulosti, přičemž uznává, že je nutné ji rekonstruovat s použitím subjektivistických prvků. To je ovšem postup obvyklý při tvorbě fikce.

Další vlna názorů se objevila v 80. letech 20. století v souvislosti s osobou Stephena Greenblatta.⁷⁵ Tento americký literární historik je považován za jednu z vůdčích osobností tzv. nového historismu (new historicism), interdisciplinárního směru v humanitních disciplínách, který se vyznačuje snahou vytvořit nové interpretační varianty, které by umožnily sestavit obraz minulosti na základě každodenních zkušeností obyčejného člověka. Těžiště zájmu se u Greenblatta přesunulo na studium vztahů mezi historickými a uměleckými texty, přičemž zdůrazňuje problematickou povahu objektivitu v historickém poznání. Literární texty mají podle něj pro historika stejnou výpovědní platnost jako například dobové právní předpisy. Je nutné upozornit na určitou jednostrannost Greenblatova přístupu, který upřednostňuje na úkor estetické stránky díla to, co z něho vyvstává k osvětlení dobového kontextu. Greenblatt rezignuje na text jako na estetický objekt a literární historie tak vlastně ztrácí smysl. Noví historikové se snaží prolomit tradiční schémata, dojít k nové interpretaci, a proto se zajímají o témata marginální, bizarní. Opomíjejí ovšem skutečnost, že dílo je jedinečným uměleckým gestem, a ne jen historickým dokladem. Mnohé názory

⁷² Viz např. „test holocaustem“. Srov. DOLEŽEL, L.: *Fikce a historie v období postmoderny*. Academia, Praha 2008, s. 31nn.

⁷³ Srov. DOLEŽEL, L.: *Fikční a historický narativ*, s. 341–370.

⁷⁴ Srov. IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitu k postmoderní výzvě*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.

⁷⁵ Srov. např. PAPOUŠEK, V.: *Pojetí „new history“ S. Greenblatta a problematika literární historie*. Česká literatura 2002, č. 4, s. 371–382.

Stephena Greenblatta je proto třeba brát s nadhledem, na druhou stranu musíme vyzvednout jeho svobodný přístup k textům a důraz na praktickou interpretační práci s materiálem.

1.2.2 Předmět české literární historie

Současná česká literárněvědná scéna je přehlcena různými teoretickými názory na literární historii, její předmět a metodologii. Kvantita v této souvislosti představuje rozhodně pozitivum – čím více pohledů, tím více potenciálních souhlasných či nesouhlasných reakcí a tím více stoupající „životnost“ literární historie.

Základním východiskem při mapování českých literárních dějin je snaha vymanit národní literaturu z jazykově uzavřeného prostoru české kultury, zbortit tradiční kanonický model českých literárních dějin.⁷⁶

Diskutovanou otázkou mj. je, kdo a co patří do dějin literatury, tedy co tvoří vlastní předmět literární historie. Jsou jím evidentně literární texty a jejich významy, ale nejde rozhodně jen o výčet textů. Samozřejmostí pak je, že literární historie je vždy podmíněna individuálním přístupem daného autora a nikdy nemůže být úplná.

Důležité je si uvědomit, že literární historii nelze brát jako objektivní popis. Zde přistupujeme k problematice, která těsně souvisí s dějepisectvím a pojmáním historie vůbec. Dostáváme se k tomu, že literární dějiny mají tendenci kumulovat fakta, jejichž výběr je výsledkem konvence. Do popředí vystupují individuální osudy autorů a dílo zůstává v pozadí. Konvence při sběru biografických dat o autorovi odhaluje, že to, co uvádíme jako základní údaje o autorovi, není to nejzajímavější nebo z hlediska zkoumaného díla nejdůležitější, nýbrž spíše to, co je zvykem uvádět. Když už se odpoutáme od názoru, že literatura slouží k dokreslení národních dějin, a přistupujeme k ní jako k umění, jsou nám jako dějiny literatury většinou předkládány studie o jednotlivých autorech, násilně spojovaných určitými vlivy.

Závažný problém, který nastínil např. Tomáš Glanc, představuje skutečnost, že literatura často překračuje hranice národní kultury a nevejde se ani do jednotlivých druhů umění.⁷⁷ Myslíme si, že z praktického hlediska je zásadním nedostatkem českých literárněhistorických příruček a následně i vlastní výuky to, že chybí širší (i mezinárodní) kontext a lpí se na mnoha detailech na úkor podstatných souvislostí.

⁷⁶ Srov. PAPOUŠEK, V., TUREČEK, D.: *Hledání literárních dějin*. Paseka, Praha – Litomyšl 2005.

⁷⁷ Srov. GLANC, T.: *Dějiny literatury. Výběrový soupis problémů*. Svět literatury 25, 2003, s. 65–77.

Neexistuje přirozeně žádná norma, jež by určovala, které informace o literatuře jsou relevantní a které nikoliv. A tak stojí vedle sebe literární i mimoliterární údaje, jejichž poměr je pouze v rukou příslušného literárního historika.

Literární dějiny jsou tradičně konstruovány jako příběh v čase, což s sebou přináší řadu dalších problematických bodů: nakolik jednotlivá období souvisejí s jinými typy umělecké činnosti, jak psát o vztahu mezi literaturou a politickými či sociálními dějinami, dějinami všedního dne apod. Množství nejednoznačných otázek přivádí Tomáše Glance k myšlence, že by dějiny literatury měly obsahovat stať o zvolené metodě, o autorech, kteří dějiny píšou;⁷⁸ přitom však medailony autorů příruček jsou dnes již běžnou praxí.

Literární historik by měl podle Dalibora Turečka⁷⁹ v tolik diskutované otázce vztahu literárních dějin a historie zachovávat vždy jistou míru tradičního postoje, v němž nazírá na historii jako na stále se proměňující obraz našeho vědomí o minulosti. Poučen zahraničními autoritami o relativizaci objektivit historie by měl literární historik dojít k novému literárněhistorickému modelu. Současné psaní literárních dějin se potýká s řadou problémů, mezi něž patří zejména selektivní charakter literární historie, absence nadnárodního kontextu a komparatistických přístupů. Literární historik by měl stanovit, podle jakého principu literární dějiny uspořádat a jak pohlížet na text, do jaké míry pracovat s intertextualitou, zda nahlížet určitý úsek literární historie z pozice klíčových textů či nikoli apod.

Jak již bylo několikrát naznačeno, vyznačují se české literární dějiny tím, že jde spíše o dějiny literárních textů na pomezí významných politických událostí, které stojí jakoby v popředí. Díla jsou přitom nahlížena většinou prizmatem individuálních osudů autora. Vyskytují se požadavky vymanit se z tohoto schématu zdůrazněním role vlastního díla. Vladimír Papoušek inspirovan „novým historismem“ navrhuje zaměřit se na text nikoliv jako na odraz doby, nýbrž historii hledat přímo v textu (obsahu, jazyku, stylu).⁸⁰ Na text by jistě měl být kladen při interpretaci hlavní důraz, nicméně by neměl být v rámci interpretace dobový kontext opomenut, což některé postmodernistické přístupy nedodržují.

⁷⁸ Srov. GLANC, T.: *Otázky k metodologii dějin literatury*. In: Srovnávací poetika v multikulturním světě. Univerzita Karlova, Praha 2004, s. 31–41.

⁷⁹ Srov. TUREČEK, D.: *Doptávání po metodě dějin literatury*. In: PAPOUŠEK, TUREČEK, Hledání literárních dějin, s. 9–34.

⁸⁰ Srov. PAPOUŠEK, TUREČEK, *Hledání literárních dějin*, s. 37nn.

V literárněvědných příručkách a učebnicích kolují tradiční interpretace děl, které nás leckdy vedou až k myšlence, že se autor příručky klidně obejde bez původních textů. Skutečnost, jak je uvažování o české literatuře v různých obdobích statické, dokládá téměř totožné metodologické zpracování. Dojde-li pak už k nějaké změně tohoto kánonu, není většinou dána novým přístupem k dílu samotnému, nýbrž proměnou společenské situace. Většina literárních historií provádí periodizaci podle politických změn, mělo by to být ale spíše podle literárních kritérií, aby se literatura zbavila nálepky kopie politického či sociálního vývoje lidstva.⁸¹

Postmoderní kritika historie jakožto vědy založené na reálnosti faktů přinesla mnoho podnětného. Především ukázala, že představa jednotných dějin je již neudržitelná, a určitě oprávněně byla kritizována předpokládaná objektivní povaha historické skutečnosti. Každý má svůj názor. Ovšem kdybychom přistoupili na úplné negování historické pravdy, jak někteří navrhují, došlo by k paradoxnímu popření existence jakýchkoliv dějin, tedy i literárních. Odmítáním jakéhokoliv racionálního historického diskurzu se vlastně stírá hranice mezi historickým diskurzem, který vždy obsahuje určité fiktivní prvky, a krásnou literaturou.

Většina historiků stejně jako literární vědci se snaží na nové metodologické a koncepční podněty adekvátním způsobem reagovat. Předmět historie se přesouvá od sociálních procesů ke kultuře chápané široce jako každodenní život (mikrohistorie, kontrafaktuální historie). Cílem tzv. nových kulturních dějin je svět nikoliv vysvětlit, ale porozumět mu.

Pro naši práci, tedy pro zkoumání literárnosti barokních historiografických textů lokálního dosahu, může být právě charakterizovaná postmoderní výzva inspirativní v tom, jak vážně je třeba počítat s vlivem fikce při sdělování historických událostí a s užíváním podobných postupů v žánrech uměleckých i tzv. paraliterárních. Na druhé straně považujeme za vhodné už z metodického hlediska předpokládat v analyzovaných textech určitou míru objektivnosti, kterou vyžaduje daný typ kroniky či místních pamětí, i nefiktivní přístup pisatelů přinejmenším při zachycení událostí, kterých byli sami svědky.

Závěrem lze konstatovat, že diskuze zmíněné v této kapitole zcela odpovídají soudobému relativismu. Otázky, zda je vůbec možné napsat literární historii, tedy shrnout literární i historické, a jaké typy textů do ní začlenit, budou stále přítomny a

⁸¹ Srov. GLANC, *Otázky k metodologii dějin literatury*, s. 31–41.

jejich zodpovězení je nikdy nekončící úkol, k němuž by měla každá generace zaujmout své (nové) stanovisko.

1.3 Česká historiografie v 17. století

Periodizace a charakteristika etap dějin historiografie vychází ze společných hodnotových kritérií aplikovaných v dějinách výtvarného umění, filozofie i literatury, jejíž bezprostřední součástí do 18. století dějepisectví bylo. Po středověku, kdy bylo dějepisectví neodlučně spjata s církevním prostředím, se od doby renesance postupně emancipuje. Pozvolná sekularizace vnáší do pohledu autorů větší míru kritičnosti, díky níž se postupně pojetí historie jako výsledku lidské práce vyvíjí ve smyslu odborné činnosti. Tato tradice pokračuje i v barokním dějepisectví.

České barokní písemnictví tvoří z velké části práce duchovních, ať už katolických či protestantských, které vyplývají z působení jednotlivých kněží. Přesto můžeme hovořit o žánrově různorodém korpusu textů, který zahrnuje homiletiku, duchovní písně, legendy, texty didaktické, s historickou tematikou či záznamy ústní lidové slovesnosti.

Dějepisectví od počátku 17. století do poloviny 18. století bývá analogicky k dějinám kultury označováno jako barokní. Vyjadřuje se tím především spojením historiografie s protireformačním katolicismem a také se poukazuje na formální stránku spisů, které jsou svou rozsáhlostí, komplikovanou strukturou a faktografickou přeplněností srovnávány s barokním uměním.⁸²

V souvislosti s českou barokní kulturou lze hovořit o silné historizující orientaci. Lidé žijící v 17. století se jako k pevným životním jistotám obraceli nejen k Bohu a různým světcům, ale také k minulosti, v níž nalézali jistou kontinuitu svého počínání s činy předchozích generací, a nacházeli tak potvrzení o správnosti svých dalších kroků.

Barokní epochu tedy charakterizuje silný vztah k minulosti. V této spojitosti se často mluví o barokním historismu, jehož podstatou je nápadná přítomnost historického pohledu v celém soudobém myšlení i umělecké tvorbě. Historizujícími tendencemi byla poznamenána samozřejmě i česká literatura. Mimo texty s dějepisnou tematikou se historismus projevuje i v dalších literárních žánrech, zejména v homiletice, duchovní lyrice, próze i dramatu. Z odkazu minulosti pak nečerpají pouze historikové a

⁸² Srov. KUTNAR, MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 91nn.

spisovatelé; objevuje se jako politický argument často také v rozličných právních dokumentech.

Nábožensko-politická situace, která v 17. století vyvrcholila v českých zemích porážkou stavovského křídla císařským absolutismem v bitvě na Bílé hoře, je pro naši barokní historiografii určujícím činitelem. Rok 1620 lze v souladu s tradicí považovat za mezník mezi dějepisectvím humanistickým a barokním. V rámci baroka odděluje generaci, jejíž představitelé byli přímými účastníky stavovského povstání, od generace následující, vyrůstající po této katastrofě. Historikové 17. století bývají v souvislosti s tímto vývojem označováni také jako protireformační.

Rozvoj společenských věd probíhal v daném období pomaleji, než tomu bylo u věd exaktních. Barokní historiografie vycházela z humanistické metody založené na kritice pramenů, v popředí stál zájem o metodologickou stránku historické práce. V zásadě převládaly v barokní historiografii dvě tendence.⁸³ Na jedné straně se objevuje nutnost shromažďovat co největší množství pramenů a dokládat tak pravdivost tvrzení, na straně druhé plní historie spíše funkci didaktickou, v níž je třeba dohledávat příklady slavné minulosti národa. V pohnuté době 17. století poskytovalo lidem oporu nejen náboženství v podobě obratu k Bohu a světcům, ale i minulost, v níž spatřovali určité kontinuální propojení s předcházejícími generacemi a jejich skutky.

Během 17. století se pod návašem politických a náboženských konfliktů vrací historiografie k tradici humanistického dějepisectví, které kladlo důraz na snahu po objektivní a pramenně podložené rekonstrukci skutečnosti. Učení historikové se často spokojují se shromažďováním rozličného množství materiálu, který následně publikují ve spisech encyklopedického charakteru.

Postupně se proměňuje nazírání na historiografii, která je pojímána jako specializovaná věda. Dějepisectví 17. a 18. století dále propracovává odborné metody a v práci s materiálem se objevují počátky odborné historiografie, jejíž teoretické základy byly položeny již v dějepisectví humanistickém. Historik se snaží zpracovat co nejsystematičtěji, nejúplněji a nejpřesněji veškerý dostupný pramenný materiál leckdy bohužel na úkor kritického přístupu k pramenům.

Pro většinu historiků 17. století byla historie především nositelkou morálních principů. Byla žánrem velice žádaným a pěstovaným, který přinášel didaktické i

⁸³ Srov. KUČERA, RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, s. 51.

instruktivní zásady, z nichž bylo možné čerpat poučení pro další praktický život.⁸⁴

V zásadě lze vydělit dvě základní skupiny historiků:

1. hlavní cíl práce vidí historik ve zjištění objektivní pravdy, čehož lze podle něj dosáhnout sbíráním a shromažďováním co nejrozsáhlejšího korpusu pramenů, přičemž rezignuje na jakékoli jejich hodnocení;
2. historický spis má v duchu hesla historie – učitelka života pro historika především didaktickou, nikoli jen informativní funkci, proto je zapisování podřízeno poučení, které si z něho má čtenář odnést.

Barokní dějepisectví přináší vzhledem k politické situaci v zemi velmi různorodý materiál. Vznikají díla v různých náboženských táborech, na různých válečných frontách. Na počátku může stát subjektivní touha člověka vyjádřit se k dění, které mimořádně zasahuje jeho život a znepokojuje jeho myšlení. Zaznamenání soudobých událostí je pak jednou z možností, jak se s danou osobní situací vyrovnat. Vedle toho se začíná formovat skupina autorů, jejichž práce s dobovými prameny a shromažďování informací předznamenává formování historie jakožto vědecké disciplíny.

Zvrat politických poměrů po bělohorské bitvě představuje zlomový bod v českém písemnictví, které se v předcházejícím století rozvíjelo v zásadě kontinuálně. V důsledku vítězství panovnického absolutismu a katolicismu, který tzv. Obnovené zřízení zemské pro Čechy a následně pro Moravu uzákonilo za jediné povolené náboženství, musela řada zástupců české protestantské inteligence opustit své domovy a stát se politickými emigranty.

Zásah politických událostí do vývoje kultury a literatury lze charakterizovat jako mimořádně radikální a násilný. Nové poměry v zemi charakterizovala ideologie protireformace, panovnický centralismus namísto stavovského zřízení a časem i postupující germanizace.⁸⁵ Jako umělecký směr převládalo u nás i v Evropě baroko. Tím vším byla samozřejmě poznamenána česká literatura i historiografie.

Písemnictví stejně tak jako dějepisectví pochopitelně podlehl teritoriálnímu a myšlenkovému rozdělení, které nastalo mezi kulturou domácí a exulantskou. Oficiální domácí literatura byla v zásadě psána v souladu se zájmy držitelů moci, kteří se snažili především o přerušování předbělohorských kulturních tradic. Ty ovšem nebyly zcela zprůhledněny, pokračují v dílech nekatolických exulantů, doma přežívají v netištěné lidové

⁸⁴ Srov. KUČERA, RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, s. 44nn.

⁸⁵ Srov. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 383.

produkcí. Domácí vývoj katolického dějepisceví navazuje na tvorbu svých názorových předchůdců, jako byli Václav Hájek z Libočan⁸⁶ nebo Jan Dubravius.⁸⁷

Vzhledem k politicko-náboženským, ale i literárněhistorickým souvislostem je vhodné pobělohorskou historiografickou produkci chronologicky rozčlenit.⁸⁸ První období zahrnuje dvacátá až padesátá léta 17. století (doznívala předbělohorská tradice, autoři byli bezprostředními současníky dějů spojených se třicetiletou válkou). Druhé začíná v padesátých letech 17. století, kdy po stabilizaci poměrů v našich zemích zcela převládla protireformační kultura. Naše zkoumání historiografických textů se zaměří především na první z uvedených období.

1.3.1 Historiografie 20.–50. let 17. století

V následující kapitole se pokusíme blíže nastínit první fázi pobělohorské historiografie, tj. do padesátých let 17. století. Půjde nyní jenom o základní rekapitulaci nejdůležitějších fakt, která nám poslouží k vystižení historického i literárního kontextu. Politickým předznamenáním národnostního i kulturního vývoje ve sledovaném období byla samozřejmě porážka stavovského vojska v bitvě na Bílé hoře roku 1620 a následná odvěta vítězných Habsburků za povstání nekatolických stavů. Povolení katolického náboženství jako jediného v zemi znamenalo rozsáhlou emigraci, která jednak změnila národnostní složení obyvatelstva, jednak způsobila odliv česky komunikujících vzdělavců i čtenářů. Emigrace z náboženských důvodů se týkala v první řadě činitelů a členů Jednoty bratrské, která měla na české kultuře počátku 17. století značný podíl, a pak i příslušníků dalších nekatolických vyznání. Vrstva poddaných a nemajetných obyvatel většinou neměla možnost zemi opustit a stala se objektem násilné rekatolizace, která ovšem byla završena až v druhé polovině 17. století. Odchod česky mluvících emigrantů a příliv německého obyvatelstva, který mj. s vlasteneckým pohnutím zaznamenal Bohuslav Balbín v *Rozpravě na obranu jazyka slovanského, zvláště českého*,⁸⁹ i zrovnoprávnění češtiny s němčinou, výslovně zakotvené v Obnoveném zřízení zemském (1627), rozsáhle poznamenaly také jazykovou situaci v českých zemích a podmínky pro rozvoj česky psané literatury včetně historiografických textů.

⁸⁶ *Kronika česká*, c. d.

⁸⁷ *Historiae regni Bohemiae... libri XXXIII...* Prostějov 1552.

⁸⁸ Srov. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 389.

⁸⁹ *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica precipue Bohemica*. Ed. F. M. Pelcl. Praha 1775; v české edici pod názvem *Rozprava krátká, ale pravdivá*. Překl. J. Dostál. Družstvo Přátel Studia, Praha 1923; Ed. M. Kopecký. Odeon, Praha 1988 a Blok, Brno 1997.

Zmíněné politické události, zejména stavovské povstání a dění po vítězství Habsburků, jsou pochopitelně hlavním námětem historiografických děl, psaných jak katolíky, tak nekatolíky.

Hlavním nositelem nekatolických kulturních i historických tradic se tedy stala emigrace. Produkci první generace emigrantů samozřejmě z velké části tvoří různé propagační a polemické spisy, ale také pamětní záznamy psané pod dojmem válečných událostí, kdy se autoři potřebovali vyrovnat se svou neutěšenou situací. Naděje na návrat do vlasti se ovšem postupně vytrácela, hlavně ve třicátých letech po odchodu saského vojska z Čech. Z prostředí emigrace povstalo několik častěji připomínaných literárních památek primárně motivovaných osobními zážitky. Na základě deníkových záznamů vznikly *Paměti na léta 1624 až 1648*⁹⁰ Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic (1580–asi 1648). Spis je nejen významným dokumentem o životě pobělohorské emigrace v cizině, ale zároveň patří k cenným dobovým svědectvím o postupujícím duchovním i hmotném útlaku po Bílé hoře zejména na Klatovsku a zčásti na Plzeňsku. Zážitky z emigrace zapisoval pro soukromou potřebu do tisku Veleslavínova *Kalendáře historického* Adam Tesák (1580–1655);⁹¹ jeho text navazuje na paměti jeho otce Jiřího Tesáka Mošovského, zemřelého 1617. Charakter deníku mají také rukopisné paměti Václava Nosidla z Geblic (zemřel asi 1636).⁹² Jiří Kezelius Bydžovský (1576–1654), který odešel do exilu roku 1627, ale 1639 se znovu vrátil do vlasti, psal až do své smrti *Kroniku mladoboleslavskou*,⁹³ ve které vylíčil také své osudy v emigraci.

Kromě memoárových záznamů pocházejí ze sledovaného období také historiografické texty širšího záběru. Představitelé emigrace považovali za nutné informovat v zahraničí o poměrech ve své vlasti a vyložit svou situaci. V prostředí Jednoty bratrské s tímto záměrem vznikl spis *Historia o těžkých protivenstvích církve české*, vydaný též latinsky.⁹⁴ Na přípravě tohoto díla pracoval zvláště Adam Hartman (zemřel 1691) a také Jan Amos Komenský (1592–1670). V díle Komenského mají své místo i historické spisy, koncipované ovšem jako obecnější přehledy (např. *Historie světská* nebo *Stručná*

⁹⁰ *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdržic od roku 1624 do roku 1648*. Ed. F. Menčík. Čes. Akademie, Praha 1897. Srov. také *Paměti Harantovy*. In: *Kroniky válečných dob*, s. I–XXIII. Dále SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, s. 85–91.

⁹¹ Srov. SEDLÁČEK, A.: *Paměti Jiříka Tesáka Mošovského a jeho syna*. ČČM 83, 1909, s. 57–68. Viz také *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 395.

⁹² Srov. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 396.

⁹³ *Kronika Mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*. Ed. Z. Kamper. Městská rada mladoboleslavská, Mladá Boleslav 1935.

⁹⁴ *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae*. Nové české vydání připravil F. Šimek. Praha 1952.

historie církve slovanské);⁹⁵ texty zaměřené zřejmě více faktograficky (o dějinách Moravy a rodu Žerotínů) se nedochovaly.⁹⁶

Apologické zaměření a kombinace postupu dějepisného a publicistického jsou typické i pro další historiografická díla, která těmito vlastnostmi navazují na podobné práce z doby humanismu. Jejich autoři na základě reflexe historických událostí usilovali především o obhajobu svých politických postojů. Vylíčením minulosti se snažili dokázat pozitivní charakter předbělohorských poměrů, pokoušeli se vyložit zahraničnímu publiku základní myšlenku českého stavovského povstání a hlavně obhájit činy a stanoviska povstalců. Je to především desetisvazková *Historie církevní* od luterána Pavla Skaly ze Zhoře (1583–1640),⁹⁷ která však nevyšla ve své době kompletně. Zachycuje delší období, ale její význam spočívá hlavně ve vylíčení událostí kolem stavovského povstání, které pisatel zaznamenal také na základě vlastních zkušeností. Pro tento úsek dějin je hodnocena jako významný pramen. Skalovo vysvětlení tehdejších nábožensko-politických poměrů mělo vliv na výklad českých dějin i v pozdějších dobách. S dobou svého vzniku je ovšem Skalovo dílo spjato základním pojetím, podle něhož národní historie je součástí dějin křesťanství (tedy „historie církevní“), ale též typicky humanistickým kritickým přístupem k pramenům.

Vykreslení poměrů v předbělohorských Čechách je také jádrem latinsky psané historiografické práce Pavla Stránského ze Stránky u Zap (1583–1657) *Respublica Bojema (O státě českém)*.⁹⁸ Protože se podařilo vydat ho v zahraničí tiskem, mělo i velký aktuální ohlas. Kromě podání historických událostí autor usiloval také o státoprávní výklad systému vlády v Českém království.

Ve čtyřicátých letech vystoupil s obhajobou politiky českých nekatolických stavů Ondřej Haberveš z Habernfeldu (zemřel po roce 1645) ve spisu *Bellum Bohemicum (Česká válka)*.⁹⁹ Staví se v něm zároveň do role mluvčího českého měšťanstva. V obhajobě náboženských a stavovských svobod je velice útočný, protijezuitský a protihabsburský; snaží se rovněž zodpovědět otázku po příčinách bělohorské porážky.

Informovat Evropu o osudech představitelů české reformace bylo také cílem luterána Samuela Martinia z Dražova (1593–1639). Jeho spis *Historia bohemo-evangelica (Historie církví evangelistických českých)*, na němž pracoval v letech 1636–1638, nebyl patrně dokončen, zůstal v rukopise a ztratil se.¹⁰⁰

Jan Rosacius Hořovský (zemřel po roce 1637) vzdal poctu popraveným vůdcům stavovského povstání v propagačním spisku *Koruna neuvadlá mučedníkův božích českých*.¹⁰¹ I v něm jde o apologii náboženského konfesního postoje pomocí výkladu historie.

⁹⁵ In: Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. VI. Praha 1972, s. 35–59 a 303–399.

⁹⁶ *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 415.

⁹⁷ Srov. výběry *Historie česká* od r. 1602 do r. 1623, I.–V. Ed. K. Tieftrunk. Kober, Praha 1865–1870; dále *Historie o válce české 1618–1620. Výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*. Eds. E. Petru, J. Polišenský. SNKLU, Praha 1964; dále *Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*. Ed. J. Janáček. Svoboda, Praha 1984.

⁹⁸ STRÁNSKÝ, P.: *O státě českém*. 3. vyd. Ed. B. Ryba. SFINX, Praha 1946; *Český stát – Okřik*. Ed. B. Ryba. SNKLHU, Praha 1953.

⁹⁹ Srov. výbor *Historie o válce české 1618–1620*, tamtéž.

¹⁰⁰ Srov. např. JIREČEK, J.: *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVII. věku*. Sv. II. M–Ž. Nákladem B. Tempského, Praha 1875, s. 17.

¹⁰¹ HOŘOVSKÝ, J. R.: *Koruna neuvadlá mučedníkův božích českých*. Ed. F. Loskot. Emil Šolc, Praha 1913.

Své stanovisko v nábožensko-politickém konfliktu, který vedl k stavovskému povstání a k bělohorské bitvě, vyjádřili samozřejmě i představitelé katolické strany. Jeden z nejznámějších, významný exponent habsburského režimu v Čechách Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572–1652) obhajoval císařský monarchismus a nárok Habsburků na český trůn ve svém *Historickém spisování*.¹⁰² I v tomto díle zvolený historiografický žánr představuje pozadí pro politickou apologii a je tedy domácí žánrovou obdobou uvedených spisů emigračních.

Skladba oficiální literární tvorby v domácích poměrech byla dána působením a neustálým tlakem protireformační propagandy. Na jedné straně vznikají texty, jejichž autoři pocházejí z vyšších společenských kruhů, na straně druhé přivedla soudobá situace k literární aktivitě mnoho lidí původem z lidového prostředí.

Velice populární byl užší vztah k obyčejným lidem a k místním dějinám. Na základě této skutečnosti vznikala řada rukopisných místních kronik. V mnoha českých a moravských venkovských městech a městečkách se vytváří kronikářská tradice s linií na sebe navazujících kronikářů. Tito autoři psali většinou bez jakýchkoli literárních ambicí, nemysleli na publikování. Také pod dojmem válečných událostí vzniká množství soukromých záznamů bez širšího ohlasu. V rámci této skupiny textů lze vyčlenit dva základní typy, jejichž rozlišení závisí na způsobu, jakým autor zaznamenává skutečnost. Když pisatel věnuje pozornost hlavně dějinám svého města či regionu a události celospolečenské zmiňuje jenom potud, pokud se týkají místních poměrů, můžeme mluvit o „pohledu zdola“. Když se kronikář pokusí začlenit regionální údaje do širšího historického kontextu, používá „pohled shora“.¹⁰³ U řady autorů městských pamětí se kombinuje regionální úhel pohledu se zaměřením na širší dění. Přes lokální zaměření městských kronikářských relací a jejich primárně informativní charakter se některé z nich dočkaly i širší recepce.

V prvním desetiletí třicetileté války ještě v domácím prostředí zcela nevymizely předbělohorské ideové a kulturní tradice. Do roku 1626 dovedl své *Paměti* Mikuláš Dačický z Heslova (1555–1626).¹⁰⁴ V jeho práci můžeme sledovat působení dvou různorodých epoch, renesance a baroka. Kriticky si všímá především událostí odehrávajících se v Kutné Hoře, které často neváhá začleňovat do širšího celonárodního i evropského kontextu. Do okruhu měšťanských pamětí patří také např. *Pamětní knížka*

¹⁰² Část vydána pod názvem *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty od L. 1608 do 1619*. Díl 1, 2. Ed. J. Jireček. Kober, Praha 1866, 1868. Srov. též SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, s. 91–95.

¹⁰³ Srov. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 408. O autorské perspektivě kronikáře viz SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, s. 98–99.

¹⁰⁴ *Prostopravda – Paměti*. Eds. E. Petrů, E. Pražák. SNKLHU, Praha 1955.

Jana Rakovnického,¹⁰⁵ *Arcus Triumphalis*¹⁰⁶ plzeňského Václava Jana Klea či později spis Jana Norberta Zatočila, který sleduje průběh obrany Prahy proti Švédům v závěrečné fázi třicetileté války.¹⁰⁷

Na základě osobních zkušeností i jiných zpráv vytvořil své paměti o třicetileté válce *Summovní krátké sepsání*¹⁰⁸ pražský měšťan Václav František Kocmánek (1607–1679). Zpočátku bojovný katolický duch autora postupně ustupuje lidské touze po ukončení válečného utrpení.

Také na Moravě se objevila řada podobných textů. U některých pisatelů se projevuje jejich nekatolická orientace, ze které vyplývá hodnocení historických událostí. Často připomínaná je *Kronika holešovská*¹⁰⁹ od neznámého autora. Dále můžeme zmínit například paměti prostějovské,¹¹⁰ záznamy drahotušských městských písařů,¹¹¹ anonymní paměti Moravských Budějovic,¹¹² *Paměti Josefa Securia*,¹¹³ *Paměti Pavla Urbanida z Rohatce*,¹¹⁴ *Památky, co se tak kdy stalo v kraji hradištském*¹¹⁵ od Jiřího Rudolfa Přenského, zápisky Jana Akvina *O událostech v Uherském Brodě*,¹¹⁶ valašskomeziříčskou kroniku Ondřeje Sivého,¹¹⁷ na kterou navazuje Jan Fučík a neznámý valašskomeziříčský měšťan,¹¹⁸ pamětní knihu primátora Lipníka nad Bečvou

¹⁰⁵ Srov. KOLÁR, J.: „Pamětní knížka“ Jana Rakovnického z let 1575–1605 a české paměti 16.–17. století. LF 90, 1967, s. 394–403. Edičně zpracoval J. Dvorský jako *Pražské paměti Jana Piláta Rakovnického z Jenštejna*. In: Pražský sborník historický VII, 1972. Orbis, Praha 1971, s. 165–172.

¹⁰⁶ Srov. HEJNIC, J.: *Mistra Václava Jana Klea „Arcus triumphalis“ z roku 1621*. Minulostí západočeského kraje XVII, 1918, s. 99–124.

¹⁰⁷ *Leto a denopis, to jest celého království Starého a Nového měst pražských léta 1648 patnácte neděl i nocí trvajícího obležení švejdského pravdivé a ubezpečlivé vypsání*. Praha 1685. VKOL, sign. 32.804.

¹⁰⁸ *Paměti Kocmánkovy*. In: *Kroniky válečných dob*, s. 1–86. Srov. *Krátké vypsání třicetileté války*. Ed. V. Zahradník. ČCM 7, 1833, s. 92–163. Dále též SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, s. 94–99.

¹⁰⁹ *Kronika holešovská 1615–1645*. Ed. V. Fialová. 1. vyd. F. Stelzig, Holešov 1940; 2. dopl. vyd. MNV a SOkA, Holešov 1967.

¹¹⁰ *Paměti prostějovské*. In: *Kroniky válečných dob*, s. I–VI.

¹¹¹ Srov. INDRA, B., TUREK, A.: *Paměti drahotušských kronikářů 1571–1911*. Nár. knihtiskárna Kramář a Procházka, Olomouc 1947.

¹¹² Text otiskl J. FIŠER pod názvem *Paměti anonymní*. XX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1930–1931, Moravské Budějovice 1931, s. 64–66.

¹¹³ Text otiskl J. FIŠER pod názvem *Paměti Sekuriovy*. XX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1930–1931, Moravské Budějovice 1931, s. 62–64.

¹¹⁴ Zachycují události z let 1600–1627. Srov. *Paměti hradištské*. Ed. B. Fišer. VI. n., Uherské Hradiště 1920, s. 33–38.

¹¹⁵ Zachycují události z let 1605–1656. Srov. *Paměti hradištské*, s. 43–56. Viz také PŘENSKÝ, J. R.: *Památky z kraje hradištského*. Ed. B. Fišer. VI. n., Uherské Hradiště 1918.

¹¹⁶ Zachycují události z let 1621–1630. Srov. *Paměti hradištské*, s. 39–42.

¹¹⁷ Zachycuje události z let 1539–1648. Srov. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Krajské nakladatelství, Ostrava 1962, s. 115–136.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 137–153.

Martina Zikmundka,¹¹⁹ kroniku Eliáše a Václava Rožnovských¹²⁰ aj. K některým z uvedených se vrátíme v podrobnějším rozboru.

Specifické postavení zaujímají ve sledovaném období memoáry Jindřicha Hýzrla z Chodů (1575–1665),¹²¹ které zachycují události též z přelomu 16. a 17. století, ale jsou dovedeny do konce čtyřicátých let. Např. jeho popis zážitků ve válce v Uhrách nemá v soudobé české literatuře obdoby. Líčení soukromých osudů i válečného dění je propojeno s hodnocením politických událostí z pozice císařského důstojníka, oddaného císařství a katolictví.

Po formální stránce je dosti ojedinělý text staršího data *Lamentací země moravské*,¹²² jehož anonymní autor byl zřejmě přímým účastníkem popisovaných událostí bockajovského vpádu na Moravu r. 1605. Kompozice textu je založena na střídání kronikářského záznamu s expresivním lyrizovaným projevem personifikované „země moravské“, která si naříká nad svou zkázou, způsobenou válečnými hrůzami. – Též události se věnuje také Jan Urban z Domanína ve svém diáriu.¹²³

Ze stručného nástinu plyne, že historiografické texty první poloviny 17. století se vyznačují pestrostí žánrovou i stylovou, zastupují různá ideová hodnocení zaznamenaných událostí a představují různé autorské záměry od kronikářského záznamu až po politickou či konfesní apologii. Je to období, ve kterém nebyly stabilizované podmínky pro kontinuální rozvoj dějepiscectví. Dnešní interpretace těchto památek musí brát v úvahu zvláštní poměr mezi historickou autenticitou a literárním (uměleckým) charakterem sdělení.

1.3.2 Historiografie od 50. let do konce 17. století

Po skončení třicetileté války nastává v českých zemích stabilizace politické situace i kulturních poměrů, která má mj. za následek střídání spisovatelských generací. Vrstvu pamětníků předbělohorské epochy postupně nahrazují autoři, kteří nepoznali

¹¹⁹ Popisuje události z let 1498–1640. Srov. MZA Brno, G 10, in. č. 283.

¹²⁰ Dochovala se pouze v opise v *Kronice Bernarda Františka Heydučka*, SOkA Přerov, Archiv města Lipník nad Bečvou, in. č. 423, f. 86b–89. Vydal ji J. Mráček ve Výroční zprávě české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 5–8.

¹²¹ *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*. Český text ed. V. Petráčková, J. Vogeltanz, český překlad německé verze A. Šimečková. Odeon, Praha 1979. Srov. též SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, s. 73–81.

¹²² Srov. *Lamentací země moravské*. In: *Kroniky válečných dob*, s. 1–28. Dále In: *Paměti hradištské*, s. 11–31.

¹²³ *Jan Urban z Domanína a jeho diárium o vpádech bockajovců na Moravu L. P. 1605*. Ed. L. Hosák. Knihovna musejního a vlastivědného spolku, Břeclav 1929.

radikální společenské změny z vlastní zkušenosti. Situace na literární scéně se podstatně proměňuje: vedle „vyšší“ umělecké literatury se stále výrazněji rozvíjí česky psaná tvorba lidová a pololidová, a pokud jde o dějepisectví, uzavírá se jeho etapa, která se vyznačovala ideovými a konfesními odlišnostmi a protiklady, a otevírá se nový prostor dějepisectví katolického baroka, přičemž historiografické žánry si udržují v rámci domácího písemnictví významné postavení.

Vůdčí osobnost domácího okruhu historiografů v Čechách představuje Bohuslav Balbín (1621–1688). Ve svých velkoryse koncipovaných historických dílech *Epitome rerum Bohemicarum* (*Výtah z dějin českých*)¹²⁴ a *Miscellanea historica regni Bohemiae* (*Rozmanitosti z dějin Království českého*)¹²⁵ do jisté míry rehabilituje předbělohorské poměry a poukazuje i na negativní změny národnostní a jazykové, přičemž z jeho pohledu nejde o záznam prožité přítomnosti.

Mladší generace domácích dějepisců, která už neprošla útrapami třicetileté války, se ve své práci inspiruje především nově vznikající tradicí učené jezuitské historiografie, u jejíhož zrodu stojí výše zmíněný Bohuslav Balbín. To byl bezesporu největší český historik 2. poloviny 17. století a pro řadu dalších byl přirozenou autoritou a vzorem. Pojítkem mezi mnoha barokními historiky byl především kněžský stav. Po vydání Obnoveného zřízení zemského získala monopol na vzdělání katolická církev a z jejích struktur zejména jezuitský řád. Cesta ke vzdělání vedla tedy přes církevní instituce. K Balbínovi se hlásili nejen jeho přítel Tomáš Pešina z Čechorodu, Jiří Crugerus, dějepisec Kutné Hory Jan Kořínek a Plzně Jan Tanner, ale také z mladší generace Jan František Beckovský či Jan Jiří Středovský.

Zřejmě nejvýznamnějším historiografem zabývajícím se moravskými dějinami byl Balbínův přítel a obdivovatel Tomáš Pešina z Čechorodu (1629–1713),¹²⁶ který se podle vzoru Balbínových děl o minulosti Čech pokusil vytvořit rozsáhlou vlastivědu Moravy. Z ní realizoval česky psaný úvodní díl *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu*¹²⁷ a latinsky psanou válečnou historií Moravy *Mars Moravicus*.¹²⁸ Materiál k vlastivědě Moravy sbíral i od městských kronikářů;¹²⁹ na jeho popud byly shromážděny kronikářské relace např. z měst Kroměříže, Prostějova,

¹²⁴ Praha 1677. Např. VKOL, sign. II 32.725.

¹²⁵ Praha 1679–1688. Např. VKOL, sign. II 630.133. Srov. výbor *Krása a bohatství české země*. Ed. H. Businská. Panorama, Praha 1986.

¹²⁶ Srov. ZELENÝ, *Tomáš Pešina z Čechorodu*, c. d.

¹²⁷ Litomyšl 1663. Např. VKOL, sign. 32.628.

¹²⁸ Praha 1677. Např. VKOL, sign. II 630.442, II 32.726.

¹²⁹ Srov. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 465.

Uherského Hradiště, Uherského Brodu (*Breve Chronicon Hunnobrodense* Matyáše Haškonia z roku 1666),¹³⁰ Moravských Budějovic aj.; některé texty sepsané z jeho podnětu jsou předmětem naší analýzy. Místní historiografické záznamy vzniklé v tomto kontextu jsou ovšem v řadě případů součástí déle trvající linie vzájemně navazujících kronikářů; kromě kronikářské tradice v Uherském Hradišti a v Uherském Brodě, o které se zmiňují akademické *Dějiny české literatury*,¹³¹ lze jako příklady uvést ještě městské pamětní záznamy z Lipníka nad Bečvou (na přelomu 16. a 17. století Eliáš a Václav Rožnovští, po nich Martin Zikmundek, v 18. století Bernard František Heyduček¹³²), z Třebíče (ve 2. polovině 16. století Eliáš Střelka Náchodský,¹³³ Jiřík Přemysl Prostějovský,¹³⁴ ve 2. polovině 17. století Jan Suchenius Novobydžovský¹³⁵ a Mikuláš Bisata¹³⁶) a z Frenštátu pod Radhoštěm (tři kronikáři v letech 1585–1788).¹³⁷

Moravský dějepisec a hagiograf Jan Jiří Středovský (1679–1713) navázal na Pešinův odkaz hlavně svými spisy *Mercurius Moraviae memorabilium (Průvodce po moravských pamětihodnostech)* a *Sacra Moraviae historia sive Vita SS Cyrilli et Methodii (Svatá historie Moravy aneb Život sv. Cyrila a Metoděje)*.¹³⁸

Z historiografických památek moravské provenience vzniklých ve sledovaném období lze připomenout ještě několik dalších. V Moravských Budějovicích sepsal o událostech z konce 17. století (konkrétně o sporech města s vrchností) text memoárového charakteru Jan Komorník.¹³⁹ *Pamětní kniha* Martina Josefa Ležáka z Uherského Brodu zachycuje hlavně vpád kuruců Imricha Tökölyho v roce 1683.¹⁴⁰ Od

¹³⁰ V latinském překladu ji vydal G. Dobner, *Monumenta Historica* II. Praha 1768, s. 283–290. Opis českého znění, pořízený počátkem 19. století, je uložen v MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7 (Sobotík a Polišenský uvádějí 31/2).

¹³¹ Viz *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 465.

¹³² SOkA Přerov, fond města Lipník nad Bečvou, in. č. 423.

¹³³ *Kronika Eliáše Střelky Náchodského z r. 1574*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92. Třebíč 1892, s. 7–19.

¹³⁴ *Appendix z r. 1578*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92. Třebíč 1892, s. 19–21.

¹³⁵ *Appendix Jana Suchenia Novobydžovského*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92. Třebíč 1892, s. 21–33.

¹³⁶ *Paměť sepsaná Mikulášem Bisatou, písařem radním r. 1661*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92. Třebíč 1892, s. 33–36.

¹³⁷ *Nejstarší kronika města Frenštátu pod Radhoštěm*. Ed. B. Strnadel. Nakl. KNV, Ostrava 1950.

¹³⁸ Viz *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 465.

¹³⁹ SOkA Třebíč, Archiv města Moravských Budějovic, in. č. 281. Srov. *Pro lepší budoucích. List z kroniky Mor. Budějovic*. Ed. S. Marák. Naše Noviny 7, 1908, č. 32 (7. 8.), 34 (21. 8.), 36 (4. 9.), 38 (18. 9.) a 39 (25. 9.).

¹⁴⁰ SOkA Uherské Hradiště, Archiv města Uherský Brod, in. č. 56 (původně rukopis uložen v MZA Brno, G 10, in. č. 185).

dalšího uherskobrodského kronikáře Václava Františka Letochy se zachovaly záznamy končící roku 1724.¹⁴¹

Z městských kronikářských relací, které vyšly už v době svého vzniku tiskem, se připomínají především *Staré paměti kutnohorské*¹⁴² Jana Kořínka (1626–1680), vydané roku 1675, a *Historie klatovská*¹⁴³ Jana Floriána Hammerschmidta (1652–1735), vydaná 1699. Důkladná analýza dříve upozaďovaných *Starých pamětí kutnohorských*, kterou provedl jejich editor A. Stich, prokázala, že jde o text velice cenný a pozoruhodný po obsahové i formální stránce. Historický zájem J. F. Hammerschmidta byl velice široký.¹⁴⁴ Část tvorby věnoval klášterům a českým venkovským městům, ke kterým ho pojil osobní vztah (např. latinské spisy o Českých Budějovicích, Plzni, Kutné Hoře, Lounech), druhou skupinu tvoří díla týkající se dějin Prahy.¹⁴⁵

V rukopise naopak zůstaly významné plzeňské dějiny (*Historia urbis Pilsnae*) od Jana Tannera (1623–1694).¹⁴⁶ Tanner se jinak věnoval především latinsky psané hagiografické tvorbě.

Kolem osoby B. Balbína se sdružovalo mnoho historiků čerpajících z jeho metody práce. K nim patřil i Jiří Crugerius (1608–1671). Ve spise *Sacri pulveres inclyti regni Bohemiae et nobilium eiusdem pertinentiarum Moraviae et Silesiae (Svatý prach vznešeného Království českého a jeho urozených součástí, Moravy a Slezska)*,¹⁴⁷ který je koncipován jako historický kalendář, zachycuje různé pamětihodné události českých dějin.

Jan František Beckovský (1658–1725) se rozhodl navázat na dosud populární *Kroniku českou* Václava Hájka z Libočan a podobně jako on zpracovat celkové dějiny Čech. Jeho *Poselkyně starých příběhův českých*¹⁴⁸ se postupně stala velmi oblíbeným vyprávěním o české minulosti (odkazuje na ni mj. Alois Jirásek ve *Starých pověstech českých*), třebaže za jeho života vyšel pouze první díl, který zachycuje stejné období jako Hájkova kronika. I když sám Beckovský jako člen řádu křižovníků nepatřil přímo k proudu vzdělaného jezuitského dějepisectví, s Balbínem a jeho následovníky ho spojovala kritika neutěšené pobělohorské situace a také vědomí kontinuity s předbělohorskými poměry v Čechách. Další díl *Poselkyně*, který zachycuje období do roku 1718, vydal v letech 1879–1880 Antonín Rezek.

¹⁴¹ Václava Františka Letochy *Památky města Brodu Uherského*. Ed. B. Sobotík. VI. n., Uherský Brod 1942.

¹⁴² KOŘÍNEK, J.: *Staré paměti kutnohorské*. Ed. A. Stich. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000.

¹⁴³ Praha 1699. Např. VKOL, sign. 32.798.

¹⁴⁴ Srov. KADLEC, J.: *Jan Florián Hammerschmidt*. Časopis společnosti přátel starožitností 61, 1953, s. 94–104.

¹⁴⁵ Především *Prodromus Glorae Pragensae* (tiskem vydaný spis z r. 1723, např. VKOL, sign. III 33.919) a *Historia Pragensis* (zůstala v rukopise, pouze závěrečná část z let 1691–1733 byla r. 1891 vydána časopisecky A. Podlahou ve Věstníku Královské české společnosti nauk).

¹⁴⁶ Zůstala v rukopise. V polovině 18. století byla kronika přeložena do češtiny (*Historie plzeňská*, viz KNM v Praze, VII B2), tiskem vyšla jen v německém překladu v programu německého gymnázia v Plzni z r. 1890 (viz KNM v Praze, VIII D11). Srov. KALISTA, *České baroko*, s. 348.

¹⁴⁷ Vydáno v Litomyšli 1667; 9. a 10. sv. vydán až po autorově smrti 1672 a 1676. Srov. KALISTA, *České baroko*, s. 331; MZK v Brně, ST1–0001.755 (1,A; 1,B; 2,A; 2,B; 3; 4–6; 7; 8; 9–10).

¹⁴⁸ BECKOVSKÝ, J. F.: *Poselkyně starých příběhův českých*. Díl II., sv. 1, 2, 3. Ed. A. Rezek. B. Styblo (sv. 1, 2), Dědictví sv. Prokopa (sv. 3), Praha 1879, 1880.

Historiografickou produkci 17. století lze obecně charakterizovat několika společnými rysy. Především jde o důraz na pramennou základnu, v popředí tedy stojí historický dokument, který se snaží historikové začlenit do své reflexe minulosti. Heuristická práce a excerptce dobových pramenů se stávají nezbytným předpokladem pro vznik historického díla. Učené dějepisectví nemá ještě větší tendenci k laicizaci, roste však lidové kronikářství jako potřeba obyčejného prostého člověka vyjádřit postoj vzdoru i vyrovnání se s minulostí a současností. Postupně sílíci vlastenecké, národní a sociální smýšlení je pak v různé míře přítomno v obou sociálně diferenciovaných sférách dějepisectví 17. století.

2 Charakteristika doby

Interpretace historiografických textů samozřejmě vyžaduje znalost zachycené doby. I když v naší práci přistupujeme k dobovým kronikám především jako k literárním památkám, považujeme za potřebné také rekapitulovat dobový kontext, abychom lépe pochopili postupy jednotlivých autorů i celkový smysl zkoumaných textů. Naše vystižení zobrazované historické situace pochopitelně nemůže být podrobné ani úplné a nemá za cíl přinést samostatné původní hodnocení daných dějinných událostí.

Vycházíme z automatického předpokladu, že veškerá lidská činnost je přirozeně úzce propojena s dobou, ve které se odehrává. Pro historiografii je konkrétní historická situace nezbytným východiskem, na něž reaguje nebo ho nějakým způsobem reflektuje.

Texty s historickou tematikou, které jsou předmětem našeho zájmu, spadají svým vznikem a obsahem do přelomu 16. a 17. století a do celého století 17., tj. do kulturněhistorických epoch, které jsou tradičně označovány jako období pozdního humanismu či raného baroka a baroka vrcholného. Novější odborná historiografie v souvislosti s daným obdobím hovoří o raném novověku.

Od počátku 17. století se v českých zemích stupňovaly vleklé rozpory v oblasti politické, náboženské, ekonomické i kulturní a vyvrcholily povstáním nekatolických stavů proti císaři. Šlo především o spory mezi nekatolickou většinou a katolickou menšinou, mezi ekonomicky sílícími měšťany a šlechtou, mezi orientací na renesanci, humanismus a protestantskou reformaci na jedné straně nebo naopak na katolickou protireformaci a počínající baroko na straně druhé. Předbělohorské období bylo přímo specifické střetáváním různorodých až protichůdných vlivů. Česká kulturní tradice se setkává či soupeří s novými impulzy z ciziny, humanismus a renesance s barokem, reformační směry s katolickou protireformací. Náboženské neshody se významně projevovaly na rovině politické a byly jednou z hlavních příčin politických neshod české stavovské opozice s habsburskými panovníky.

Významným faktorem probíhajících společenských změn byl v té době vývoj měšťanstva. Konec 16. a počátek 17. století jsou tradičně pokládány za dobu rozsáhlého rozmachu měšťanského živlu, který byl zároveň i důležitým nositelem české kultury. V Čechách i na Moravě se postupně konstitovala hustá síť měst, na kterou nakonec působily všechny negativní důsledky nastalých politických zvrátů. Města utrpěla řadu

těžkých politických porážek, protože habsburská centralizační moc stála proti jejich zájmům. Průhledem do vývoje měšťanské vrstvy tehdejší společnosti jsou i městske kronikářské relace, kterými se zabýváme.

Dalším závažným zdrojem společenských konfliktů, které lze zároveň chápat jako součást protikladů barokní doby, byly narůstající sociální rozpory, které vytvářely nepřekonatelné bariéry mezi vyššími a nižšími společenskými vrstvami. Sociální nepokoje různého druhu později vyvrcholily v selském povstání roku 1680, které zachvátilo téměř celé Čechy.¹⁴⁹

Déle trvajícím úsilím o zrovnoprávnění nekatolických vyznání s katolictvím v našich zemích dosáhlo dvou důležitých výsledků: ústního uznání tohoto požadavku v roce 1575¹⁵⁰ a jeho písemného uzákonění z roku 1609.¹⁵¹ Po nástupu Rudolfova bratra Matyáše na český trůn v roce 1611 se ale situace začala znovu přiostrřovat a nábožensko-politické spory vyústily do stavovského povstání, které pro nekatolickou opozici skončilo neúspěšně bitvou na Bílé hoře 8. listopadu 1620.

Porážka stavovského povstání a tedy i nekatolické reformace v českých zemích teprve rozhodujícím způsobem otevřela cestu jak k celospolečenskému prosazení katolictví, tak k převládnutí barokní kultury. V průběhu stavovského povstání chápaly obě bojující strany – katolická i nekatolická – svůj zápas jako obhajobu pravé víry. Proto byl výsledek stavovského povstání leckdy od pamětníků vykládán jako Boží zásah ve prospěch katolického náboženství.¹⁵² Tato skutečnost jen nahrávala následným politickým opatřením. Vydáním tzv. Obnoveného zřízení zemského v červenci 1627 v Čechách a v březnu 1628 na Moravě byla uzákoněna jako jediná povolená víra katolická. Bylo to opatření namířené především proti evangelické a českobratrské šlechtě. Do exilu odchází značná část kulturně vyspělých vrstev národa, emigrují významní spisovatelé, kteří se i za hranicemi snaží rozvíjet reformační a humanistickou literární tradici. Aktuální situace je logicky vedla i k tomu, aby obraceli svůj zájem do minulosti a v ní hledali argumenty i východiska pro vysvětlení národní pohromy, která v jejich případě měla podobu násilného vyhoštění z vlasti. Mnozí historikové se snažili pocity vnitřního ohrožení eliminovat právě zesíleným hledáním a shromažďováním dokladů o světě minulém a jeho tradicích. Díky těmto podnětům historické spisy

¹⁴⁹ Srov. ČECHURA, J.: *Selské rebelie roku 1680*. Libri, Praha 2001.

¹⁵⁰ Císař Maxmilián II. pouze ústně schválil tzv. Českou konfesi, tj. soubor základních věroučných tezí českých nekatolických stavů.

¹⁵¹ Císař Rudolf II. uzákonil v tzv. Rudolfově majestátu zrovnoprávnění nekatolických vyznání.

¹⁵² Srov. *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty od l. 1608 do 1619*. Díl 1, c. d., s. 82n.

zaujímají v pobělohorské literární produkci rozsáhlý prostor nejen kvantitativně, ale často i kvalitativně ve srovnání s texty jiných žánrů.

Tradiční, i když poněkud schematické je konstatování, že došlo k rozštěpení české kultury na domácí a exilovou.¹⁵³ Vytvořila se i další rozhraní. Také kultura uvnitř českých zemí byla rozdělena na část, kterou ovládala cenzurním dohledem panující moc, a na část, kterou pěstovali lidé v soukromí pro své potřeby. Exulantská tvorba domácí situaci nemohla příliš výrazně ovlivňovat, i když byly neustálé snahy o její tajné dovážení ze zahraničí. Obě sféry se samozřejmě vzájemně prostupovaly a doplňovaly, tudíž není vhodné zkoumat je izolovaně.¹⁵⁴ Domácí literatura měla sloužit především oficiálním snahám o návrat k jediné pravé katolické víře. Žánrově i tematicky je literatura té doby dosti diferenciovaná, stále více využívá umělecké prostředky a postupy, které jsou charakteristické pro umění barokní. K baroku jako dominujícímu stylu této kulturní i historické epochy se postupně přiklání také exilová protestantská literatura.¹⁵⁵

Chápání barokní kultury v návaznosti na interpretaci barokních dějin – míníme novější i současné výklady – se vyznačuje rozdílnými až protikladnými přístupy. Jako příklad z české literární historie lze uvést odlišné hodnocení oficiální barokní literatury např. u Jaroslava Vlčka¹⁵⁶ nebo Zdeňka Nejedlého¹⁵⁷ na jedné straně a u Viléma Bitnara¹⁵⁸ nebo Josefa Vašici¹⁵⁹ na straně druhé. I pokud jde o hodnocení barokních historiografických textů, které jsou objektem našeho zkoumání, setkáváme se s konfesně vyhraněným stanoviskem mj. u editora dobových kronik J. Polišenského, který v komentáři zřetelně polemizuje s obhájci katolického baroka,¹⁶⁰ a mohli bychom uvést další příklady.

V důsledku ideologicky zatížených pohledů na tuto epochu (ať už ve prospěch protestantů či katolíků) se v povědomí mnoha současníků stále ještě jeví doba pobělohorská jako „doba temna“. Takovéto zkreslené výklady jsou dnes již na

¹⁵³ Srov. např. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 302.

¹⁵⁴ Srov. KOPECKÝ, M.: *Slovesnost českého baroka*. Masarykova univerzita, Brno 1997, s. 9.

¹⁵⁵ Srov. např. KOPECKÝ, M.: *Česká literatura od 20. let 17. století do 70. let 18. století*. Masarykova univerzita, Brno 1993, s. 5nn.

¹⁵⁶ Srov. *Dějiny české literatury I. Československý spisovatel*, Praha 1951, s. 482nn; *Dějiny české literatury II. Československý spisovatel*, Praha 1951, s. 9nn.

¹⁵⁷ Srov. doslov k Jiráskovu *Temnu*. Vyd 29. SNKL, Praha 1956, s. 565–572.

¹⁵⁸ BITNAR, V.: *O českém baroku slovesném*. Lidová akademie v Plzni, Praha 1932.

¹⁵⁹ VAŠICA, J.: *České literární baroko*. 1. vyd. Vyšehrad, Praha 1938; 2. vyd. Atlantis, Praha 1995.

¹⁶⁰ Viz *Kniha o bolesti a smutku*, s. 178.

odborném poli zcela překonány. Naopak je zdůrazňována pestrost a mnohvrstevnatost sledovaného období.¹⁶¹

Podle toho, jak politické a společenské změny ve 20. letech 17. století poznamenaly české země a jaké měly důsledky pro jejich další vývoj, se katolická protireformace a také vzrůstající monarchistický absolutismus u nás úzce spojuje či přímo ztotožňuje s barokem. Literární tvorba samozřejmě odpovídala politicko-náboženské situaci, která byla během celého 17. století v našich zemích velice proměnlivá a plná zvrátů.

Baroko mělo nepopíratelný a dodnes patrný význam pro vývoj české kultury a působilo v různé míře na všechny vrstvy obyvatelstva. Vznik a rozvoj barokního umění u nás je spojen s obdobím společenských zvrátů a konfliktů, ve kterém se u příslušníků našeho národa mohlo vytrácet povědomí o vlastní identitě. Ve vládnoucích vrstvách v důsledku politických i hospodářských opatření (konfiskací) a nuceného exilu postupně ubývá představitelů původní české šlechty a nositelem českého národního vědomí a citění se stává měšťský a venkovský lid, který většinou neměl možnost opustit české země. Tím se pochopitelně mění i úloha kultury a podmínky k jejímu fungování.

Výrazným charakteristickým rysem sledovaného období samozřejmě byla snaha o obnovu katolického náboženství v českých zemích; ta se rovněž různými způsoby odráží v dobové kultuře, v úředních dokumentech i v textech naučných a uměleckých. Vzhledem k někdy mechanickému členění českých náboženských dějin na periodu předbělohorskou a pobělohorskou je užitečné připomenout a zdůraznit, že katolická protireformace nezačala v našich zemích až jako důsledek zvrátu po bitvě na Bílé hoře, nýbrž už dříve. Jedním z prvních rekatolizačních počínů byl příchod jezuitů do Prahy roku 1556; brzy nato následovala reforma církevní správy z podnětu Tridentského koncilu;¹⁶² porážka stavovského povstání 1620 znamenala už jen úplné uvolnění cesty pro totální rekatolizaci.

Katolická církev se během 16. století musela vyrovnávat s velkým problémem v podobě nových náboženských směrů a hnutí vzniklých na základě německé reformace. Na všeobecném církevním koncilu v Tridentu (1545–1563) byly podniknuty zásadní kroky k stabilizaci katolické nauky i ke konsolidaci církevních struktur; za

¹⁶¹ Srov. např. MALURA, J.: *K žánrové diferenciaci české poezie doby baroka*. Česká literatura 56, 2008, č. 2, s. 155–181.

¹⁶² Srov. ZLÁMAL, B.: *Příručka českých církevních dějin IV*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 2008, zvl. s. 267 a 291.

jeden z nástrojů k šíření a upevňování katolické víry byl určen jezuitský řád.¹⁶³ Ovšem v předbělohorských Čechách byla náboženská situace značně složitá až nepřehledná. Nekatolické proudy měly jednoznačnou převahu, pokud šlo o množství věřících, ale ve srovnání s katolickou církví byly nejednotné v otázkách věrouky a neměly trvalou podporu zemského panovníka. Jejich vzájemné spory (např. mezi utrakvisty a Jednotou bratrskou) ztěžovaly cestu k náboženskému konsensu, který by byl protiváhou habsburských centralistických snah.

Po Bílé hoře a zvláště po Obnoveném zřízení zemském hlavní překážky pro rekatolizaci v podstatě padly. K začlenění dříve nekatolického obyvatelstva do římskokatolické církve sloužily jak nekompromisní zákony, tak systematické misionářské působení v městech i na venkově. Nebývalý nátlak na změnu konfesní příslušnosti je zachycen v množství dobových regionálních kronik. Představitelé katolické církve si pochopitelně uvědomovali, že formální konverze úřední cestou jsou jenom vnějškové a nestabilní, a využívali k ovlivnění obyvatel také přímé osobní kontakty. Zejména Tovaryšstvo Ježíšovo, ale i další řeholní řády podnikaly misijní cesty, na nichž se snažily působit na městské i venkovské vrstvy kazatelskou činností plnou vnějších efektů, ale též osobním příkladem, a tak upevňovat víru. Typickým představitelem tohoto stylu rekatolizace byl Albert Chanovský, který působil ve 30. a 40. letech 17. století v jihozápadních Čechách.¹⁶⁴ Nižší lidové vrstvy byly hlavním objektem rekatolizačního působení: zatímco příslušníci šlechty a svobodní měšťané se v případě odmítnutí konverze mohli z českých zemí vystěhovat, pak nekatoličtí poddaní takové právo neměli a zůstala jim jediná právní možnost – přestup ke katolické víře. Útěk na jiné nekatolické panství nebo do zahraničí byl samozřejmě protiprávní, případná vzpoura jako krajní prostředek neměla naději na úspěch. Přesto během třicetileté války i po ní proběhlo na našem území mnoho selských povstání; ta jsou též zachycena v dobových regionálních kronikách, přičemž z některých záznamů lze vycítit skryté sympatie pisatelů ke vzbouřencům.

V 50. letech 17. století, tedy po odchodu švédských vojsk z našeho území a po zmaření naděje na pomoc od protestantského Saska, se protireformační úsilí vyvíjelo už naprosto bez omezení. Postupně se přizpůsobily i zbývající enklávy nekatolíků, třebaže

¹⁶³ Tovaryšstvo Ježíšovo založil ve 30. letech 16. století Ignác z Loyoly, roku 1540 ho schválil papež Pavel III.

¹⁶⁴ Srov. TANNER, J.: *Muž apoštolský aneb Život a ctnosti ctihodného pátera Alberta Chanovského*. Praha 1680. Např. VKOL, sign. 32.529; *Muž apoštolský aneb Život a ctnosti ctihodného pátera Alberta Chanovského z Tovaryšstva Ježíšova v českém království od Jana Tannera z téhož Tovaryšstva*. Ed. J. Vašica. L. Kuncíř, Praha 1932.

se nekatolické projevy zbožnosti na některých místech nadále praktikovaly tajně.¹⁶⁵ Ostrůvky evangelických věřících, skryté v soukromí, měly příležitostnou podporu z nekatolických středisek v zahraničí. Ve druhé polovině 17. století a na počátku 18. století se náboženská situace v Čechách i na Moravě nadále uklidňovala. Misionáři z řad jezuitů i jiných řeholí se pak mohli snažit i o nenásilnou osvětu mezi venkovským obyvatelstvem, jejíž součástí pochopitelně bylo kulturní působení různého druhu. Po děsivých zkušenostech třicetileté války i tureckých nájezdů se barokní spiritualita přirozeně spojovala s pocity lidí a mohla působit jako životní útěcha pro velkou část společnosti.

K charakteristickým znakům dané historické doby patří i společenská mentalita – kulturní, ale hlavně duchovní v širokém slova smyslu; pokus o její vystižení ve sledovaném období opět může být jenom přibližný.

Vojenská tažení během třicetileté války a související hospodářský pokles i morové epidemie snížily v našich zemích počet obyvatelstva a zároveň vedly k rozpadu dosavadních jistot a k ještě intenzivnějšímu hledání spravedlivého řádu mimo tento svět (které samo o sobě je pozorovatelné i v jiných epochách). Hlavní nevyvratitelnou oporu spatřoval těžce zkoušený člověk ve víře v Boží přízeň a spravedlnost. Bůh jako „hlubina bezpečnosti“ (centrum securitatis – obrat používaný mj. Komenským) představoval vytoužený úkryt před nepřízní a nebezpečími pozemského světa.¹⁶⁶ Životní útrapy a zkoušky poznamenávaly mentalitu barokního člověka mimořádným zájmem o nadpřirozené jevy; zázraky a proctví odrážející aktuální dění dodávaly útěchu a naději. V kronikách, které zkoumáme, se vícekrát objevují záznamy nebeských úkazů, vykládané jako Boží znamení.

Součástí mentality je i spiritualita – vnímání duchovních jevů nebo vůbec duchovní orientace. V případě mentality barokního člověka jde o spiritualitu charakteristickou příkrými kontrasty a rozpory. Tato spiritualita je zákonitým odrazem dvojpolárního znázornění světa: stále znovu vyhrocovaného protikladu mezi pozemským a nebeským, mezi pomíjivým a věčným, mezi posmrtnou blažeností v Božím království nebo naopak nekonečným trápením v pekelném žaláři. Jestliže je barokní epocha tradičně označována jako doba protikladů, pak uvedené kontrasty toto její specifikum dokládají. Zatímco sakrální svět představuje víra v nadpřirozeno a vyjadřuje ho monumentalita a pestrobarevnost uměleckých projevů, pak profánní svět

¹⁶⁵ Srov. MIKULEC, J.: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. SPN, Praha 1992, s. 31nn.

¹⁶⁶ Srov. tamtéž, s. 29n.

zastupuje všední nepříznivá a často životu nebezpečná skutečnost, jejímž zdůrazňovaným rysem je marnost a pomíjivost. Tyto na první pohled nesmiřitelné antiteze se střetávají v neustálém napětí a takto nacházejí svůj výraz v umění, od něhož je spirituální (duchovní, náboženská) dimenze neodmyslitelná. Je třeba s ní počítat i při interpretaci historiografických textů regionálního dosahu, neboť touto optikou vnímali autoři zachycované společenské dění.

Spiritualita sledované doby nachází svůj typický výraz v barokní lidové zbožnosti,¹⁶⁷ která se projevovala různými způsoby. Zvláště významný byl znovu oživený zájem o poutní místa¹⁶⁸ (např. poutě k milostným sochám a obrazům), který souvisel s rozvojem úcty k různým světcům jak známým z dřívějšího, tak nově kanonizovaným.¹⁶⁹ Barokní lidová zbožnost se vyznačovala rozmanitými kulturními projevy výtvarnými, hudebními i slovesnými; její životnost dosvědčuje jak rukopisná pololidová tvorba, tak ústní lidová slovesnost, která se ve změněných společenských podmínkách stala významným konkurentem oficiálně vydávané literatury a později i důležitým činitelem dalšího kulturního rozvoje. V těchto primárně užitkových náboženských textech lze vidět upřímné úsilí o vystižení toho, jak božská prozřetelnost působí ve světě i v životě člověka, jak se dává poznat např. v už zmíněných přírodních úkazech či zázračných jevech. Mentalita barokního člověka, zvláště pak prostých lidových vrstev, díky výše uvedeným podnětům procházela psychologickým vývojem.¹⁷⁰ Ústřední duševní pocit typického barokního člověka, který měl samozřejmě vliv na společenské vědomí i chování, se dá charakterizovat, jak to formulují zvláště katolicky orientovaní interpreti barokní kultury, jako úsilí přiblížit se Bohu skrze tento pozemský svět, jako snahu postřehnout království nebeské na zemi. Také tyto skutečnosti je užitečné vhodným způsobem zohlednit při výkladu dobových historiografických památek, jejichž pisatelé většinou automaticky vnímali společenské dění v souvislosti s náboženským obrazem světa.

¹⁶⁷ Srov. NEŠPOR, Z. R.: *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Albis International, Ústí nad Labem 2006.

¹⁶⁸ Srov. MALURA, J.: *Hora Olivetská Matěje Tannera a kultura poutních míst v baroku*. In: TANNER, M.: *Hora Olivetská*. Host, Brno 2001, s. 5–34. Základní prací o kultuře poutních míst je monografie Jana Royta *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Karolinum, Praha 1999, která se zaměřuje hlavně na výtvarnou kulturu a na mariánský kult. Více také KALISTA, Z.: *Česká barokní pout'*. Ed. M. Horáková. Cisterciána Sarensis, Žďár nad Sázavou 2001.

¹⁶⁹ Srov. ROYT, J.: *Poutní místa a milostné obrazy či sochy v diecézi královéhradecké*. In: *Lidová zbožnost ve východních Čechách a v Kladsku*. Státní galerie výt. umění, Náchod 1997, s. 7–23.

¹⁷⁰ Zdeněk Kalista mluví o výskytu náznaků legendických motivů. Srov. KALISTA, Z.: *Z legend českého baroka*. Edice Krystal, Olomouc 1934, s. 19.

2.1 Morava v 17. století

Morava samozřejmě nezůstávala stranou bouřlivého politického a kulturního vývoje v 17. století a hlavní rysy společenského dění ve sledovaném období, které jsme konstatovali, můžeme doložit i zde. Na druhé straně je třeba poukázat na specifickou situaci v této zemi, která byla do jisté míry politicky samostatná vůči Čechám, a připomenout zdejší významné události, které jsou různými způsoby zaznamenány v dobových historiografických textech.

Také Morava podobně jako mnohé evropské země byla dějištěm dramatických politických zvratů a ničivých válečných událostí, ale i kulturního přelomu mezi obdobími renesance a reformace na jedné straně a baroka na straně druhé. Tyto společenské proměny postihly všechny vrstvy zdejšího obyvatelstva; i Morava se stala objektem přechodu od stavovského zřízení k stále víc centralizované monarchii. Zvláště vojenské zápasů souvisely s děním celoevropským a úsek dějin mezi lety 1605 a 1683 byl v tomto smyslu velmi vypjatý, jak plyne i ze záznamů místních kronikářů. Z jejich relací se dá souhrnně vyčíst, že Morava se stala obětí jak celoevropského mocenského konfliktu, tak problematičtějšího postupu svých vládnoucích představitelů zvláště v prvních desetiletích 17. století.

Celosociální rozpory na počátku 17. století se na Moravě projevovaly jak v oblasti náboženské, tak i v rovině politické mezi jednotlivými stavy. Zvláště negativním oslabujícím faktorem byly spory vyšší šlechty a měst. Historikové konstatují také napjaté vztahy mezi poddanými a vrchností,¹⁷¹ ze kterých v té době plynuly hrozby selských povstání; toto nebezpečí pochopitelně vzrůstalo během obnovení války s Turky. Pokud jde o náboženské poměry, na Moravě na rozdíl od Čech měla katolická církev nepřerušenu kontinuitu své organizační struktury a už na přelomu 16. a 17. století tu katolíci působili v zemských úřadech; také to bylo ohniskem politického soupeření. Na politický vývoj na Moravě a vůbec na její postavení v rámci českých zemí měla vliv i situace na císařském trůně: v prvním desetiletí 17. století se stále více ukazovala indispozice Rudolfa II. k náležitému výkonu funkce; mezi nejvyššími představiteli habsburského rodu bylo rozhodnuto o nástupnictví Rudolfova bratra Matyáše, který se roku 1608 po tzv. libeňském ujednání stal pánem Moravy; spory mezi

¹⁷¹ Srov. VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1996, s. 34nn.

Rudolfem a Matyášem se pak promítaly do zdejších poměrů politických i náboženských.

První významnou válečnou událostí ve sledovaném období, která bolestně zasáhla území Moravy, byl vpád bočkajovců v roce 1605. Tato akce vyplynula z dramatického vývoje v sousední zemi uherské, kde tvrdý postup Habsburků proti nekatolíkům vyvolal jako reakci ozbrojené povstání, vedené Štěpánem Bočkajem (1604–1606). Bočkaj získal v Uhrách rozsáhlou podporu, snažil se najít spojence také na Moravě, ale nejisté vyhlídky ho přivedly ke spojení rovněž s Turky, tedy s dlouholetým nepřitelem křesťanské Evropy. Na jaře roku 1605 vstoupili bočkajovští povstalci i s tureckými oddíly na moravské území, které důkladně vyplenili. Přestože na Moravě bylo možno počítat s podporou nekatolíkům při povstání proti císaři, po zpusošení země sympatie vůči povstalcům zákonitě ochladly a moravští stavové reprezentovaní Karlem starším ze Žerotína se rozhodli zůstat císaři věrní. Navíc nejvyšší vedení země nebylo schopno organizačně zajistit obranu hranic Moravy; i to byl jeden z důsledků politické nesvornosti. Bočkajovští povstalci byli nakonec vyhnáni z Moravy za pomoci českého vojska a císařův bratr Matyáš roku 1606 uzavřel s Bočkajem mír. Vpád bočkajovců na Moravu byl působivě zachycen např. anonymním autorem *Lamentací země moravské* nebo Janem Urbanem z Domanína.

Další ničivá vojenská tažení na Moravu následovala ve 20. letech, tedy po porážce stavovského povstání. V postojích představitelů i obyvatel Moravy k těmto akcím se odráželo politické i náboženské rozdělení země ještě před povstáním: tehdy i zde podobně jako v jiných evropských zemích vrcholil konflikt reformace a protireformace. Moravští představitelé obou těchto směrů hledali podporu u příslušných mocností v zahraničí. Vazby na katolické Španělsko a na římskou kurii představoval kardinál Dietrichštejn (olomouckým biskupem od roku 1599), nekatolíci se orientovali na německé země, na Švýcarsko a Nizozemsko. Dietrichštejn pokračoval v úsilí o rekatolizaci Moravy a prosazoval vliv katolíkům v zemských úřadech. Reprezentantem nekatolíkům, zvláště českých bratří, byl od konce 16. století Karel starší ze Žerotína. Po bělohorské bitvě došlo ještě k pokusům zvrátit vítězství Habsburků. Roku 1621 to bylo tažení krnovského knížete Jana Jiřího ve spojení s uherskými oddíly Gábora (Gabriela) Bethlena. Přestože šlo též o ničivý vpád, dostalo se mu podpory u nekatolického obyvatelstva. Na toto tažení navázalo lokální povstání Valachů pod vedením Jana Adama z Víckova. Gábor Bethlen pak vtáhl na východní Moravu ještě podruhé v roce 1623; příměří uzavřené s císařem však zmařilo možnost zvratu poměrů. V letech 1626 a

1627 vstoupilo na území Moravy dánské vojsko se zástupci nekatolických exulantů vedených Ladislavem Velenem ze Žerotína a Janem Adamem z Víckova; ani tato akce však nezvrátila obnovenou vládu Habsburků a její účastníci z Moravy byli krutě potrestáni.¹⁷²

Moravu dále sužoval vpád švédských vojsk do českých zemí počátkem 40. let. Obléhání řady moravských měst švédskými oddíly generála Torstensonova hluboce poznamenalo zvláště hospodářské poměry země a je dokumentováno v řadě místních kronik.

Závěr třicetileté války znamená konec politické transformace země. Zároveň nastává nová, různými rysy odlišná epocha moravské historiografie. Mnozí ze starších kronikářů podlehli morové nákaze (autor anonymní kroniky holešovské), jiní museli opustit zemi z náboženských důvodů (Ondřej Sivý). Další pisatelé už reflektují třicetiletou válku s časovým odstupem. Mnoho dodatečných záznamů těchto událostí vzniklo na popud Tomáše Pešiny z Čechorodu, tedy v rámci časově odlehleho projektu vlastivědného díla.¹⁷³

Z válečných událostí druhé poloviny 17. století se Moravy nejvíce dotkla další válka s Turky; byla pokračováním letitého sporu mezi habsburskou monarchií a Tureckem o území Sedmihradska. Po vypuknutí války roku 1663 turecká vojska třikrát vpadla na území Moravy. Ničivé pustošení ze strany turecké přesily, na kterou císařské vojsko nestačilo, následovala morová epidemie. Útrapy ustaly až po porážce tureckých vojsk u Vídně roku 1683.¹⁷⁴

Naše stručná rekapitulace ukázala, že během 17. století prošla Morava obdobím převratných změn politických, ekonomických i kulturních. Z relativně nezávislé země se stavovským zřízením se stále více stávala centrálně ovládaná součást císařství. Složení zvláště vyšších vrstev společnosti, které měly vliv na chod země, se ve velkém rozsahu proměnilo. Války a epidemie přinesly hospodářský pokles i snížení počtu obyvatel. Postupné vystřídání humanistické a barokní kultury znamenalo kromě některých návazností na předchozí tradice také zřetelnou diskontinuitu. V každém

¹⁷² Události reflektovali mnozí kronikáři, kteří většinou stáli na straně císařských nepřátel, jako např. autor holešovské kroniky, valašskomeziříčští kronikáři, Martin Zikmundek v Lipníku nad Bečvou či v Třebíči Jan Suchenius Novobydžovský a Mikuláš Bisata.

¹⁷³ Srov. např. Jíří Rudolf Přenský, prostějovské paměti, kroměřížské paměti, Josef Securius či Mikuláš František Kernerius.

¹⁷⁴ Na Moravě tyto události zachytili např. Matyáš Maxmilián Nisl, Christián Alexius Bunč či Martin Josef Ležák.

případě šlo o jedno z nejdramatičtějších i nejbolestnějších období v dějinách země a jeho zobrazení v dobové historiografii tomu zákonitě odpovídá.

3 Žánrové zařazení barokních historiografických textů

V úvodu následující kapitoly bychom chtěli připomenout názor literárního historika a editora Jana Malury, jenž poukazuje na to, že genologický přístup se pro oblast starší české literatury jeví obecně jako velice vhodný a užitečný.¹⁷⁵ Kromě nárůstu odborných studií od druhé poloviny 20. století¹⁷⁶ dokládají tuto skutečnost i mnohé edice památek, jejichž počet se v poslední době stále zvyšuje. Do popředí zájmu se tak dostává text, a ne pouze autorský subjekt, což je pro interpretaci literárních děl staršího období zcela jistě signifikantní. Z tohoto zorného úhlu se pokusíme nahlédnout barokní texty s historickou tematikou. Při genologické klasifikaci vycházíme především z dobové praxe, kterou představuje písemná produkce barokní epochy, a opíráme se také o dobovou literární teorii, jak ji formuloval ve své literárněhistorické práci *Verisimilia humaniorum disciplinarum* Bohuslav Balbín.¹⁷⁷

Jedním ze znaků staršího českého písemnictví je silná produktivita nově vznikajících žánrů a také častá změna funkce žánrů, což genologickou klasifikaci značně komplikuje. Máme totiž před sebou texty, které svým dějepisným zaměřením patří primárně do historiografie, ale zároveň se tradičně pokládají za součást korpusu textů národní literatury. Naším cílem je zdůraznit a konkrétněji doložit vázanost barokního dějepisectví na literární dějiny.

V souvislosti se žánrovou diferenciací barokních textů s historickou tematikou lze obecně hovořit o žánrech prozaické tvorby. Historiografie patřila k hojným a také prestižním útvarům prózy 17. a 18. století. Dějepisectví bylo v barokní době chápáno stále ještě jako odvětví zároveň naukové a zároveň literární.

S žánrovou diferenciací se někdy spojuje třídění literárních památek podle dobové kulturní a politické situace. V rámci hodnocení historiografie po Bílé hoře se potom tradičně hovoří o dvojím teritoriálním vymezení. Na jedné straně stojí dějepisectví exulantské, představující především různé typy apologetických spisů obhajujících předbělohorské protestantské zájmy. Na straně druhé je pak produkce vznikající v domácím prostředí pod přísnou cenzurou z hlediska katolické protireformace.

¹⁷⁵ Srov. MALURA, J.: *Žánrový profil české barokní literatury na severní Moravě a ve Slezsku*.

In: *Region a jeho reflexe v literatuře*. Ostravská univerzita, Ostrava 1997, s. 53nn.

¹⁷⁶ Srov. např. PETRŮ, *Vzdálené hlasy*, c. d.; KOPECKÝ, M.: *Tradice a její žánrová modifikace*.

In: *Speculum medii aevi. Zrcadlo středověku*. KLP, Praha 1998, s. 70–84; KOLÁR, J.: *K žánrovému statutu děl starší české literatury*. In: KOLÁR, J.: *Návraty bez konce*, c. d., s. 9–16.

¹⁷⁷ BALBÍN, B.: *Verisimilia humaniorum disciplinarum. Nástin humanitních disciplín*. Překl. B. Ryba. Univerzita Karlova, Praha 1969.

Skutečná vnitřní diferencovanost pobělohorské historiografické tvorby je ovšem mnohem složitější. Na základě analýzy konkrétních dobových textů je jistě možné vytvořit typologickou řadu žánrových forem a jejich nuancí, které se v daném období objevují nejčastěji, přičemž je zřejmé, že tuto klasifikaci nelze vzhledem k existenci množství různorodých historických dokumentů, které leží dosud nezhodnoceny v archivních či muzejních sbírkách, zcela uzavřít. V této práci nezkoumáme historické dokumenty z hlediska historické věrohodnosti, ale z pozice literární historie a literárnosti vůbec. Skutečnost, že texty jsou do určité míry shodné ve své tematice (zachycují kratší či delší úsek české historie), pro nás tedy není jediným určujícím momentem; sledujeme také jejich rozdílnost z hlediska genologického.

Zároveň je třeba zdůraznit, že současná literární věda používá v souvislosti s historickými dokumenty a jejich začleňováním do korpusu literárních dějin rozličná terminologická pojmenování. Texty, které vznikaly v 17. století především jako reakce na průběh dobových válečných konfliktů, představují různé typy vzpomínkových relací, které současná literární věda označuje jako věcnou literaturu, literaturu faktu, někdy jako non-fiction literaturu, paraliteraturu či literaturu memoárovou.¹⁷⁸ V této souvislosti je zcela jasně akcentována poznávací funkce textů.

Pokud jde o starší písemnictví vůbec, není přiřazování textů k určitým žánrům pokaždé zcela jednoznačné. Dmitrij Sergejevič Lichačov upozornil v souvislosti s ruskou literaturou 15. až 17. století na to, že žánry neměly jen literární funkci, ale plnily řadu funkcí mimoliterárních.¹⁷⁹ Při rekonstrukci žánrového systému historiografie 17. století můžeme vycházet z poznávací funkce, kterou jednotlivé texty plnily. Primárně sloužil každý historický dokument k praktickému využití, teprve s odstupem času se stává materiálem, v němž lze spatřovat literární rysy.¹⁸⁰

3.1 „Historie“ v dobových poetikách

V následující kapitole se pokusíme postihnout problematiku žánrů ve starší literatuře prostřednictvím dobových poetik. Důležitým a neopominutelným aspektem však zůstává, že v těchto pracích se nezrcadlí dobová literární praxe, ale především

¹⁷⁸ Srov. SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, s. 14.

¹⁷⁹ Srov. LICHÁČOV, D. S.: *Poetika staroruské literatury*. Odeon, Praha 1975, s. 40.

¹⁸⁰ Srov. PETRŮ, E.: *Cesty pobělohorské historiografie*. In: PETRŮ, *Vzdálené hlasy*, s. 335.

popis a interpretace pocházející od antických autorit.¹⁸¹ Oddělování umělecké a odborné literatury v dnešním slova smyslu se začalo striktně formovat až od 18. století. Již dříve v duchu aristotelovské tradice existovalo povědomí o dichotomii v rámci písemnictví. Už ve starověku vedle sebe stojí básník a historik jako mistři slova, kteří ovšem každý jiným způsobem využívají poznatků ze skutečnosti.

Latinský termín *historia* (původně z řečtiny) znamená zkoumání, bádání, v přeneseném významu pak dějepis, dějiny, dějepisné dílo.¹⁸² Za historika byl už od antických dob pokládán člověk, který byl přímým účastníkem a svědkem událostí, jež z jeho pohledu stály za zaznamenání. Jako nejvýznamnější hodnotové kritérium historických spisů byla vnímána pravdivost zapsaného. V tomto pojetí se historie začala formovat v Řecku v 5. století před n. l. jako samostatný obor.¹⁸³

Ve středověku bylo písemnictví v naprosté většině ovlivňováno přítomností křesťanského světového názoru a antickou tradicí. Jejich vzájemné působení vnáší do textů základní estetické požadavky vycházející z představy absolutní krásy, která je obsažena v boží existenci. Tento filozoficko-teologický přístup ovlivňoval i výběr antických autorů, z nichž se vycházelo. V antice přispívaly k formování základního estetického výrazu především řečnické teorie, a i ve středověku se k rétorice přistupovalo v duchu antických tradic jako k teorii, která má vést mladé muže k mravnosti, spojené s všestrannou vzdělaností, hlavně ve filozofii, historii, literatuře i v dalších oborech. V návaznosti na antiku rozlišovali středověcí vzdělanci sedm tzv. svobodných umění (*artes liberales*) – gramatiku, rétoriku, dialektiku, aritmetiku, geometrii, astronomii a musiku. Literatura v dnešním slova smyslu byla považována pouze za určitou cestu k umění a byla součástí nauky o řečnictví (rétoriky) a nauky o básnictví (poetiky).

Z řeckých teoretiků rétoriky měl největší ohlas Aristoteles. Ten je zároveň považován za prvního filozofa, který podrobil básnické umění systematickému zkoumání, a to především ve spise *Poetika*.¹⁸⁴ I podle jeho koncepce se ukazuje, že próza se podílela na rozvoji řeckého slovesného umění méně než poezie. Pěstovala se především v rámci rétoriky a naučné literatury, např. dějepisné. Dlouho nebyla považována za umění v užším slova smyslu, za jaké se pokládala např. poezie, a to

¹⁸¹ Takovými autoritami byli např. Cicero, Aristoteles či Quintilianus. Srov. KOPECKÝ, M.: „Kronika“ a „historie“ jako literární žánry epochy renesance. Sborník prací FF BU, D 27, 1980, s. 50–60.

¹⁸² KÁBRT, J. a kol.: *Latinsko-český slovník*. SPN, Praha 1996, s. 208.

¹⁸³ Srov. JANOVSKEJ, J.: *Stručný nástin hlavních směrů vývoje starověkého dějepisectví*. SPN, Praha 1984, s. 25.

¹⁸⁴ ARISTOTELES: *Poetika*. Svoboda, Praha 1996.

hlavně proto, že jejím hlavním cílem nebylo umělecky zobrazit skutečnost, nýbrž poučit a informovat. V 9. kapitole *Poetiky* Aristoteles podává své hodnocení historie, které vychází z tradiční úvahy řeckých filozofů, že vědecké poznání se týká pouze obecného, kdežto jednotlivé a jedinečné nemůže být předmětem žádné vědy. Při srovnání práce dějepisce a básníka dochází k závěru, že „úkolem básníka není líčit to, co se skutečně stalo, nýbrž to, co by se stát mohlo...“¹⁸⁵ Básnictví pak pokládá Aristoteles za „filozofičtější a závažnější“¹⁸⁶ než dějepisectví, které podle něho pojednává jen o jednotlivých událostech. Nebere tak v úvahu prvky filozofického výkladu historie, které se objevovaly v dílech starých řeckých dějepisců, jako byli Hérodotos a Thúkýdídés. Hérodotos byl z tohoto hlediska vůbec prvním autorem dějepisné práce, který si byl vědom toho, že rekonstruuje minulost a tím vytváří historii jakožto samostatný obor. Jeho filozofický přístup k tématu líčených řeckých dějin spočíval v koncepci otázky viny, za kterou má následovat stejně těžký trest. Zároveň Hérodotos nepokládal historii za soubor příkladů, které by se měly následovat, nýbrž od ní očekával bezprostřední poznání skutečnosti.¹⁸⁷ Thúkýdídés se na nedávnou minulost a současnost zaměřoval tak, že se snažil na událostech peloponéské války vylíčit přednosti aténské demokracie před státním zřízením ve Spartě.¹⁸⁸

V římském prostředí se proslavil jako významný představitel latinské rétoriky Marcus Tullius Cicero. Ve svém spise *O řečníku*¹⁸⁹ popisuje nejen celou řečnickou teorii i s konkrétními příklady z vlastní praxe, ale zároveň vymezuje vztah mezi řečnictvím a dějepisectvím. Na přehledu významných řeckých historiků, s jejichž dílem byl evidentně velmi dobře obeznámen, dokládá nejen nízkou úroveň dějepisectví římského, ale především vyzdvihuje styl autorů, kteří se profesionálně rétorice vůbec nevěnovali. Styl dějepisce „oplývá jak bohatostí obsahu, tak rozmanitostí myšlenek a projevuje znamenitý vkus právě ve slohové úpravě...“¹⁹⁰ tak jako tomu mělo být u řečníka. Dějepiseckou práci Cicero staví stejně jako rétoriku na úroveň umění, které se má řídit následujícími pravidly: nevymýšlet si, mít odvahu říct pravdu, být nestranný a nezaujatý, při vlastním zpracování dbát na věcný obsah a slovní formu.¹⁹¹

¹⁸⁵ ARISTOTELES, *Poetika*, s. 75.

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ Srov. JANOVSKEJ, *Stručný nástin hlavních směrů...*, s. 29nn.

¹⁸⁸ Srov. tamtéž, s. 32nn.

¹⁸⁹ Srov. výbor CICERO, M. T.: *O řečníku*. Nakl. B. Hendrich, Praha 1940.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 46.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 48.

Na evropskou vzdělanost působila hodně i rétorika Marka Fabia Quintiliana. Jeho spis *Základy rétoriky*¹⁹² tvoří nejrozsáhlejší syntézu antického řečnictví, která byla bohužel z důvodu ztráty pro většinu středověkých myslitelů nedostupná až do svého objevení na začátku 15. století. Quintilianus navazuje v řadě otázek na svého předchůdce Cicerona, také on pokládá za velmi přínosnou v rámci řečnické průpravy četbu dějepisických prací. Na rozdíl od Cicerona ale doporučuje zejména římského historika Tita Livia.¹⁹³ Jeho rétorika byla velmi oblíbená v době humanismu a řada autorů na ni také navazovala. Záslouhou Jana Sturma, rektora štrasburské univerzity, se povědomí o *Základech rétoriky* dostalo do polského a českého prostředí, kde nepřímo inspirovalo také vznik nejstarší česky psané rétoriky Šimona Jelenia Sušického z konce 16. století.¹⁹⁴

Dlouho přetrvával názor, že člověk, který nebyl přímým účastníkem událostí, se nemůže oprostít od zapojování vlastní fantazie do textu. Postupně se zájem historiků rozšiřoval i na vzdálenější minulost. Tento trend můžeme sledovat například už v díle *Etymologiae* Isidora ze Sevilly (cca 560–636), který zdůrazňuje autorovu vlastní zkušenost, zároveň však považuje za užitečné zmínky o minulých dějích a činech z pragmatických, především výchovných důvodů.¹⁹⁵

Isidorovo dílo, do něhož začlenil nejen sumarizované pojednání o všech druzích umění, ale především nástin světových dějin, mělo velký význam pro středověkou literární teorii. Podle Ernsta Roberta Curtia pokračuje v linii „kronikářské literární historiografie“,¹⁹⁶ kterou zahájil církevní historik a překladatel bible Jeroným. Z našeho pohledu je zajímavé, jak se Isidor ve své poetice vypořádává s historií a dějepisectvím. Výchozí premisou je u něho skutečnost, že *historia* (dějepisectví) je výpovědí o faktech, dějiny vyprávějí o pravdivých událostech, mají v zásadě poučovat o tom, co se v minulosti stalo. Tento obor analyzuje v rámci gramatiky jako jedno ze sedmi svobodných umění, protože vše, co je důležité si zapamatovat, vyžaduje písemné zaznamenání. Podle středověkých definic byla gramatika základem ostatních nauk.¹⁹⁷ Obvykle byla vymezována jako umění správného mluvení a psaní.

Isidor tedy zřetelně klade důraz na funkci historiografické literatury, a právě funkce je při analýze textů s historickou tematikou v současné literární vědě

¹⁹² QUINTILIANUS, M. F.: *Základy rétoriky*. Odeon, Praha 1985.

¹⁹³ Srov. tamtéž, s. 91.

¹⁹⁴ Srov. KRAUS, J.: *Dvojití návraty ke Quintilianovi*. In: QUINTILIANUS, *Základy rétoriky*, s. 17.

¹⁹⁵ Srov. ze SEVILLY, I.: *Etymologiae I–III*. Oikoymenh, Praha 2000, s. 185.

¹⁹⁶ Srov. CURTIUS, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Triáda, Praha 1998, s. 485nn.

¹⁹⁷ Srov. HOŠNA, J., TRÍŠKA, J.: *Z teorie starší české literatury*. SPN, Praha 1990, s. 120.

nepostradatelným diferenciacním činitelem. Zdůrazňuje snahu po objektivním zmapování skutečnosti, přičemž se podle něho má zaznamenávat všechno, co stojí za zapamatování. Dějepisické výklady označuje jako *monumenta* (památky), protože uchovávají vzpomínku na minulé události. Tento pojem je zcela signifikantní a dokládá tradici, která se v dějepisectví nese od jeho počátků až do námi sledovaného období baroka.

Už u Isidora můžeme vysledovat snahu po určitém genologickém pohledu na dějepisectví, když hovoří o jeho trojím druhu. *Historia* se z Isidorova pohledu člení na: *ephemeris* (denní zprávy) – jde o zapisování dění jednotlivých dnů, tj. deník, dále *kalendaria* (měsíční zprávy)¹⁹⁸ a *anály* (letopisy). Vedle pojetí dějin v širším slova smyslu (děje minulé), které označuje Isidor pojmem letopisy, lze u něho najít i užší chápání: jde o dějepisná díla, jejichž podstata tkví v zaznamenávání soudobých zpráv, pisatel tedy vychází z vlastní zkušenosti. Tento model ve své podstatě přetrval v literární vědě až do dnešní doby.

V českém středověkém písemnictví byla tedy – v duchu některých starších koncepcí – „zastřešujícím“ oborem pro literaturu, potažmo pro historiografii rétorika.

Počátky rétorické teorie zahájil v Čechách Jindřich z Isernie ve 13. století. Kolem roku 1278 napsal v českém prostředí první rétoriku *Epistolare dictamen*, kde tento obor pojímá jako *ars dictandi* (skladatelskou dovednost).¹⁹⁹ Spolu s poetikou učila rétorika „ozdobnému“ (tj. esteticky působivému) zpracování látky. Pro autory různých textů mohla být přínosná jeho charakteristika kompozičních principů, které označuje jako „způsob vypravování“,²⁰⁰ přičemž zdůrazňuje metodu napodobování.

Jaké místo zaujímal historiografie v literatuře podle barokní poetiky, charakterizuje např. Bohuslav Balbín ve spise *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (*Nástin humanitních disciplín*).²⁰¹ V duchu středověké tradice klade velký důraz na bezprostřední a co nejobjektivnější záznam uplynulých událostí, přičemž si v této oblasti uvědomuje jistou nedůslednost, která je podporována a živena i předáváním zkomolených informací z pokolení na pokolení.

¹⁹⁸ Kalendáře jako specifický druh dějepisectví zaznamenaly v Čechách svůj rozmach především v době humanistické.

¹⁹⁹ Srov. HOŠNA, TRÍŠKA, *Z teorie starší české literatury*, s. 50.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 53.

²⁰¹ Srov. BALBÍN, *Verisimilia humaniorum disciplinarum*, c. d.

Balbín vyzdvihuje chronologický kompoziční princip historického textu. Značnou potupou pro dějepisce je, „chybuje-li proti chronologii a není-li důsledný v časovém řazení...“²⁰² V barokních textech s historickou tematikou je chronologie důležitým kompozičním principem. Největší dějepiseckou autoritou je pro Balbína Titus Livius.

V Balbínově poetice nacházíme určité žánrové hledisko, podle kterého se vymezují následující druhy historických textů:

- diář či noviny: jde o záznam bez zvláštního výběru vyjadřovacích prostředků a myšlenek (např. Gaius Julius Caesar);
- výtah či sumář: zpracovaný se záměrem nevynechat nic důležitého (např. Justinius, Eutropius, Florus);
- politické dějiny: nesouvislé (např. výběr života králů, jejich způsobu vlády – např. Justus Lipsius) nebo souvislé (vytvořené v duchu politické praxe – např. Tacitus);
- poslechová historie: příběhy určené k hlasitému čtení a poslechu;
- smyšlená historie: přechod mezi poezií a historií;
- letopisy: rozdělují vypravování podle let, nejde přitom o souvislé dějiny, chybí jim stylistická úroveň.²⁰³

Bohuslav Balbín byl ve své době velmi uznávanou autoritou, proto je možné brát jeho názory jako obecněji platná východiska, na která navazovali i mnozí jeho současníci. Jak se ukázalo, také pro barokní historiky, podobně jako tomu bylo ve středověku, byly v zásadě nejdůležitější antické autority, na nichž stavěli. Vedle už samozřejmého povědomí o žánrové diferenciaci v rámci historické produkce existovaly i představy o možném pronikání textů odborného charakteru do sféry umělecké literatury.

3.2 Polská a slovenská genologie

Ve srovnání s polskou či slovenskou literární vědou má česká literární historie poněkud odlišný přístup k popisu starší literatury. Je upřednostňováno jazykové a kulturně-historické kritérium, do jehož rámce jsou začleněny jednotlivé texty.²⁰⁴ Naproti

²⁰² BALBÍN, *Verisimilia humaniorum disciplinarum*, s. 238.

²⁰³ Srov. tamtéž, s. 239n.

²⁰⁴ Srov. např. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, c. d.

tomu v Polsku i na Slovensku pracují důsledněji s žánrovým systémem.²⁰⁵ Texty jsou primárně vymezeny z genologického hlediska a poté vkomponovány do umělecko-politického rámce.

Czesław Hernas rozděluje barokní písemnictví na základě chronologie na rané (druhá polovina 16. století), vrcholné (první polovina 17. století) a pozdní (druhá polovina 17. století, počátek století 18.). V každé etapě přitom důsledně dodržuje základní druhovou (lyrika, epika, drama) a následně podrobnější žánrovou klasifikaci. Texty s historickou tematikou podle něho patří v raném stádiu mezi žánry epické, později stojí „w kręgu piśmiennictwa“,²⁰⁶ mají tedy blíže k literatuře věcné než umělecké. V 16. století roste zájem individua o okolní svět, z čehož plyne nárůst historického spisování. Hernas upozorňuje v této souvislosti na „diariuszowe i pamiętnikarskie zapisy“²⁰⁷ jako na nové žánry, vycházející především z autentických zážitků autorů či jejich blízkých. I když Hernas přiřazuje texty této doby k literatuře umělecké, je si vědom jisté nedůslednosti, když přiznává, že „diariusz nie był formą wypowiedzi literackiej, lecz kronikarskiej, historycznej...“²⁰⁸ Ve vrcholném baroku lze pozorovat přibývajícím množství pamětních zápisů. „Pamiętnikarstwo“ tvoří podstatnou část polského písemnictví tohoto období, přičemž je důležitý jeho vztah k jiným žánrům jak osobního charakteru, tak historiografickým (především dokumentárního charakteru). Historiografy spojuje s autory pamětí snaha zachytit s co největší mírou podrobnosti povědomí o soudobých událostech pro další pokolení. Zásadní rozdíl pak spočívá v metodě zpracování – autor pamětí je přímým účastníkem událostí, v textu se obvykle projevuje jeho subjektivní stanovisko. V polském kontextu zahrnuje „pamiętnikarstwo“ vlastně všechny typy textů vzpomínkového charakteru, neodpovídá tedy zcela českému *paměti*. Texty, které se dnes považují za memoárové, nesly dříve v Polsku názvy *diariusz*, *kronika*, *dzieje*, *księga pamiętnicza* apod. Termín *pamiętnik* se začal používat díky současným vydavatelům staropolských památek. Dnes se za hlavní žánry považují *pamiętnik* a *diariusz*, které mají některé společné rysy s autobiografií.²⁰⁹ Obdobím největšího rozkvětu polských pamětních spisů je vrcholné baroko. Podobně tomu bylo i v jiných západoevropských literaturách.

²⁰⁵ Srov. např. HERNAS, C.: *Barok*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973; MINÁRIK, J.: *Baroková literatúra*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1984.

²⁰⁶ Srov. HERNAS, *Barok*, s. 283nn, 449nn.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 125.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 135.

²⁰⁹ Srov. DZIECHCIŃSKA, H.: heslo „*diariusz*“. In: *Słownik literatury staropolskiej*. Red. T. Michałowska. Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, s. 133.

Slovenský literární vědec Jozef Minárik, který se soustavně věnoval starší literatuře, uplatňoval při jejím mapování rovněž přednostně žánrová kritéria. V renesančním a humanistickém písemnictví v pohledu na genologii převládaly ještě antické názory, rozlišující především vyšší a nižší styl. Podle Minárika reprezentovaly uměleckou prózu doby renesance a humanismu také memoárové a cestopisné žánry (paměti, deníky, cestovní deníky). Tyto žánry stojí zároveň na pomezí mezi věcnou a uměleckou prózou.²¹⁰

Texty s historickou tematikou jako historické relace a kroniky řadí Minárik mezi žánry věcné prózy. V popisu začátků (1650–1680) slovenské barokní literatury však pouze do umělecké prózy řadí kroniky, memoáry, autobiografie, deníky a cestovní deníky, z čehož může plynout nepatrný rozpor. Rovněž nelze úplně souhlasit s jeho tvrzením, že v rozkvětu (1680–1750) slovenské barokní literatury byly v umělecké próze populární především „rozmanité žánre memoárovej prózy (kroniky, denníky, biografie, autobiografie a cestovné denníky)“.²¹¹ Dochází zde ke zřetelnému směřování pojmů. I Minárik připouští, že memoáry mají svým charakterem blíže k umělecké literatuře, kdežto kroniky a deníky stojí na pomezí věcné a umělecké prózy. V ustupující fázi baroka (1750–1780) žánry memoárové literatury (memoáry, autobiografie, cestopis) podle Minárika v dosavadní podobě dožívají.

Slovenská literární historie ne zcela systémově kumuluje žánry, které jsou určitou výpovědí o soudobých událostech (důraz na informační, popř. dokumentární funkci). Do jedné skupiny se tak dostávají žánry vzájemně odlišné (z hlediska tematického, ale i kompozičního, autorské perspektivy aj.) jako memoáry, cestopisy, kronikářské zápisy či deníky.

3.3 Pojmosloví starších historiografických textů

Texty s historickým obsahem lze zkoumat ze dvou odlišných úhlů pohledu: jako dobový dokument (přístup odborného historika), nebo jako umělecký text (přístup literárního historika). Historik přistupuje k historickým spisům především jako ke zdrojům věcných informací, kdežto literárněvědný přístup k textu charakterizuje hlavně výklad jeho estetické funkce, k čemuž slouží mimo jiné snaha o žánrovou

²¹⁰ Srov. MINÁRIK, J.: *Renesančná a humanistická literatúra*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1985, s. 157.

²¹¹ MINÁRIK, *Baroková literatúra*, s. 188.

specifikaci interpretovaných památek. Oba pohledy se přitom mohou dotýkat, v ideálním případě doplňovat. Zkoumání historických dokumentů jako dobových pramenných zdrojů je samozřejmě obvyklé a v jistém smyslu primární. Mělo mj. významné postavení ve formování počátků historiografie jako vědecké disciplíny zhruba na přelomu 18. a 19. století. „Literární“ stránka historických textů (tj. příslušnost k uměleckému stylu, estetická působivost) bývá naopak mnohdy opomíjena a nepokládá se za stejně významnou. Skutečnost, že se historiografickými texty zabývají z pochopitelných důvodů především odborní historikové, je dána hlavně zažitou praxí. Rovněž je zřejmé, že „literárnost“ textů s historickou tematikou byla pro samotné pisatele i pro čtenáře věcí druhořadou, neboť v popředí stála faktičnost; pozornost autora i vnímatele přitahoval především věcný obsah. To, že se některé texty přece jenom vyznačují určitou uměleckou hodnotou (tj. mají funkci nejen poznávací, ale i estetickou), se často jeví jako jakási „přidaná hodnota“. Uvedený nepoměr odborně historického a literárně historického přístupu se pak může ukázat jako nevýhoda třeba při výkladu historiografických textů, jejichž faktografická věrohodnost se víceméně zpochybňuje (např. u středověkých nebo raně novověkých kronik, často propojených s mytologií daného národa).

V naší práci se tedy pohybujeme na interdisciplinární hranici mezi obecnou a literární historií, proto je nezbytné věnovat se vymezení některých speciálních termínů a jejich použití v rámci zvoleného tématu.

Je vhodné znovu připomenout, že ve starším období, tj. zhruba do konce 18. století, nelze jednoznačně oddělovat odborné (v našem případě historiografické) a umělecké písemnictví v dnešním slova smyslu.

Ačkoli historie se dnes automaticky chápe jako humanitní vědecká disciplína zaměřená na informace o minulosti, sám termín (řec. *istoría*, lat. *historia*) měl původně širší význam „bádání, zkoumání“ a dále „vypravování příběhu“.²¹² Ale i „dějepisný“ význam tohoto výrazu byl dvojitý: mohlo jít o minulost dávnou (zachovanou jenom v neověřitelné tradici) nebo nedávnou (zachycenou na základě autopsie). Záznam událostí, které bezprostředně ovlivňují život lidské společnosti, můžeme nicméně považovat za starobylou tradici, jejíž počátky sahají do starověku.

Kořeny evropské historiografie jako samostatné větve písemnictví můžeme hledat už ve starověkém Řecku. Ve druhé polovině 5. století před n. l. Hérodotos označil za

²¹² Srov. *Slovník antické kultury*. Svoboda, Praha 1974, s. 261. Též NOVOTNÝ, F.: *Latinsko-český slovník*. SPN, Praha 1980, heslo „historia“.

historii činnost shromažďování a zpracovávání materiálů týkajících se minulosti nejen řecké, ale i jiných národů. Z dnešního hlediska může být zajímavé, že už tehdy kladl důraz nejen na písemné zdroje, ale dosti též na ústní tradici a autopsii. Termín *historie* se tedy používá od poloviny 4. století před n. l. pro specifický typ písemnictví, jehož vzorem (obsahovým, stylovým, žánrovým) bylo právě dílo Hérodotovo.

Už připomenutý Hérodotův současník Thúkýdidés vytvořil jiný typ historického záznamu, ve kterém se zaměřil na soudobé dění. Významné politické nebo válečné události byly pak pro něj hlavně dokladem velikosti lidských činů. Tím mj. začala tradiční linie válečných dějin.

V rámci římské kultury už se na historiografii častěji pohlíželo také jako na nedílnou součást uměleckého písemnictví, takže podléhala zásadám dobové rétoriky. V důsledku toho pak i pro historiografické texty (tedy primárně s funkcí informativní) byl příznačný „ozdobný“ (esteticky působící) styl a patetičnost.

Na antickou tradici zcela navazuje středověká historiografie. Připomíná se, že v této době vznikl nový žánr dynastických a světových kronik.²¹³ Postupně nabýval na významu důraz na faktografičnost, která se do popředí dostává zvláště v humanistické historiografii. Zhruba od 16. století je pak v podobě soudobého popisu událostí stanovena určitá kanonická forma textu s historickou tematikou, která se v zásadě dodržuje přibližně do počátku 18. století. V popředí stojí popis lidského konání a skutků, z nichž si mají další pokolení vzít ponaučení. Lze tedy hovořit o jisté didaktické funkci historických textů. Stejně jako v českém prostředí například D. Adam z Veleslavína, tak i v Polsku S. Howski zdůrazňuje u historických spisů objektivnost, omezení fiktivních prvků a doporučuje v duchu antických tradic návrat ke stylisticky kvalitnějšímu záznamu.²¹⁴ Spolu s nárůstem produkce historiografických textů roste i žánrová rozmanitost. Do oblasti historického záznamu spadají události dávné i soudobé, dění ve vyšších vrstvách a v politických centrech, ale i v lokálních poměrech menších měst apod. Užívají se názvy: kronika, paměti, pamětní kniha, historie aj. V humanistických textech s historiografickou tematikou nalezneme mnoho případů, u nichž by se dalo hovořit o náznacích jisté beletrizace. V polském kontextu se dokonce hovoří o této fázi historiografie jako o „szkole polskiej prozy narracyjnej“, kdy se formovaly „takie kategorie beletrystyczne, jak kompozycja wątku fabularnego“.²¹⁵

²¹³ Srov. DZIECHCIŃSKA, H.: heslo „*historiografia*“. In: Słownik literatury staropolskiej, s. 262.

²¹⁴ Srov. tamtéž.

²¹⁵ Tamtéž, s. 263.

Také v 17. století je žánrová paleta historiografických textů dosti pestrá. Válečné události a převratné politické změny jsou zachycovány jak v aktuálních pamětních záznamech, tak ve vzpomínkových relacích; pěstují se samozřejmě i tradiční žánry v duchu dobových poetik.

Než určíme žánrové označení textů, které jsou předmětem našeho zkoumání, zmíníme některé jejich vlastnosti, ať už plynou z okolností jejich vzniku či z jejich fungování v literární komunikaci. Především považujeme za vhodné rozlišovat, zda byly sepsány z popudu nějaké instituce či úřadu, nebo spíše ze svobodné vůle autorů a v souladu s jejich přesvědčením, i když tato druhá možnost nevyklučuje případný cizí podnět. U záznamů vzniklých v „úředním“ kontextu se dá předpokládat těsnější vazba na určitý stylový či žánrový rámec. Dále se nám jeví jako významné, že jde o rukopisné projevy, psané na první pohled bez větších literárních ambicí, i když ne vždycky bez vlivu určitých literárních postupů; těmito rysy se vyznačují mnohé tzv. městské kroniky či městské paměti, v nichž zpravidla autor začínal líčením založení města, poukazoval na získávání městských privilegií a připomínal i různé spory představitelů obce s vrchností. Jde o zápisy vytvořené příslušníky středně vzdělaných vrstev měst či vesnic, které především v pobělohorském období obsahují prvky, jež Josef Hrabák označuje jako „lidové“.²¹⁶ Autoři je psali zpravidla pro sebe a své okolí, bez záměru publikovat je. V takových případech nejde o spisy vzniklé v souvislosti s činností nějakého úřadu (např. městské rady).²¹⁷

Literární historie dlouho s těmito texty nepracovala jako s beletrií, ale považovala je stejně jako odborní historikové hlavně za dobové dokumenty neliterární (ne umělecké) povahy. V dnešní době se podobné texty řadí např. mezi literaturu věcnou, paraliteraturu, literaturu faktu apod., jak již o tom byla řeč výše. Ze všech názorů na otázku žánrové typologizace daných textů vyplývá zřejmá nejednoznačnost, kterou je možné analýzou konkrétních textů pouze zpřesňovat.

²¹⁶ Srov. HRABÁK, J.: *K metodologii studia starší české literatury*. SPN, Praha 1961, s. 66nn.

²¹⁷ Srov. ROBEK, A.: *Městské lidové zdroje národního obrození*. Univerzita Karlova, Praha 1977, s. 11nn.

3.3.1 Kronika

Genologické vymezení kroniky s sebou přináší četná úskalí. Kronika se jako jeden z mála žánrů uplatňovala v českém písemnictví od jeho počátků ve středověku až do současnosti, a přesto se pohled na její definování v průběhu více než sta let (celé 20. století, počátek století 21.) v podstatných rysech příliš neměnil. Kroniku můžeme považovat za jeden z nejstarších způsobů zobrazování skutečnosti, u něhož lze během kulturně-spoločenského vývoje vysledovat různé typy a varianty.

Jak uvádí Jaroslav Kolár, označuje nejčastěji česká literárněhistorická tradice domácí písemné projevy s historickou tematikou předobrozenského období souhrnně jako kronikářství.²¹⁸ V takto označených textech nejde přitom pokaždé o díla historiografická ve vědeckém smyslu. Toto pojmenování se ustálilo hlavně proto, že se studiem těchto památek jako dobového materiálu zabývali především historikové. Z literárního hlediska je ovšem zřejmé, že se do společné skupiny dostávají texty různých žánrů.

Z etymologického hlediska pochází slovo *kronika* z řeckého *chronos* – čas, *chronikós* – týkající se času, *chronika* – dějepisné knihy.²¹⁹ Latinská podoba *cronica* a další příbuzné termíny jako *chronica*, *cronicon*, *chronikon* označovaly v evropském středověkém písemnictví spisy zachycující děje národů či celého světa v chronologické posloupnosti. Díla, která jsou označována jako kroniky, zaznamenávají tudíž události v určitém časovém rozmezí a zároveň jsou určena k tomu, aby je uchovávala pro budoucí generace. Jako „sled období či popis pořádku časů“ definoval kroniku už Isidor ze Sevilly ve svých *Etymologiích*.²²⁰ Podle něho „*chronica Graece dicitur, quae Latine temporum series appellantur*“.

V 16. století, kdy byl zaznamenán velký nárůst spisů s historickou tematikou, se objevují různé pokusy o definování kroniky, které se v mnohém podobají dnešnímu pojetí. Například J. Mączyński definuje roku 1564 pojem *chronica* jako „księgi dziejów przeszłych lat“, *chronici libri* jako „księgi dziejów a pamiątki lat przeszłych“.²²¹ D. Adam z Veleslavína mluví roku 1584 o práci kronikářů jako těch, „kteříš ty věci a

²¹⁸ Srov. KOLÁR, J.: *K typologii české historické prózy z období humanismu*. In: KOLÁR, Návraty bez konce, c. d., s. 195–207.

²¹⁹ Srov. *Slovník literární teorie*. Red. Š. Vlašín. Československý spisovatel, Praha 1977, s. 191. PAVERA, L., VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Nakladatelství Olomouc s. r. o., Olomouc 2002, s. 193n. MOCNÁ, D. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004, s. 332nn.

²²⁰ Srov. ze SEVILLY, I.: *Etymologiae V*. Oikoymenh, Praha 2003, s. 108n.

²²¹ MICHAŁOWSKA, T.: heslo „*kronika*“. In: *Słownik literatury staropolskiej*, s. 347.

proměny, ješto se kde staly, krátce toliko a zdaleka ukazují, a časy aneb léta pokládají, co se kdy zběhlo...“²²²

V literárněteoretických příručkách a slovnících 20. a 21. století figuruje jako základní definiční prvek kronik chronologický kompoziční princip a kroniky jsou vymezovány ve srovnání s anály.²²³ Dále se také odborníci shodují, že se často v dílech s historickou tematikou setkáváme s různými žánry, jde tedy o žánrový synkretismus a ne vždy je možné vymezit přesnou hranici mezi postupujícími se útvary. Tuto skutečnost zdůrazňuje např. Petr Čornej v *Encyklopedii literárních žánrů*, když upozorňuje na rozkolísanost termínu kronika, který může označovat jiné příbuzné žánry (anály, historie) či zcela různé narativní texty.²²⁴ Podrobně se touto problematikou zabýval také Ivo Pospíšil ve studii *Labyrint kroniky*, kde v první kapitole nazvané *Literární žánry a kronika*²²⁵ vymezuje základní teorie žánrů a sleduje proměnu kroniky na poli oscilujícím mezi kronikou jakožto žánrem a kronikou jakožto metodou, a to ve vzájemných vztazích se žánry jinými.

Tradičně je jako kronika označován prozaický i veršovaný žánr středověkého písemnictví, v němž byly dějinné události zachyceny v časové posloupnosti. Ve srovnání s anály popisuje kronikář delší časové úseky, zaznamenává historické události, které mísí jednak s ústní tradicí dochovanou v legendách a pověstech, jednak se svou vlastní zkušeností. Literární teoretikové se rovněž shodují v tom, že nejproduktivnější byl žánr kroniky ve středověku, což dokládají také historikové označující kroniku za základní žánr středověké historiografie.²²⁶ Postupně stále sílí tendence zachycovat události na základě bezprostřední zkušenosti, vyzdvihuje se autorova vlastní účast v popisovaných dějích. Hlavním úkolem historika se tak stává rekonstrukce faktů na základě autopsie.

²²² Citováno dle KOPECKÝ, M.: „Kronika“ a „historie“ jako literární žánr. Sborník prací FF BU, D 27, 1980, s. 55.

²²³ V příručkách nalezneme např. tyto definice kroniky:

- „V užším vymezení jde o literární žánr zachycující v chronologickém sledu, často s komentářem, historicky zajímavé události; v širším středověkém pojetí jde o každé epické dílo, které respektuje časovou osu.“ ČORNEJ, P.: heslo „kronika“. In: MOCNÁ, *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 332.

- „Prozaický i veršovaný žánr středověkého písemnictví, druh historického spisu, zaznamenávajícího dějinné události v chronologickém sledu.“ TÁBORSKÁ, J.: heslo „kronika“. In: *Slovník literární teorie*, s. 191.

- „Literární žánr..., který líčí události podle časové posloupnosti.“ PAVERA, VŠETIČKA, *Lexikon literárních pojmů*, s. 193.

²²⁴ Srov. ČORNEJ, heslo „kronika“. In: MOCNÁ, *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 332.

²²⁵ Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky*. Blok, Brno 1986, s. 11–35.

²²⁶ Srov. např. ČORNEJ, P.: *Tajemství českých kronik*. 2. rozšířené, přepr. vyd. Paseka, Praha – Litomyšl 2002, s. 27nn; KUTNAR, MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 16nn.

Marie Bláhová se kronikou velmi důkladně zabývá v kontextu středověké historiografie vůbec a řadí ji vedle análů a historií k nejrozšířenějším středověkým historickým spisům,²²⁷ přičemž tento žánr podrobuje zevrubné klasifikaci např. podle obsahového a formálního hlediska, zabývá se vztahem spisů ke starším pramenům, literární formě a jazyku kronik, či jejich vlastnímu účelu. Přistupuje k textům hlavně jako k dobovým pramenům, mezi základní charakteristiky kroniky s ohledem na její výpovědní hodnotu jakožto historického pramene pak řadí především časový odstup autora od zaznamenaných událostí.²²⁸

Důležitou skutečností je, že se pod pojmem kronika ve starší české literatuře chápala často jakákoli díla epického charakteru. Ve středověku nalezneme mnoho případů, kdy se pod názvem kronika skrývá např. hagiografický spis či text, který by z dnešního pohledu patřil k historické beletrii, což uvádí již *Ottův slovník naučný* z roku 1900.²²⁹ Synkretismu funkcí ve starší české literatuře v souvislosti s texty s historickou tematikou se věnovali např. Milan Kopecký,²³⁰ Eduard Petru²³¹ či Jaroslav Kolár.²³² Shodně poukazovali především na určitou vágnost pojmu kronika, kterým byly označovány rozmanité prozaické texty.

Užší i širší vymezení kroniky ve smyslu historiografického žánru na straně jedné a každého epického díla respektujícího chronologii na straně druhé podrobně prezentuje zvláště *Slovník literární teorie* z roku 1977 a v návaznosti na něm *Encyklopedie literárních žánrů* z roku 2004. V pojetí žánru kroniky nedošlo během téměř třicetileté časové prodlevy k žádným výraznějším změnám, spíše naopak. Jiřina Táborská ve *Slovníku literární teorie* v rámci definice kroniky píše, že „jako hlavní forma středověkého a raně novověkého dějepisectví byla hojně pěstována až do 17. století“,²³³ což jiné slovníkové práce opomíjejí zdůraznit. Je třeba upozornit na značnou produktivitu kronikářského žánru v raném novověku a vyvrátit tradiční představu o ustrnutí daného žánru ve středověku.

²²⁷ BLÁHOVÁ, M.: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota* (3). Academia, Praha 1995, s. 19nn.

²²⁸ Tamtéž, s. 55.

²²⁹ Srov. *Ottův slovník naučný*. 15. díl. Vyd. J. Otto. Praha 1900, s. 249.

²³⁰ Ve studii „Kronika“ a „historie“ jako literární žánry epochy renesance. Sborník prací FF BU, D 27, 1980, s. 51–60 si všímá na konkrétních příkladech, k označování jakých textů byly oba termíny používány.

²³¹ Srov. např. jeho studie *Genealogický systém české literatury 16. století*. Sborník prací FF BU, D 32, 1985, s. 51–58.

²³² Srov. např. jeho studie *O mezidruhových kontextech v české literatuře 16.–17. století*. Česká literatura 14, 1966, s. 427–442.

²³³ TÁBORSKÁ, J.: heslo „kronika“. In: *Slovník literární teorie*, s. 191.

Velmi podobně pohlíží na otázku kroniky rovněž evropská literární věda. Zde můžeme zmínit jenom několik příkladů. Tibor Žilka v *Poetickém slovníku* definuje kroniku především jako „středověký epický žánr“,²³⁴ přitom vůbec nerozvádí uplatňování tohoto žánru i v následujících časových etapách, naopak ulpívá na středověké interpretaci, zdůrazňuje úplnou absenci jakékoliv kauzality a autorův antikreativní přístup ke zpracování materiálu. Je zcela zřejmé, že jde o značně zjednodušený pohled, který je třeba doplnit s ohledem na konkrétní dobové texty. Podobný přístup nalezneme i v polském prostředí, kde se s kronikou počítá především ve středověku a její novověké uplatňování je zmíněno pouze okrajově.²³⁵ Tato skutečnost je dána zřejmým nárůstem polských novověkých textů memoárového charakteru. Vcelku ojediněle je do definice kroniky zakomponován vztah mezi historickým a čistě „literárním“ přístupem, což činí Janusz Sławiński, když vymezuje kroniku jako „gatunek prozy historiograficznej, opowieść o dziejach przeszłych lub współczesnych,... łącząca elementy wiedzy historycznej z literacką fikcją i tendencjami moralizatorskimi, politycznymi czy panegirycznymi“.²³⁶

Anglická literární věda definuje kroniku stejně jako česká v komparaci s anály a vidí v ní především „forms of historical writing“.²³⁷ Neopomíjí zdůraznit rovněž časovou posloupnost při řazení informací v kronice, když ji vymezuje jako „a register of events in order of the time, often composed contemporaneously with the events it records“.²³⁸

Bez zajímavosti není všimnout si též dalších funkcí kroniky, které vyplývají ze záměrů autora a z dobové situace. Většinou měla kronika výrazně polyfunkční charakter. Mimo funkci estetickou v ní lze vysledovat funkci ideologickou, didaktickou, moralistní a leckdy i náznaky funkce publicistické.

Z hlediska literárního bývá pro kroniky charakterističtější příslušnost k nižším stylům, která souvisí hlavně se záměrným kompilačním pojetím, je však vyvážena celkovou hodnotou informací o minulosti.

²³⁴ ŽILKA, T.: *Poetický slovník*. Tatran, Bratislava 1987, s. 285.

²³⁵ Srov. MICHAŁOWSKA, T.: heslo „kronika“. In: *Słownik literatury staropolskiej*, s. 354.

²³⁶ SŁAWIŃSKI, J.: heslo „kronika“. In: *Słownik terminów literackich*. Red. J. Sławiński. Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 2000, s. 263.

²³⁷ HOLMAN, C. H., HARMON, W.: *A Handbook to Literature*. Macmillian Publishing Company New York, Collier Macmillian Publisher, London 1986, s. 87.

²³⁸ CUDDON, J. A.: *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Blackwell Publishers, London 1998, s. 134.

3.3.2 Kronikářství na našem území

Podobně jako v mnoha evropských zemích byla i u nás kronika hlavní formou středověkého a raně novověkého dějepisectví; takto byla pěstována zhruba do 18. století. Mezi spisy kronikářského charakteru je možno vysledovat řadu obsahově odlišných textů. Psaly se kroniky tzv. světové, koncipované se snahou o univerzální záběr, který vycházel od počátků lidstva vůbec. Kroniky národní většinou reflektovaly minulost dané země jako historii panovnické dynastie a předních představitelů národa. Další vrstva kronikářských spisů je věnována spíše určitým lokalitám (např. kroniky klášterů nebo měst), jiná pak konkrétním událostem (kronikářské záznamy válek, povstání apod.).

Prvními autory písemných památek na našem území byli vzdělaní příslušníci duchovního stavu. K nejvýznamnějším a stále připomínaným kronikářským dílům české provenience patří latinsky psaná Kosmova *Kronika česká*²³⁹ a *Zbraslavská kronika*²⁴⁰ či česky psaná kronika tradičně zvaná Dalimilova.²⁴¹ Velký nárůst kronikářské produkce můžeme zaznamenat za vlády Karla IV. (Přibík Pulkava z Radenína, Beneš Krabice z Weitmile, Giovanni Marignola, Neplach)²⁴² a pak za husitství, kdy se tento žánr začíná proměňovat;²⁴³ kronikáři opouštějí vzdálenější minulost a sledují bezprostřední dění (mj. Vavřinec z Březové).²⁴⁴ Vývoj českého dějepisectví od humanistického období byl ovlivněn *Kronikou českou* Václava Hájka z Libočan z roku 1541,²⁴⁵ jejíž obsah, zahrnující též fiktivní příběhy a legendy, se sice stal zdrojem inspirací pro další generace historiků, ale později vyvolal zpochybňující reakce u obrozenských kritických dějepisců.

V barokním období patří k předním autorům kroniky celonárodního záběru zejména Jan František Beckovský (*Poselkyně starých příběhův českých*).²⁴⁶

V novověku je kronikářský záznam stále důležitou součástí historiografické produkce, došlo však u něho ve srovnání se středověkem k zřetelným posunům.

²³⁹ *Kosmova kronika česká*. Eds. M. Bláhová, Z. Fiala. Svoboda, Praha 1975.

²⁴⁰ *Zbraslavská kronika*. Přeložil F. Heřmanský, s komentáři Z. Fialy. Svoboda, Praha 1975.

²⁴¹ *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. Eds. B. Havránek, J. Daňhelka. Nakladatelství ČSAV, Praha 1957. Též *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. Díl 1–3. Eds. B. Havránek, J. Daňhelka, K. Hádek, N. Kvítková. Academia, Praha 1988, 1995.

²⁴² *Kroniky doby Karla IV.* Úvod M. Bláhová. Svoboda, Praha 1987.

²⁴³ *Ze zpráv a kronik doby husitské*. Ed. I. Hlaváček. Svoboda, Praha 1981.

²⁴⁴ Z BŘEZOVÉ, V.: *Kronika česká – Píseň o vítězství u Domažlic*. Svoboda, Praha 1979.

²⁴⁵ HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, c. d.

²⁴⁶ BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých*, c. d.

Zejména se rozvinulo kronikářství městské a vesnické, především jako reakce na válečné události a převratné politické změny v 17. století.

Od 18. století se zachovalo stále více záznamů, které měly spíše charakter rodinný (o narození, úmrtí, suchu, krupobití, neúrodách).²⁴⁷ Jejich autoři, sečtělí a vzdělaní příslušníci městského nebo selského stavu, jsou označováni tradičně jako písmáci.

Proměna žánru ve srovnání se středověkem a raným novověkem je pak evidentní zvláště v 19. století. K roku 1836 byla zavedena povinnost vést kroniku ve všech městech, městečkách a obcích, vedle těchto kronik vznikaly také kroniky školní, rodinné či podnikové.²⁴⁸ Dosavadní funkci kronik celonárodního záběru pak přebírají různé texty odborné (dějepisná kompendia aj.) i umělecké (např. literární zpracování starých pověstí).

Při žánrové charakteristice kroniky se postupně stále více obrací pozornost také na uplatněný stylistický postup. Ostatně i odborní historikové, kteří kroniky evidentně využívají nejvíce (z anglosaského světa známe pohled na kroniky především jako na „important sources for the historian“),²⁴⁹ je považují za vyprávěcí pramen, ať už vznikl z iniciativy samotného autora, nebo z podnětu nějaké instituce. Zpravidla chronologicky seřazené záznamy jsou v kronice spojeny s vyprávěcí strukturou, přestože hlavním účelem není ani tak samotné vyprávění, jako spíše snaha o zachycení a hodnocení historických událostí odehrávajících se na určitém území (stát, město, ves, škola, farnost, rodina) nebo ve společenství lidí, které sdružuje společný zájem, v určitém čase.²⁵⁰ Pro soudobá zpracování dávné historie se pak používají různé termíny, především „historie“, „dějiny“ aj. Sám název „kronika“ se v tomto kontextu zpravidla nevyskytuje; užívá se v současnosti spíše pro popularizační encyklopedické přehledy („Kronika lidstva“, „Kronika 20. století“ apod.).

Specifický typ představují obecní a městské kroniky (také pamětní obecní knihy), jejichž pisatelé zpravidla usilují o soustavné (ne subjektivně vybírané) záznamy důležitých místních událostí. Také u těchto pramenů je v podstatě samozřejmostí chronologický sled událostí. V městských kronikách, které mají tradici už v 15. a 16. století, však autoři věnují pozornost často i starším událostem, aby tak poukázali na starobylost města.

²⁴⁷ Např. *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816*. Kniha I–V. Ed. P. J. Skopec. Praha 1907–1938; Kniha VI–VII. Ed. S. Jonášová. Praha 2009.

²⁴⁸ *Kroniky*. Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, Praha 2004, s. 8n.

²⁴⁹ CUDDON, *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, s. 135.

²⁵⁰ *Kroniky*, tamtéž, s. 8.

Kronika jako žánr musela vzhledem k svému stáří zákonitě projít řadou obsahových, strukturních, stylových i funkčních proměn. Na původně středověký žánr navázaly v moderní době nové útvary. Ivo Pospíšil v monografii *Labyrint kroniky* vymezil čtyři specifické podoby kroniky:

1. kronika v zárodečné podobě, vyznačující se analistickým zaznamenáváním událostí;
2. *romanizovaná kronika*, která představuje fázi vývoje žánru od historického díla dokumentární platnosti ke krásné literatuře;
3. *románová kronika* vzniklá na počátku 19. století na průsečíku románového žánru a kronikové metody;
4. *kronikalizovaný román*, v němž kronika existuje pouze v kompozičním půdorysu.²⁵¹

Pospíšilovo pojetí ovšem směřuje speciálně k charakteristice rozsáhlých románových děl novější ruské literatury, nicméně může být jedním z opěrných bodů i při našem zkoumání. V barokní historiografii bychom se pak pohybovali, samozřejmě v různé intenzitě a stupni, v prvním a druhém vymezeném poli Pospíšilovy tetralogické typologie. Kronika si tedy jako jeden z mála žánrů zachovává určité formální rysy po celou dobu své existence, tj. i přes naznačené proměny až do dnešní doby. I když se Pospíšilem definované typy kronik navzájem dost liší, mají příbuznou konstrukční stavbu, což může čtenář zpravidla rozeznat. Vývojová kontinuita žánru kroniky je tedy zřejmá, i když jeho proměny jsou značné.

Z výše řečeného vyplývá, že k žánru kroniky je třeba přistupovat z hlediska jak širšího (v umělecké literatuře), tak užšího (v historiografii) pole vymezení. Vzhledem k těsným vazbám historie a literatury ve starším období se ovšem obě pojetí vzájemně prolínají a nejsou od sebe navzájem zcela oddělitelné.

Žánrová forma kroniky a způsob jejího ztvárnění procházely během vývoje různými fázemi, jejich směr můžeme zjednodušeně označit jako postupné rozvolňování. To se může zvláště v novějších dobách týkat i základních rysů kroniky, jako je uspořádání jejího syžetu v chronologické posloupnosti bez nutných náznaků kauzality.

Ze žánrového synkretismu ve starší literatuře, který se samozřejmě týkal i historiografických textů, vyplývají i problémy terminologické. Především je zavádějící

²⁵¹ Srov. POSPÍŠIL, *Labyrint kroniky*, s. 20n.

považovat za směrodatný žánrový rys původní název textu. Literární vědci už dříve upozornili na řadu podobných případů. Např. Milan Kopecký dokládá synkretismus termínů „kronika“ a „historie“ v renesančním období, kdy byly takto střídavě označovány texty různé povahy.²⁵² Vedle naukových spisů uvádí jako příklad i řadu textů beletristických, jako *Kronika* (dále jen K.) *o Pyrámovi a Tysbě*, *K. o Apolloniovi, králi tyrském*, *K. sedmi mudrců*, *K. o Alexandrovi*, *K. o Štilfrídu a Bruncvíkovi*, *K. o Kociánovi, králi římském*, *K. kratochvilná o ctné a šlechtné panně Meluzině* aj. Eduard Petřů upozornil, že termínem „kronika“ se označoval někdy i cestopis. Dokládá to na překladu spisu německého historika Jana Löwenklaua *Kronika nová o národu tureckém* ze druhé poloviny 16. století.²⁵³ Kroniku definuje jako „sjednocující žánr, v němž vnitřní diference na žánrové různoty byla dána rozdílností funkce“.²⁵⁴ Beletristický různotvar žánru kroniky popisuje na příkladech *Kroniky o té poctivé a šlechtné paní Lukrécii*, *Kroniky o Cymonovi hloupém* a dalších. Podobné prolínání významových rovin nalezneme např. i u Bartoloměje Paprockého z Hlohov v jeho významném genealogickém spisu *Diadochos* z roku 1602.²⁵⁵ Jeho zvláštní část tvoří *Historie o přiběžích v království uherském i jinde*, která se žánrově zcela vymyká dějepisectvímu textu především kvůli výrazným publicistickým rysům.²⁵⁶

Jaroslav Kolár prokázal výše uváděné prolínání naukového a beletristického zaměření textů s historickou tematikou především v rozboru *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan, když detailně upozornil na její výrazné směřování k epičnosti.²⁵⁷ Výsledné závěry ke specifikaci humanistického dějepisectví pak shrnul ve studii *K typologii české historické prózy z období humanismu*.²⁵⁸

Z pohledu současného literárního historika je pro přiřazování děl kronikářského charakteru k určitému žánru směrodatná především funkce textu. Specifikace jednotlivých historických děl přitom nemusí být zcela jednoznačná. Neustále stojíme na nepevné interdisciplinární hranici mezi historickým a literárněhistorickým přístupem, jejichž koexistenci nelze opomíjet. Zkoumané texty se pohybují na pomezí věcné a

²⁵² Srov. KOPECKÝ, M.: „Kronika“ a „historie“ jako literární žánry epochy renesance. Sborník prací FF BU, D 27, 1980, s. 51–60.

²⁵³ Srov. PETŘŮ, E.: *Löwenklauova Kronika nová o národu tureckém v kontextu české historiografické prózy*. In: PETŘŮ, Vzdálené hlasy, s. 272–277.

²⁵⁴ PETŘŮ, E.: *Genologický systém české literatury 16. století*. Sborník prací FF BU, D 32, 1985, s. 54.

²⁵⁵ Srov. výbor *O válce turecké a jiné příběhy*. Eds. E. Petřů, J. Sobotka. Odeon, Praha 1982.

²⁵⁶ Srov. PETŘŮ, E.: *Autor dvou literatur – Bartoloměj Paprocký z Hlohov a Paprocké Vůle*. In: *O válce turecké a jiné příběhy*, s. 7–22.

²⁵⁷ Srov. jeho úvod *Hájkova kronika a česká kultura*. In: HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, s. 7–24; též *K podobám epičnosti v Hájkově kronice*. In: KOLÁR, *Návraty bez konce*, s. 187–194.

²⁵⁸ In: KOLÁR, *Návraty bez konce*, s. 195–207.

umělecké literatury. Ve starší literatuře znamenala proměna funkce jednotlivých děl také přesun mezi žánry, což si uvědomovali i samotní pisatelé.²⁵⁹ Některá díla tohoto období mohla plnit funkci jak beletristického textu, tak věcné a naukové literatury zároveň.²⁶⁰

Výše zmiňované skutečnosti se týkají i kroniky, u níž se předpokládá chronologický sled událostí, obvykle uvozených konkrétním letopočtem. Pod pojmem kronika, jak jej v této souvislosti uvádí například Jakub Mráček²⁶¹ či Josef Polišenský,²⁶² s nimiž se shodujeme, je třeba si představit historické dílo tvořené souborem zpravidla datovaných informací, u nichž se předpokládá další tradování. Uplatňování chronologického kompozičního principu, který patří k obecným rysům kronikářského díla, může být ovšem u různých autorů různé. Často dochází k inspiraci díly předešlými, není ovšem neobvyklá ani vlastní invence při práci s novými tematickými celky. Kronikářský text velmi často vychází ze starší tradice, lze pozorovat hojně navazování mezi texty podobného zaměření, hlavně ve středověku se přebírají z jedné kroniky do dalších tytéž události často ve víceméně shodném znění. Řada českých a moravských raně novověkých textů s historickou tematikou byla kompozičně vystavěna jako zřetězení analistických záznamů.

Termín „kronika“ se ujal jako nejčastější jistě i v důsledku běžného žánrového prolínání. Pro sám žánr je příznačná také různost informačních zdrojů: pisatelé využívali ústní tradice, psané literatury i případně vlastní zkušenosti. Letopočty jako základní periodizační a zároveň kompoziční kostra kroniky byly často propojovány s významnými historickými mezníky celonárodními či regionálními. Pro literárního historika může být přínosné, že u kroniky není většinou dodržována čistota žánru. Z dnešního pohledu plnila tato díla i funkci výkladu dějin, historické beletrie či mravoučného spisu.²⁶³

Naše vymezení žánru se zpřesňuje tehdy, rozšiřuje-li se množství analyzovaných textů daného typu. Protože má žánr kroniky velkou schopnost absorbovat i jiné literární útvary, aniž by se nějak zásadně měnil jeho model založený na chronologii, lze označovat texty kronikářského charakteru 17. století ve většině případů jako kroniky.

²⁵⁹ Např. Sixt z Ottersdorfu označil svou práci nejprve jako *Knihy památné*, posléze i jako *Kroniku*.

²⁶⁰ Srov. PETRŮ, E.: *Země dobrá a české dějepisectví*. In: *Země dobrá, to jest země česká*, s. 305–316.

²⁶¹ Srov. MRÁČEK, J.: *Z pamětní knihy radního písaře a měšťenína lipenského Bernarda Františka Heydučka*. Výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 3–8.

²⁶² Srov. *Knihy o bolesti a smutku*, s. 174.

²⁶³ Srov. PETRŮ, E.: *Genologický systém české literatury 16. století*. Sborník prací FF BU, D 32, 1985, s. 51–58.

3.3.3 Další žánry české historiografie

Termín „kronika“ se pro starší české texty s historickou tematikou ujal jako nejtradičnější, ať už ho užívali sami autoři ve sledované době, nebo pozdější interpreti při výkladu těchto textů. Jde ovšem o poněkud zjednodušující pohled už proto, že ve starším písemnictví nebyly rozlišovány texty umělecké a odborné v dnešním slova smyslu, a jak už bylo připomenuto, do společné skupiny se pak dostávají texty různých žánrů. Je evidentní, že i v rámci žánru nazvaného „kronika“ je třeba ještě dále diferencovat.

Na základě analýzy dochovaného textového materiálu na našem území je možné hovořit o několika typických žánrech historického charakteru. Z důvodu přehlednosti je možné zjednodušeně mluvit o dvou velkých skupinách textů s historickou tematikou, které pracovníčně nazýváme jako *texty kronikářské relace* a *texty vzpomínkové relace*. Navazujeme zde v zásadě na pojetí, které uplatnila Marie Sobotková při charakteristice historiografických památek 17. století.²⁶⁴

Texty kronikářské relace zahrnují veškeré záznamy kronikářského charakteru, což z hlediska strukturního znamená, že jsou založeny na chronologickém kompozičním principu, který ale může být v ojedinělých případech oslaben. Snaha autora je s co největší mírou objektivitu (tedy podle jeho vlastního soudu) zaznamenat události společenského významu a veřejného dosahu, k čemuž kromě svých zkušeností a zážitků může využívat i jiné písemné zdroje či ústní tradici. Mnohé informace tak získává zprostředkovaně, zůstává pouhým zapisovatelem.

Vyjdeme-li z pouhých názvů památek, které zahrnujeme pod texty kronikářské relace, pozorujeme, že si v nich relativně nejčastěji konkurují výrazy „kronika“ a „historie“. I mezi nimi je možno do jisté míry diferencovat. Žánr *historie*, míněný v užším slova smyslu, patří k stavebním pilířům počátků historiografie. Záznam minulých událostí u něho předpokládá vyšší stylovou úroveň, než je tomu u textů označovaných jako kronika. Už od antiky byla historie velice oblíbená. Ve středověku stála dokonce v triádě – anály, kroniky, historie – na nejvyšším stupni, pokud šlo o náročnost zpracování. Už v této době ovšem velice kolísalo terminologické označení *historie* a *kronika*. Kronikářské pasáže přecházely v samotném textu v elegantní, vyšší styl historie.

²⁶⁴ SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, c. d.

Důslednější odlišení historie a kroniky přinesly humanismus a renesance, když se u historie oceňoval nejen zdobný styl, zábavnost podání, ale i důraz na výběr podstatných dějinných událostí; výstavba textů pak směřovala k většímu důrazu na příběh. Ve srovnání s tím kroniky často zachycovaly i záležitosti okrajovějšího charakteru. Snaha po atraktivitě textů byla zvyšována zejména záměrným napodobováním stylu antických historiků či používáním beletrizačních prostředků.

V českém prostředí se žánr historie, necháme-li stranou některé pasáže např. z Kosmovy *Kroniky české*, *Zbraslavské kroniky* či *Husitské kroniky* Vavřince z Březové, objevuje výrazněji až v období humanismu a renesance.²⁶⁵

Koncem 12. století se rozdílem mezi kronikou a historií zabýval Gervasius z Canterbury v prologu své knihy *Cronica maior*; formuloval jej takto: „Historikové a kronikáři mají tak říkajíc stejný cíl a stejnou látku, ale způsob pojednání se liší, historik píše obširně a elegantně, kronikář se vyjadřuje prostě a krátce. Historik okolo sebe hází zvučnými výrazy a předlouhými slovy, kronikář slaví svou vesnickou musu na skromné pastýřské flétně. Historik sedí mezi těmi, kteří mluví široce a velkými slovy, kronikář v chýši chudého Amyclase, aby nevznikl žádný boj o ubohou střechu. Vlastní úlohou historikovou je sloužit pravdě, těšit čtenáře půvabnou a vznešenou řečí, pravdivě referovat činy, charakter a způsob života těch, o nichž píše, a nepojímat do svého spisu nic než to, co náleží do historie. Kronikář naproti tomu uvádí rody od narození Páně, v letech měsíce a v nich zase dny, uvádí krátce činy králů a knížat, které pod ta data spadají, zmiňuje se také o jiných událostech, jako o zrudách a zázracích. Je ovšem mnoho těch, kteří, když mají psát kroniky nebo anály, překračují jejich hranice a ‚rozšiřují nápisy své a veliké dělají podolky plášťů svých‘ (Mt. 23, 5). Když přikročují ke skládání kroniky, tváří se jako spisovatelé historií a snaží se to, co by měli říci krátce a prostými slovy, přednést nadnesenou řečí.“²⁶⁶ Stylové kritérium použil i Daniel Adam z Veleslavína, když vymezil historii jako dějepisickou práci odborné úrovně. Ve skutečnosti se ale názvy „kronika“ a „historie“ libovolně střídaly a kromě toho byly jako historie často označovány i zábavné epické příběhy, ve kterých nešlo primárně o záznam společenských dějin (např. *Historie o Jozefu Egypťském*, *Historie*

²⁶⁵ Výrazný pokus o naplnění kritérií učenosti, stylistické výše a čtivosti učinil Jan Dubravius – *Historiae regni Bohemiae libri XXXIII* (Třiatřicet knih historie Království českého), 1552.

²⁶⁶ Citováno podle TŘEŠTÍK, D.: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Academia, Praha 1968, s. 76n.

o Enšpíglovi, Historie o bratru Janu Palečkovi).²⁶⁷ Zde šlo o využití jednoho z více významů lat. slova *historia* – mohlo znamenat též prostě „vypravování, příběh“²⁶⁸ (podobně jako český výraz *historka*).

Žánr *kroniky* byl taktéž velice rozkolísaný. Mohl označovat kromě kroniky také anály, historie i čistě narativní texty.²⁶⁹ Cílem kroniky bylo popsat všechny „pamětihodné“ události zvoleného časového úseku a teritoria, chronologicky a s uvedením datace. Kronikář měl být spíše pouhým vypravěčem věcí, zatímco historik navíc i jejich vykladačem. Nicméně, jak bylo naznačeno, oba žánry se ve středověké i humanistické literatuře prolínaly.

Anály – ve srovnání s kronikou a historií – představují stručné záznamy společenských událostí širšího i lokálního významu, řazené chronologicky, bez výslovného vyjádření jejich vzájemných souvislostí (bez náznaků kauzality). Typické byly především pro středověkou historiografii. Původně vznikaly zanedlouho nebo zároveň s proběhlými událostmi, postupem času se opisovaly beze změny. Typ analistického záznamu se uplatňuje i ve většině kronik pozdějšího období.

K textům vzpomínkové relace řadíme autobiografické záznamy, memoáry či deníky. S ohledem na téma naší práce se budeme věnovat pouze žánru *pamětí*, který bezprostředně souvisí s písemnictvím historického obsahu. Především, že ve sledovaném období název „paměti“ mnohdy označoval typický kronikářský text.

Ve srovnání s kronikářem se autor pamětí zaměřuje především na prostředí a osobnosti, které sám poznal, a na události, jichž byl svědkem. Z toho důvodu se ve spojitosti s tímto žánrem hovoří také o literatuře faktu²⁷⁰ či literatuře dokumentární. Memoáry jsou časově omezeny na období pamětníkovy života, zachycují tedy minulost starou nanejvýš několik málo desítek let a lze počítat s utilitárními pohnutkami k jejich sepsání – byly vytvořeny především pro potřebu autora a jeho potomků. Mnohem výrazněji než v kronice také v pamětech vystupuje autorský subjekt. Znatelně se rozšířily v období humanismu a renesance v souvislosti s tehdejšími důrazy na pozemský život člověka a také na individualitu umělce – autora. Za průkopníka tohoto žánru u nás je považován Mikuláš Dačický z Heslova.

²⁶⁷ Srov. např. KOPECKÝ, M.: „Kronika“ a „historie“ jako literární žánry epochy renesance. Sborník prací FF BÚ, D 27, 1980, s. 51–60.

²⁶⁸ Srov. *Slovník antické kultury*. Svoboda, Praha 1974, s. 261. Též NOVOTNÝ, F.: *Latinsko-český slovník*. SPN, Praha 1980, heslo „historia“.

²⁶⁹ M. Kopecký uvádí např. Kroniku (dále jen K) o Pyrámovi a Tysbě, K o Alexandrovi, K o Apolloniovi, králi tyrskému aj. Srov. KOPECKÝ, „Kronika“ a „historie“..., s. 57.

²⁷⁰ Takto pracuje s memoárovou literaturou např. Vlastimil Válek.

Problematika memoárové literatury není bezprostředním tématem této práce, proto se omezíme pouze na otázky, které jsou v dané souvislosti podstatné.

V tzv. akademických *Dějínách české literatury* nacházíme v rámci barokního písemnictví řadu textů, které jsou v rejstříku řazeny k *pamětem*.²⁷¹ Ve většině případů jde o texty, které jsou primárně historiografické povahy; některé byly v úryvcích otištěny v edici Josefa Polišenského *Kniha o bolesti a smutku* s podtitulem *Výbor z moravských kronik XVII. století*.²⁷² Mnohé tyto texty, dnes charakterizované jako paměti, byly dříve označovány jako kroniky, což dokládá terminologickou nedůslednost, která je pro barokní texty s historickou tematikou příznačná. Protože lze předpokládat u memoárů ve starší české literatuře větší či menší vztah k žánru kroniky, nelze je v této práci opominout.

V komparaci s jinými formami, které referují o minulých událostech (kroniky, vědecké historické práce, autobiografie apod.), je pro memoárovou literaturu podstatně důležité to, že její autoři byli přímými svědky událostí, které popisují. Pamětnické výpovědi mohou mít různou literární podobu (memoáry, kronika, cestopis, deník aj.) a často se setkáváme s kompozičním propojením pamětnické výpovědi a nepamětnické reference o minulých událostech.²⁷³

Označení „paměti“ tedy není vázáno jenom na memoárové texty, čili na díla, ve kterých se výrazněji projevuje autorský subjekt. Potvrzují to i starší užití výrazů „paměť“, „paměti“: podle Staročeského slovníku²⁷⁴ slovo *paměť* znamenalo mj. záznam určený pro budoucnost (viz např. obrat *sepsanie ku paměti budúcie* v překladu bible z 15. století); spojení *písmo pamětlivé* nebo *knihy památné* pak označovalo kroniky nebo letopisy, často jako překladové ekvivalenty latinských výrazů *commentarii*, *admonitiones* nebo *liber historiarum*. Podobné uplatnění názvu „paměti“ najdeme v našich zkoumaných textech spíše kronikářského než memoárového charakteru ze 17. století.

Vhodným východiskem je na tomto místě pojetí obvyklé v polské a slovenské literární historii, která na rozdíl od české pracuje v rámci starší literatury nejen

²⁷¹ Srov. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, především s. 514, kde jsou uvedeny paměti březnické, Dačického, Kocmánkovy, kutnohorské, města Kroměříže, Norberta Lehnera, Moravských Budějovic, na léta 1614–1648, Nosidla z Geblic, Jiřího Václava Paroubka, pražské, Slavatovy, starožitné Uherského Brodu, Jana Urbana z Domanína, Pavla Urbanidesa z Rohatce, Vavákovy.

²⁷² Srov. *Kniha o bolesti a smutku*, c. d.

²⁷³ Srov. GARČIC, J.: *Paměti – tradice – skutečnost. (Memoárová literatura jako jedna z forem přetváření světa)*. In: *Problematika historických a vázaných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Sdružení knihoven ČR a VK v Olomouci, Brno 2001, s. 10.

²⁷⁴ *Staročeský slovník*. Díl 3. (paběničský – pravý). Academia, Praha 1996.

s chronologickými kritérii, ale zejména s genologickým pohledem. Zatímco jsou v českém písemnictví texty popisovány s ohledem na tematické a časové zařazení, používá polská a slovenská literární věda důslednou žánrovou diferenciaci.

Polská terminologie využívá pro vzpomínkovou relaci označení *pamiętnik*, pod nějž lze zahrnout texty memoárového charakteru, které byly označovány různě: *diariusz, kronika, dzieje, księga pamiętnika* apod. Tomu v českém kontextu odpovídají názvy deník, kronika, pamětní kniha, cestopis apod. Důraz je přitom kladen především na dokumentární charakter záznamu, tedy význam na jedné straně historický a zároveň čistě pragmatický. Zcela nezbytná je bezprostřední přítomnost autora při popisovaných událostech, která může mít vliv na míru objektivitu při interpretaci, na různé hodnotící komentáře či v neposlední řadě na stylovou úroveň textu. *Pamiętnik* bývá definován tedy jako „relacja prozatorska o zdarzeniach, których autor był uczestnikiem bądź naocznym świadkiem“²⁷⁵ a označován striktně jako žánr paraliterární.²⁷⁶

Paměti či memoáry jsou (podobně jako kronika ve starším písemnictví) žánrem stojícím na pomezí věcné a umělecké literatury. Tuto skutečnost zdůrazňuje jak česká, tak například i polská či slovenská literární historie.²⁷⁷ Na Slovensku i v Polsku se často upozorňuje na blízkost žánru pamětí a autobiografie. V českém kontextu se setkáváme u memoárové literatury s různými názvy: paměti, memoáry, vzpomínky, paměť, pamětihodnosti aj.

Vzpomínkové relace vycházející z autopsie autora jsou v různých formách známy už od starověku. Od konce 16. století však můžeme pozorovat jejich nový rozmach.

Memoáry lze charakterizovat z několika úhlů pohledu:

1. Jako o soudobý pramen se o ně zajímají historikové. V tomto případě je samozřejmě nezbytné podrobit je důkladné historické kritice.
2. Jako specifická forma písemnictví se stávají předmětem zájmu literární vědy.
3. Jako zdroj informací o individuálním chápání světa člověkem, který je začleněn do konkrétního společenství, jsou důležité například pro sociologii.

Z různých možností přístupu, které jsme naznačili, ovšem stejně jako u žánru kroniky vyplývá rozkolísanost terminologie.

²⁷⁵ GŁOWINSKI, M.: heslo „*pamiętnik*“. In: *Słownik terminów literackich*, s. 369.

²⁷⁶ Srov. BERNACKI, M., PAWLUS, M.: *Słownik gatunków literackich*. Park, Bielsko-Biala 2000, s. 278.

²⁷⁷ Sov. GOMBALA, E.: heslo „*paměti*“. In: *Slovník literárnovedných termínov*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1979, s. 199.

Marie Tošnerová, která zkoumá raně novověké pamětní záznamy jako pramen k dějinám každodennosti, mluví o memoárové literatuře jako o literárním žánru.²⁷⁸ Do jedné skupiny se pak dostávají nejen paměti, resp. městské paměti, ale i deník a kronikářské zápisky. Mezi nejznámější měšťanské paměti u nás patří bezesporu *Paměti*²⁷⁹ Mikuláše Dačického z Heslova, které jsou zároveň názorným příkladem toho, že se v rámci jednoho žánru může objevit i žánr jiný. Protože spis obsahuje mnoho zápisů kronikářského charakteru, nestačí jej přiřazovat pouze k memoárové literatuře.

Pod názvem „paměti“ se mnohokrát skrývají záznamy ryze kronikářského charakteru. Jako příklad lze uvést tzv. městské paměti (*Paměti prostějovské*,²⁸⁰ *Paměti pražské*,²⁸¹ *Staré paměti kutnohorské*²⁸² Jana Kořínka atd.). Tyto texty není přesné řadit k memoárové literatuře, protože ve většině případů stojí spíše na hranici analů a kroniky. Vyskytují se i příklady opačné: pod názvem „kronika“ můžeme nalézt zápisy memoárového charakteru (např. části *Kroniky mladoboleslavské* Jiřího Kezelia Bydžovského).²⁸³

Nejpříznačnější rys žánru pamětí spatřujeme tedy v tom, že autor popisuje události, jichž byl sám svědkem, vyjadřuje se jako pamětník a nevyhýbá se subjektivnímu hodnocení. Společně s kronikou mají to, že jsou výpovědí o průběhu událostí společenského významu, že tedy nezachycují pouze soukromou sféru života pisatele.

V 16. století nastávají v dějepisectví proměny, které se projevují rozvojem nových žánrů.²⁸⁴ Jiný historiografický přístup přináší genealogie a heraldika: u nás je reprezentují Bartoloměj Paprocký z Hlohol (*Zrcadlo slavného Markrabství moravského*,²⁸⁵ *Diadochos*,²⁸⁶ *Štambuch slezský*)²⁸⁷ nebo Václav Březan (*Historie*

²⁷⁸ Srov. TOŠNEROVÁ, M.: *Měšťanské paměti raného novověku – pramen poznávání každodennosti*. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Sdružení knihoven ČR a VK v Olomouci, Brno 2001, s. 83nn.

²⁷⁹ *Prostopravda – Paměti*. Eds. E. Petřů, E. Pražák. Praha 1955.

²⁸⁰ *Paměti prostějovské*. In: *Kroniky válečných dob*, s. I–VI.

²⁸¹ *Pražské paměti Jana Piláta Rakovnického z Jenštejna*. Ed. J. Dvorský. In: *Pražský sborník historický VII*, 1972. Orbis, Praha 1971, s. 165–172.

²⁸² KOŘÍNEK, J.: *Staré paměti kutnohorské*. Ed. A. Stich. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000.

²⁸³ *Kronika Mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*. Ed. Z. Kamper. Městská rada, Mladá Boleslav 1935.

²⁸⁴ Srov. např. BENEŠ, *Historický text a historická skutečnost*, s. 17nn; PETRŮ, E.: *Informační exploze 16. století a genologický systém humanistické literatury*. In: PETRŮ, *Vzdálené hlasy*, s. 227–232.

²⁸⁵ Srov. výbor *Zrcadlo Čech a Moravy*. Ed. J. Polišenský. ELK, Praha 1941; faksimile je ve VKOL, sign. II 827.190.

²⁸⁶ Srov. výbor z *Diadochu O válce turecké a jiné příběhy*, c. d.

²⁸⁷ Srov. výběr *Štambuch slezský*. Ed. K. Müller. Zemský archiv, Opava 2004.

Rožmberská).²⁸⁸ Novým žánrem z hlediska uspořádání obsahu je historický kalendář: řazení událostí z různých historických epoch ke dni, kdy se staly nebo měly stát. Objevují se díla, která kromě historických událostí popisují oblast dění ze zeměpisného hlediska.²⁸⁹ Stálá pozornost se věnuje soudobým politickým událostem, přičemž v příslušných dílech převažuje dokumentární způsob podání: příkladem je Karel starší ze Žerotína (*Popsání sněmů obecních v Brně, Zápisy o soudu panském*)²⁹⁰ nebo Václav Budovec z Budova (*Akta*).²⁹¹

Netradiční charakter má zachycení soudobých událostí formou aktuální zprávy, která má jakoby reportážní charakter a zvláštním způsobem zohledňuje prožívání autora: jsou to např. pasáže o bojích proti osmanským Turkům v *Diadochu*; text má svými žánrovými rysy blízko k dnešní literatuře faktu. Funkci uměleckého díla vedle úlohy informačního zdroje plnila ještě dlouho po svém vzniku *Kronika česká*²⁹² Václava Hájka z Libočan – fantazijní líčení událostí českých dějin. Její text, ačkoli je označen jako kronika, je příkladem zdobného a poutavého vyjadřování, které podle zmíněného Gervasiova rozlišení přísluší spíše k žánru „historie“.²⁹³ Vedle všech nově vznikajících žánrů existují i tradiční kroniky.²⁹⁴

Doba baroka přináší další diferenciaci písemnictví s historickou tematikou. Vznikají texty obhajující politické názory na straně protestantské (Pavel Skala ze Zhoře) i katolické (Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka). Dochází ke spojování historického líčení s publicistickou funkcí (Pavel Stránský), organizuje se shromažďování rozsáhlého souboru spolehlivých historických informací, tj. odborná historiografická práce (Bohuslav Balbín, Tomáš Pešina z Čechorodu, Jan Jiří Středovský aj.). Rysy osobního charakteru (s vazbou na humanistickou memoárovou literaturu) mají četné paměti (Václava Františka Kocmánka, Jiřího Václava Paroubka aj.).

²⁸⁸ Srov. *Životy posledních Rožmberků I, II*. Ed. J. Pánek. Svoboda, Praha 1985.

²⁸⁹ Např. cestopis, kterému se podrobně věnoval PETRŮ, E.: *Staročeský cestopis z hlediska genologického*. In: PETRŮ, Vzdálené hlasy, s. 233–245.

²⁹⁰ Srov. *Sněm držaný léta 1612*. Ed. V. Brandl. Brno 1864; *Zápisy o soudu panském*. Ed. V. Brandl. Brno 1866; *Spisy Karla staršího ze Žerotína*. Brno 1870.

²⁹¹ Srov. *Nová korespondence Václava Budovce z Budova z let 1580–1616*. Ed. J. Glücklich. Česká akademie, Praha 1912; *Antialkorán*. Odeon, Praha 1989.

²⁹² HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, c. d.

²⁹³ Viz TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika*, c. d., s. 76n.

²⁹⁴ Např. *Kronika Martina Kuthena ze Šprinsberka, Acta aneb Knihy památné Sixta z Ottersdorfu* či *Kronika Bohuslava Bílejovského*.

4 Typologie

Z výkladů a rekapitulací v předcházejících kapitolách je evidentní, že genologický obraz české barokní historiografické prózy je velmi členitý. Eduard Petru ve své systematizaci pobělohorské historiografie zvolil jako distinktivní rys typ poznatků, které jsou čtenářům v daných textech zprostředkovávány; na základě toho pak mezi historiografickými žánry rozlišuje následující typy:

1. Texty memoárového zaměření, jejichž cílem bylo literárně ztvárnit vlastní zážitky autora a uchovat vzpomínky na historické události budoucím generacím.
2. Kroniky soudobých událostí, v něž často memoáry přecházejí. Paměti se rozrůstají o další informace zprostředkovaného charakteru, tedy o dění, jehož autor sám nebyl účastníkem, a dostávají se tak na hranici kronikářského záznamu.
3. Historické spisy, ve kterých autorům šlo o naukový výklad historických událostí.
4. Historickou publicistiku, kdy autoři prostřednictvím výkladu historických událostí své doby podávali apologii svých politických postojů.²⁹⁵

V rámci takto nastíněných žánrových podob je nutné mít na mysli časté přechody, prostupování mezi žánry, existenci množství přechodných útvarů, a tudíž nejednoznačnost každého pokusu o typologizaci. Texty, které jsme si vybrali k analýze, zhruba odpovídají prvním dvěma typům; svědčí o tom především snaha pisatelů zaznamenat události pamětihodné pro budoucnost a naopak absence naučného výkladu zachyceného dění.

Genologická diferenciací textů s historickou tematikou se z dnešního pohledu může jevit leckdy jako „násilné škatulkování“, avšak pro komplexnější interpretaci památek staršího písemnictví představuje jednu z klíčových metod, bez které se těžko obejdeme.

Texty můžeme dále rozlišovat také na základě uměleckých postupů, které autor zvolil ať už vědomě, nebo spíše jenom intuitivním napodobováním dobových vyjadřovacích zvyklostí. Jde především o míru uplatnění autorského subjektu v textu, ale samozřejmě též o užití dalších tvárných postupů a respektování různých uměleckých

²⁹⁵ Srov. PETRŮ, *Cesty pobělohorské historiografie*. In: PETRŮ, *Vzdálené hlasy*, s. 335nn.

kritérií. Těto otázce se věnovala Marie Sobotková v souvislosti s komparativním pohledem na memoárové texty české, slovenské a polské provenience.²⁹⁶ Pro tento typ tvorby využívá polské literárněvědné terminologie a s jejím využitím pak rozlišuje:

1. texty autorské kronikářské relace,
2. autobiografické texty referenční,
3. autobiografické texty beletrizující,
4. autobiografické texty beletrizované (literární).

Památky blíže zkoumané v naší práci náleží z tohoto hlediska především k autorské kronikářské relaci (rys autobiografického zaměření se vyskytuje výjimečně) a zpravidla se nevyznačují záměrnou beletrizací; jejich literárnost spočívá spíše v tom, že některé pasáže mohou esteticky působit na moderního vnímatele. Užití stabilizovaných uměleckých postupů a prostředků je v takových případech nesoustavné a náhodné.

Jiný přístup k textům s historickou tematikou, než je obvyklý v literární vědě, volí historikové či etnografové. Např. etnograf Antonín Robek přistupoval k historiografickým památkám starší literatury výhradně jako k dobovým dokumentům (tedy ke zdrojům věcných informací o společenském dění) a rozčlenil je z tematického hlediska a podle okolností vzniku na dvě skupiny:²⁹⁷

1. prameny spojené se životem rodiny – neúřední charakter,
2. prameny spojené se životem ve městě, obci – úřední charakter.

V dané souvislosti nás vlastně zajímá pouze první skupina pramenů, kdy se mezi „rodinné prameny“ podle Robka dostávají texty různého charakteru:

- Zápisky kronikářské – buď psané ad hoc (souběžně s danými událostmi či s malým zpožděním), nebo retrospektivní (s větším časovým odstupem od zaznamenávaného dění), případně retrospektivní spojené se zápisem ad hoc.
- Vzpomínky – nemají již striktní kronikářský charakter (ten plyne především z autorského záměru), z minulosti popisují jen některé jevy, na něž autor vzpomíná.

²⁹⁶ Srov. SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, s. 14.

²⁹⁷ Srov. ROBEK, A.: *Lidové zdroje národního obrození*. Univerzita Karlova, Praha 1974, s. 21nn.

- Deníky – zpravidla nemají ustálenou kronikářskou formu, zaznamenávají bez jakéhokoli plánu vše, co se který den, týden či měsíc stalo; ukazují důraz na bezprostřední emoce pisatele vzhledem k prožitým událostem.
- Zápisky v kalendářích deníkového charakteru – mají jen povahu stručných zápisů (zpravidla údaje týkající se hospodářství).

Robkova typologie reprezentuje ryze pragmatický přístup k textům s historickou tematikou, který upřednostňuje věcné informace a může být dostačující pouze pro ty, kdo v textech vidí jen historický (případně etnografický, vlastivědný), nikoliv literární (umělecky působící) pramen. V naší práci lze ovšem zohlednit rozlišování úředního a neúředního charakteru pramenů, přičemž je třeba konstatovat, že pokaždé nesouhlasí s rozlišováním mezi veřejnou sférou města či obce a soukromým prostředím rodiny.

Historik Zdeněk Beneš kombinuje v souvislosti s humanistickým dějepisectvím přístup historiografický i literární, když vymezuje typologickou škálu historických textů vycházející především z jejich strukturní povahy na:

1. analistický záznam,
2. fabulární narativní text,
3. teoretický text.²⁹⁸

S ohledem na korpus historických dokumentů, který jsme shromáždili, se nám jeví jako vhodné jednotlivé pohledy zkombinovat. K textům budeme přistupovat z hlediska jejich funkčního zaměření, formální struktury a uměleckého zpracování. Následnou komparaci se pokusíme vymezit nejtypičtější shody i rozdíly.

Pro přehlednější zmapování jsme si zvolili následnou typologii analyzovaných textů:

1. kronikářská relace:
 - a) analistického charakteru – texty, v nichž nejde o souvislé vypravování, ale spíše o výčet (jednotlivých událostí, které jsou většinou vzájemně izolované, ale i různých faktických údajů: jmen, peněžních částek apod.), kompozice striktně založena na chronologické posloupnosti sdělovaných dějů, osoba autora se v textu zpravidla výslovně neprojevuje, není tematizována a zůstává skryta; převažuje neosobní

²⁹⁸ Srov. BENEŠ, *Historický text a historická skutečnost*, c. d.

er-relace nezúčastněného zpravodaje; některé informace mohl pisatel převzít z druhé ruky, např. z dobových zpráv různého typu; vyjadřování je věcné a v zásadě podřízené informační funkci, není patrná snaha o „zdobný“, esteticky ozvláštněný styl;

- b) s tendencí k beletrizaci – texty, v nichž autor velice detailně a poutavě vypravuje příhodu, většinou neopomíjí uvést své autorství; v těchto případech zaznamenáváme oscilaci od neosobní er-relace k akcentaci autorského „já“, očitého svědka události, a tudíž i důvěryhodného zpravodaje; beletrizace je založena především na vyprávěcím postupu (ten ovšem plyne už ze samotného průběhu zachycené události), případně i na některých ustálených prostředcích uměleckého vyjadřování (na úrovni figur, tropů nebo stylově zbarvených výrazů, užitých ale spíš nesystematicky);²⁹⁹

2. vzpomínková relace: zřejmé znaky autobiografické výpovědi, akcentace osobní zkušenosti, případné oproštění od chronologického kompozičního principu, výraznější uplatnění různých prostředků literárnosti.

Pokud jde o samotnou literárnost neboli příslušnost textu k uměleckému stylu, rozlišujeme především dva hlavní typy:

1. historiografický text jako pouhý záznam, jehož primárním účelem je uchování věcné informace; z hlediska pisatele neměl být určen širší čtenářské veřejnosti v obvyklém smyslu;
2. historiografický text jako zobrazení, které má být čteno; autor viditelně usiluje o poutavé podání a užívá k tomu vhodné funkční prostředky.

Mezi oběma typy dochází v některých konkrétních textech k překrývání; většina zkoumaných památek je ovšem z tohoto hlediska „čistá“ – náleží zjevně k prvnímu z vymezených typů. Tím však není jejich literárnost vyloučena. Vedle literárnosti či beletrizace bychom mohli hovořit také o rétoričnosti či expresivnosti, kterými historiografické texty mohou působit na předpokládaného čtenáře; užití vhodných prostředků za tímto účelem pak záleží na autorské strategii.

V návaznosti na toto dělení pak rozeznáváme literárnost plynoucí buď z autorského záměru (podle termínu M. Sobotkové „záměrnou beletrizaci“), nebo spíš

²⁹⁹ Přehled některých uměleckých prostředků užívaných ve starší historiografii uvádí mj. KOPECKÝ, M.: *Poznámky k vývoji české historické beletrie předobrozenské*. Sborník prací FF BU, D 14, 1967, s. 59. Srov. též KOPECKÝ, M.: *K moravským pololidovým kronikám 17. a 18. století*. VVM 18, 1966, s. 279n.

ex post z dojmů moderního vnímatele. Tento druhý, „nezáměrný“ typ literárnosti je založen např. na estetickém působení starobylé dikce, na jejím komickém nebo ironickém vyznění, které ovšem pociťuje teprve současný čtenář; úmyslem původního pisatele jistě nebylo. Uvědomujeme si, že zde se pohybujeme do značné míry na subjektivní bázi.

Při výběru textů k analýze jsme vycházeli z následujících kritérií:

1. Časové – podstatná část textu, která se vztahuje k autorově současnosti, vznikla na konci 16. století a v průběhu století 17.
2. Teritoriální – texty i zachycené události vykazují moravskou provenienci.
3. Jazykové – do našeho výběru byly zahrnuty česky psané texty.

Zaměřili jsme se speciálně na rukopisné památky, které zatím nebyly publikovány v plném rozsahu v novějších komentovaných edicích ani podrobněji interpretovány v naší literární vědě, i když jsou zmiňovány v kompendiích literárních dějin nebo citovány v historických pracích. Jde tedy o nepříliš známý archivní materiál. Naší snahou je, abychom tyto texty nejen názorněji prezentovali, ale také vyložili jako příklad určitého typu literatury, i když jsme si vědomi jejich omezeného dosahu a významu.

5 Analýza textů

Teoretická východiska nastíněná v předcházejících kapitolách se nyní pokusíme doložit analýzou a komparací vybraných česky psaných textů s historickou tematikou moravské provenience 17. století, které jsou většího i menšího rozsahu. Společným rysem a kritériem výběru je jednak vztah k období třicetileté války a těsně předcházejících nábožensko-politických konfliktů (předpokládáme podobnou historickou zkušenost pamětníků v sousedících regionech; výjimkou je jeden text zachycující dění na sklonku 17. století), jednak skutečnost, že zvolené texty dosud nebyly podrobněji interpretovány z literárního hlediska.

Detailní analýze jsme podrobili pamětní knihu Martina Zikmundka³⁰⁰ a kroniku Eliáše a Václava Rožnovských³⁰¹ (Lipník nad Bečvou), anonymní paměti,³⁰² paměti Josefa Securia³⁰³ a paměti Jana Komorníka³⁰⁴ (Moravské Budějovice), kronikářské relace Jana Suchenia Novobydžovského³⁰⁵ a Mikuláše Bisaty³⁰⁶ (Třebíč) a paměti Matyáše Haškonia (Uherský Brod).³⁰⁷ Na vhodných místech je srovnáváme s dobovými texty známějšími, které byly vydány v novějších edicích a jsou častěji interpretovány i připomínány v dějinách literatury.

Záznamy, kterým se blíže věnujeme, jsou na první pohled navzájem dost podobné. Věcná, prostá, lakonická líčení událostí jsou jen zřídka obohacena o barvitější obrazy. Kromě politického a společenského dění lokálního i širšího významu jsou tu časté informace o přírodních katastrofách, živelných pohromách, epidemiích apod.

³⁰⁰ MZA Brno, G 10, in. č. 283.

³⁰¹ Dochovala se pouze v opise v *Kronice Bernarda Františka Heydučka*, SOkA Přerov, Archiv města Lipník nad Bečvou, in. č. 423, fol. 86b–89. Vydal ji I. Krška v Lipenském kulturním kalendáři, 1970, červen, s. 9–11; J. Mráček ve Výroční zprávě české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 5–8.

³⁰² MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/4. Text otiskl J. FIŠER pod názvem *Paměti anonymní*, viz FIŠER, J.: *Kronika tak zvaná Chudánkova a jiné dochované paměti města Mor. Budějovic. Část II. Dvoje paměti ze sbírky Pešínovy. XX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1930–1931, Moravské Budějovice 1931*, s. 64–66.

³⁰³ MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/4. Text otiskl J. FIŠER pod názvem *Paměti Sekuriovy*, viz FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...*, tamtéž, s. 62–64.

³⁰⁴ *Pro lepší budoucích. List z kroniky Mor Budějovic*. Naše Noviny 7, 1908, 7. 8., 21. 8., 4. 9., 18. 9., 25. 9.

³⁰⁵ *Appendix Jana Suchenia Novobydžovského*, viz RYPÁČEK, F. J.: *Z archivu města Třebíče. Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92, Třebíč 1892, s. 21–33.

³⁰⁶ *Paměť sepsaná Mikulášem Bisatou, písařem radním r. 1661*, viz RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče*, tamtéž, s. 33–36.

³⁰⁷ Originál se nedochoval. Latinský překlad vydal G. Dobner pod názvem *Anonymi breve Chronicon Hunnubrodense*. In: *Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita...* Díl II. Vytiskl J. J. Clauser, Praha 1768, s. 283–290. Dochoval se také opis českého znění z počátku 19. st. MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7 (Sobotík a Polišínský uvádějí 31/2).

Přesto lze registrovat mezi jednotlivými texty rozdíly, dané postavením pisatele a jeho pozorovatelskou optikou, účelem sepsání záznamu i dalšími faktory.

Genologický systém textů s historickou tematikou sledovaného období tvoří několik základních žánrů. Vedle nejfrekventovanějšího žánru kroniky se vyskytují různé spisy memoárového zaměření, v nichž se autoři snažili literárně zpracovat vlastní zážitky a zachovat povědomí o nich budoucím generacím. Někdy se memoárové texty rozrůstají o další informace zprostředkovaného charakteru a pak hraničí s kronikářským záznamem. Od tradiční kroniky se pisatelé vzdalovali tehdy, jestliže při výkladu historických událostí své doby i starších dějin obhajovali své politické postoje; do popředí se pak dostávala publicistická funkce díla a záměr ideově ovlivnit čtenáře. Také se vyskytly historické spisy, jejichž autorům šlo o naukový výklad historických událostí. Jednotlivé žánry mezi sebou často plynule přecházely. Pokud jde o zkoumané památky, setkáváme se především s typem tzv. pamětí, přesněji řečeno městských pamětních záznamů, které můžeme považovat za speciální variantu kroniky. I v rámci tohoto vymezení ovšem můžeme odlišit ještě další druhy, např. texty sestavené jako podklad k většímu historickému spisu, příležitostné záznamy určené k uložení do kostelní věže apod.

Počátky kronikářské tradice sahají hluboko do minulosti, kdy člověk cítil potřebu zaznamenávat události významné pro určitou společnost (rodinu, obec, národ), případně i své zážitky související s tímto děním.³⁰⁸ Impulsem k sepsání pamětních záznamů bývají často události a změny politické. Situace českých zemí v 17. století byla velice dramatická a proměnlivá. Porážka nekatolických stavů na Bílé hoře přinesla vítězství panovnického absolutismu a katolicismu. Tento zvrát i následující válečné období byly v textech kronikářského charakteru samozřejmě hojně reflektovány.

Na Moravě vznikla řada rukopisných místních kronik. Mnohé byly napsány pro Tomáše Pešinu z Čechorodu, který sbíral materiál pro své historicko-vlastivědné dílo o Moravě, z něhož uveřejnil svazek *Mars Moravicus* (1677). V mnoha městech se vytváří kronikářská tradice s linií na sebe navazujících kronikářů. Např. v Drahotuších začali městští písaři sepisovat kronikářské záznamy už od druhé poloviny 16. století; dovedeny jsou až do začátku 20. století.³⁰⁹ Událostem v Uherském Brodě se v kronice

³⁰⁸ Srov. POSPÍŠIL, *Labyrint kroniky*, c. d.

³⁰⁹ Srov. INDRA, B., TUREK, A.: *Paměti drahotušských kronikářů 1571–1911*. Nár. knihtiskárna Kramář a Procházka, Olomouc 1947.

z druhé poloviny 16. století věnuje Jiří Bartošek,³¹⁰ z roku 1666 pochází *Breve Chronicon Hunnobrodense* Matyáše Haškonia,³¹¹ pustošivý vpád kuruců Imricha Tökölyho roku 1683 do Uherského Brodu popisuje *Pamětní kniha* Martina Josefa Ležáka,³¹² *Památky města Brodu Uherského* sepsal Václav František Letocha.³¹³ Dění ve Valašském Meziříčí v první polovině 17. století zachycují Ondřej Sivý, Jan Fučík a neznámý měšťan.³¹⁴ V Lipníku nad Bečvou pořídili pamětní zápisy Eliáš a Václav Rožnovští, Martin Zikmundek či později v 18. století Bernard František Heyduček.³¹⁵

Tyto texty se navzájem podobaly primárním důvodem vzniku i účelem, ke kterému byly určeny. Charakteristické je, že se téměř nedostávaly mezi publikum, většinou zůstávaly v rukopisech. Mnozí autoři zachycovali události ve svém městě a okolí, které byly ovšem vyvolány děním celonárodním. Záznamy lokálního charakteru se tak dostávají do širšího historického kontextu.

Autoři textů se pohybovali v lidovém prostředí, většinou šlo o bohaté a v mezích možností vzdělané sedláky či úředníky, kteří zaujímali v městské pospolitosti přední postavení a zastávali zpravidla konzervativní tradiční názory, v nichž se silně promítal vliv církve a státu. Místní paměti jsou dokladem toho, jak vysoká byla kulturní úroveň lidových vrstev venkova a měst. Lidoví spisovatelé, kronikáři či písmáci po sobě zanechali cenná svědectví o své době a z dnešního hlediska též vzácné památky literární. Z literárněvědného pohledu je přínosné sledovat na dobových kronikách nejen eventuálně přítomné umělecké výrazové prostředky (jejich užití nebylo samozřejmé a záviselo na případných ambicích pisatele), ale i vlastní autorský záměr, manifestaci autorského subjektu v historiografické relaci, ohled pisatele na očekávaného či potenciálního adresáta, kritéria výběru zaznamenaných událostí i jejich hierarchizaci, kompoziční výstavbu textu (zejména uspořádání složek obsahu), původnost formulací a intertextuální vazby, s tím související podíl autora na výsledné podobě textu (tedy funkci autora v rozpětí od pořadatele a sestavovatele záznamů různého původu až po

³¹⁰ Srov. *Bartošková kronika*. Ed. P. Zemek. Muzeum J. A. Komenského, Uherský Brod 2004.

³¹¹ Viz pozn. č. 307.

³¹² SOKA Uherské Hradiště, Archiv města Uherský Brod, in. č. 56, dříve uložena v MZA Brno, G 10, in. č. 185.

³¹³ Srov. LETOCHA, V. F.: *Památky města Brodu Uherského*. Ed. B. Sobotík. Musejní společnost pro moravské Slovácko, Uherský Brod 1942. Jde o text z roku 1724, který je pokusem o souvislé dějiny města od jeho založení do roku 1694.

³¹⁴ Srov. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Krajské nakladatelství, Ostrava 1962, s. 115–153.

³¹⁵ Viz pozn. 300 a 301.

samostatně formulujícího produktora sdělení) a možný estetický účín textu na dnešního vnímatele.

V barokní epoše byly způsob života, myšlení i kultura lidu v menších městech a na venkově zakotveny v tradicích přecházejících z generace na generaci, z čehož pramenil již zmiňovaný konzervatismus, lpění na starém a obavy ze všeho nového. Nicméně autoři historiografických záznamů byli významnými pozorovateli života a motivoval je vřelý až patriotický vztah k rodnému kraji, městu, vesnici. V jejich textech můžeme sledovat specifické pojetí času a prostoru. Časoprostorovému určení v žánru kroniky se věnoval mj. Ivo Pospíšil. Upozornil zejména na ambivalentní kronikové pojetí času: „Žánr kroniky od původních tvarů starověkého analistického zápisu až po nové hybridní literární tvary s kronikovým podložím spočívá ve sledování toku času a změn, které přináší. Současně se však manifestuje odpor proti nezvratitelnosti časového proudu.“³¹⁶ Ve zkoumaných textech, které zachycují dobu plnou zvrátů a změn, se tato časová ambivalence projevuje např. v napětí mezi odkazy na „ideální“ minulost a zprávami o nebezpečích současnosti.

³¹⁶ PAVERA, L., POSPÍŠIL, I.: *Žánrové metamorfózy v střeoevropském kontextu*. Istenis, Brno 2003, s. 49.

5.1 LIPNÍK NAD BEČVOU

5.1.1 Pamětní kniha primátora Martina Zikmundka (1640)³¹⁷

Z historiografických textů, které tu analyzujeme, je nejrozsáhlejší pamětní kniha Martina Zikmundka, primátora v Lipníku nad Bečvou. Obsahuje datované záznamy od konce 15. století do 30. let 17. století, tedy zhruba do konce pisatelova života; především úřední a soudní zápisy, ale také kronikářské relace psané na základě autorových zážitků; nejpodrobněji je zachyceno období 1. třetiny 17. století. Kniha se nachází ve dvou exemplářích v Moravském zemském archivu v Brně ve sbírce rukopisů G 10. Pod inventárním číslem 283 je součástí jednoho svazku právní *Knihy Tovačovské*,³¹⁸ inventární číslo 1012 skrývá její pozdější neúplný opis zřejmě z konce 18. století. Zásadní rozdíl mezi oběma rukopisy v MZA v Brně je ten, že rukopis č. 1012 obsahuje pouze pamětní záznamy, kdežto v rukopisu č. 283, který je součástí právní knihy, je mnoho dalších právních a úředních záznamů (výtahy z půhonů, „naučení“ čili právní rady města Olomouce lipnické městské radě apod.). Ve Státním okresním archivu v Přerově se zásluhou Jakuba Mráčka dochoval strojopis tohoto díla. Při práci s archivním materiálem jsme používali všechny výše zmíněné texty.

Martin Zikmundek ke psaní svých pamětních záznamů o minulých i soudobých událostech použil tedy právní *Knihu Tovačovskou*, která byla umístěna na radnici v Lipníku nad Bečvou. Přímo za její rukopis připsal několik právních dodatků a pak zapsal různé právní nálezy z doby minulé, a jak sám uvedl, „některé věci a zvláště strany půhonův k této knize Tovačovské potřebné“.³¹⁹ V rukopise č. 283 na foliantu 110 je pozdější přípis z roku 1730, ve kterém právě úřadující primátor města Lipníka Antonín Ignác Hruška vypisuje další osudy knihy: „Tato pamětní kniha od Martina Zikmundka sepsaná za Jiříkem Sibiňským v súkromě až do jeho smrti zůstávala, až potom k panu oberhejtmanovi Hendrychovi Wurstovi z Rauttenbergu zapůjčena byla, který jí více vydati nechtěl, aby sedláci a jiní o svých starých nadáních nevěděli. Já pak

³¹⁷ Kapitola vznikla na základě mé studie VOZÁKOVÁ, K.: *Raně barokní pamětní kniha primátora města Lipníka nad Bečvou*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Studia Moravica III, Facultas Philosophica, Univerzita Palackého, Olomouc 2005, s. 177–183.

³¹⁸ *Knihu Tovačovskou* napsal Ctibor Tovačovský z Cimburka. Zachovalo se mnoho jejích opisů. Tiskem ji vydal Vincenc Brandl r. 1868.

³¹⁹ Kniha je foliového formátu, desky dřevěné, hřbet kožený, novější, spony odtržené. Rozměry 32,5 x 22,5 cm. Nápis na přední dřevěné desce *Práva markrabství moravského*, ostatní je nečitelné, letopočet snad 1546 udává, kdy asi tento opis *Knihy Tovačovské* vznikl.

za ouřadu mého primátorského taková sem vymohl a sem do domu radního pro pamět složil. V Lipníku dne 31. Decembris A. 1730.“³²⁰

Pamětní kniha Martina Zikmundka byla pro svou dokumentární hodnotu vícekrát citována pozdějšími kronikáři a historiky. Čerpal z ní lipnický radní písař Bernard František Heyduček ve své pamětní knize, založené roku 1720.³²¹ Některé pasáže z ní, např. Zikmundkovu zprávu o popravě valašských povstalců v Hranicích roku 1627, uveřejnil František Hrubý v edici *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*.³²² Úryvek ze zprávy o hranické exekuci zařadil i Josef Polišenský do komentovaného výboru z moravských kronik 17. století.³²³

Martin Zikmundek (cca 1569–1641) byl předním představitelem městské správy Lipníka nad Bečvou; postupně tu zastával úřad radního, soudce, purkmistra a primátora. Jeho životopis podali mj. Ivan Krška v úvodu k edici Zikmundkova zápisu v báni trubačské věže³²⁴ a Miroslav Marada v předmluvě k vydání Smolné knihy města Lipníka.³²⁵ Zikmundek se narodil v Lipníku v rodině kožešníka. Roku 1598 začal působit v městské správě, 1604 je uveden v nápisu na zvon jako purkmistr, kolem roku 1614 se stává primátorem a tohoto úřadu se vzdává až 1640, tedy rok před smrtí. V prvních letech svého působení sloužil luteránské vrchnosti (Jiřímu Bruntálskému z Vrba) a ještě krátce po porážce stavovského povstání stál na protihabsburské straně: podporoval valašské povstání Jana Adama z Víckova a invazi Jana Jiřího Krnovského roku 1621. Po darování lipnického panství kardinálu Dietrichštejnovi Zikmundek dočasně odchází z města, ale zase se vrací, přestupuje ke katolické církvi a od roku 1623 opět zastává funkci primátora. Při dalších válečných událostech (Mansfeldův vpád roku 1626) už zůstává věrný nové vrchnosti, ačkoli některé partie jeho paměti vyvolávají domněnku, že nadále soukromě sympatizoval s nekatolickou stranou; tento dojem vyslovil J. Polišenský v komentáři k výboru z moravských kronik: „Úřední postavení brání jen lipnickému primátorovi Martinu Zikmundkovi, aby projevil své smýšlení.“³²⁶ Ovšem jeho loajální postoj, ve kterém setrval až do své abdikace, mj. umožnil obnovení městských privilegií.

³²⁰ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 110.

³²¹ SOkA Přerov, Archiv města Lipník nad Bečvou, in. č. 423.

³²² Svazek 2 (1625–1636). Země moravskoslezská, Brno 1937, s. 63–70.

³²³ *Knihy o bolesti a smutku*, s. 105.

³²⁴ Lipenský kulturní kalendář 1978, červen, s. 11–13, červenec, s. 11–13, srpen, s. 12–14, září, s. 14–17.

³²⁵ Sborník Státního okresního archivu Přerov 1994, č. 2. Ze starších prací viz MRÁČEK, J.: *Primátor Martin Zikmundek a obec Lipenská*. Záhorská kronika 10, 1927/28, s. 25.

³²⁶ *Knihy o bolesti a smutku*, s. 174.

Doba, kterou Martin Zikmundek prožíval jako čelný představitel města a kterou zachytil byť spíše filtrem úředních dokumentů, byla plná prudkých politických zvrátů a velkých ohrožení pro Lipník i pro Moravu vůbec. Město spravované počátkem 17. století nekatolickou vrchností stálo na straně protihabsburské opozice; jeho majitel Jiří Bruntálský z Vrbna se aktivně zapojil do povstání a stal se jedním z moravských direktorů. Ještě po bělohorské bitvě bylo oporou proticísařských povstalců a roku 1621 hostilo Ladislava Veleny ze Žerotína, Matyáše z Thurnu a další představitele nekatolických stavů.³²⁷ Když však císař uzavřel mír se sedmihradským vévodou Gáborem (Gabrielem) Bethlenem, ztratili moravští povstalci důležitého spojence a Lipník byl obsazen císařským vojskem. Jeho nový vlastník kardinál Dietrichštejn, tehdy nejmocnější pán na Moravě, tu neúprosně prosazoval katolickou protireformaci. Město museli opustit nekatoličtí kněží, byli sem povoláni jezuitští misionáři. Ve 20. letech doléhá nejen na Lipník, ale na celou Moravu bída a hlad. Roku 1626 vniklo na Moravu dánské vojsko pod vedením Arnošta z Mansfeldu a znovu propuklo vzbouření na Valašsku. Po odchodu Dánů a porážce Valachů byli povstalci krutě trestáni: bylo vypáleno městečko Vsetín a okolní fojtové museli jménem svých osad podepsat revers, kterým přísahali pod ztrátou života a majetku svou věrnost císaři.³²⁸ Lipník se dánskému vojsku úspěšně bránil a za svou věrnost císaři dostal roku 1628 od kardinála Dietrichštejna nazpět svá privilegia. Zároveň bylo město sužováno pobytém vojsk a zadlužováno válečnými výdaji. Všech těchto proměn a nebezpečí byl Martin Zikmundek svědkem a díky své funkci také exponovaným účastníkem.

Zikmundkova pamětní kniha však není souvislým kronikářským záznamem tohoto dramatického období ani memoárovým zachycením autorových zážitků souvisejících se společenským děním. Primární účel jejího sepsání byl jiný: Zikmundek jako veřejný činitel, mj. odpovědný za soudní řízení, používal *Knihu Tovačovskou* jako právní příručku a z praktických důvodů do ní začal zapisovat právní dokumenty vztahující se k Lipníku, které měly sloužit jako vzor a pomůcka orgánům města i v budoucnu. K nim pak nesouvisle připisoval relace historiografického charakteru (pověsti, místní události) a další texty, které ho zřejmě zaujaly (antické exemplum). Účel svých zápisů naznačil takto:

³²⁷ Srov. HRUBÝ, F.: *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. Svazek 1 (1620–1624). Země moravskoslezská, Brno 1934, s. 254nn.

³²⁸ Srov. *Kronika holešovská 1615–1645*. 2. vyd. Ed. V. Fialová. MNV a Oka, Holešov 1967, s. 37.

*Mně se vědělo za dobré, abych tu psal něco pamětihodného, to, což se v impressi neprodávalo, neb zřízení zemské snáze bylo koupiti hotově, nežli se tu meškati psaním, nebo já to zřízení tištěné mám a dosti prostým známo jest.*³²⁹

Jde tedy o volně sestavený soubor (svod) především úředních, ale i osobních záznamů, ze kterého příslušné historické údobí vystupuje spíše nepřímou a nesoustavně, i když jednotlivě bráno jsou to autentické dokumenty nepochybného významu.

Mezi úředními dokumenty právního zaměření, které se do Zikmundovy pamětní knihy dostaly hlavně z užitkových důvodů, tvoří homogenní skupinu dopisy olomoucké městské rady představitelům Lipníka (folia³³⁰ 95b–98b, 139b–140b, 146–151b, 153). Obsahují „naučení“ neboli právní rady, jak se má postupovat v konkrétních soudních kauzách; z listů plyne, že si je Lipničtí v Olomouci vyžádali. Mají ustálenou formu; začínají zpravidla oslovením „Moudrým a opatrným pánům purkmistru a radě města Lipníka, přátelům našim milým“, podepsáni bývají „konšelé přísězní města Olomouce“. Nejstarší z nich – „naučení o prodávání husí“ – je datováno 1498, některé pocházejí ze 16. století, většina pak z doby Zikmundova působení. Jde tedy o texty cizích pisatelů, ale některé doplňuje „nota bene“ – poznámka formulovaná často samým Zikmundkem. Vzhledem k tomu, že v řadě případů se jedná o trestné činy jako vraždy, smilstva či výtržnosti a že dotyčné skutky jsou názorně vylíčeny, budí tyto dokumenty přirozený zájem už svým obsahem jako vzrušující příběhy.

Další v zásadě stejnorodou vrstvu textů právní povahy v Zikmundově knize představují zápisy soudních kauz, které pořídili přímo představitelé města Lipníka (folia 130b–132, 145b–147, 148–154). Zpravidla obsahují detailní vylíčení spáchaného činu, rozhodnutí soudu (ortel) a záznam o exekuci. Na rozdíl od výše zmíněných „naučení“ z Olomouce jsou to tedy relace o případech již vyřešených. Většina z nich jsou úřední protokoly (podepsané purkmistrem a radou města Lipníka a označené jako „ortel“ nebo „vejповěď“), některé – jak je v nich výslovně uvedeno – sepsal sám Zikmundek a opatřil je názvem „příhoda“ (konkrétně folia 145b–146). Osnova obsahu je u obou těchto podskupin zhruba stejná, ale „příhody“ sepsané přímo Zikmundkem se liší od úředních protokolů barvitostí podání a větším soustředěním na vylíčení samotného skutku. Nicméně všechny texty této vrstvy působí jako napínavá vyprávění hlavně díky událostem, které zachycují: jsou tu zaznamenány násilné činy v důsledku rodinných

³²⁹ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 84.

³³⁰ Nebude-li uvedeno jinak, citujeme folia rukopisu MZA Brno, G 10, in. č. 283.

rozepří, vraždy nemluvnat a „vyhnání plodu“, veřejně pohoršující smilstvo i „skutek hovadský s klisnů“; zvláště kuriózní je případ ovčáka Bartoně, který sloužil přímo u primátora Zikmundka, kradl mu ovce a prodával je Židům.

Se záznamy o trestných činech obsahově souvisí soubor dokumentů týkajících se lipnického „mistra“ čili kata (folia 156–159). Město Lipník tehdy vysílalo kata na vyžádání obcí v blízkém i vzdálenějším okolí (Kelč, Vsetín, Starý Jičín, Frenštát, Brušperk) a písemně s nimi jednalo hlavně o poplatcích za jeho úkony. Tato korespondence však obsahuje i doklady o zvláštních úkolech (kat byl pověřován, aby odklízел mrtvoly sebevrahů) a dokonce stížnosti na katovo „nenáležitě šacování a neuctivé se chování i pánův svých pomluvení“ (f. 158). Některé pasáže těchto dopisů mohou na současného čtenáře působit nezamýšlenou komikou:

*Léta 1630 do Starého Jitčína k popravení jednoho zločince, tam usedlého, příjímím Stodola, mistr kat Adam vypůjčil sobě od žida sekeru, kterou maso na prodej sekal, a toho Stodolu tou sekerou čtvrtil a zase židovi navrátil.*³³¹

Relativně samostatný celek tvoří dokumenty ekonomického charakteru: „memoriále“ o nalezištích zlata poblíž města (folia 84b–85), záznamy sporů o pastviska a o meze (folia 108b, 141b–143b) či o stav vody u mlýna ve vsi Prusy (folia 144–145), úprava robotních povinností z roku 1626 vydaná kardinálem Dietrichštejnem (folia 103–103b), dále počty usedlých ve městě a okolí (f. 165) a instrukce o vybírání mýta (f. 168). Některé z nich formuloval sám Zikmundek s použitím mluvnické 1. osoby; jde tedy částečně o subjektivně pojaté sdělení, ovšem v rámci objektivního úředního zápisu. K úředním záznamům jiných pisatelů připojoval Zikmundek aspoň „nota bene“ – vlastní komentář, ve kterém hodnotí dané rozhodnutí ze stanoviska lipnického primátora, tedy podle toho, je-li výhodné pro město. Viz např. poznámku k „snešení“ mezi Lipníkem a Hranicemi o sousedících pastvinách:

*Bylo by dobře, aby obec lipenská jináče těch hor sobě vážili a také potomkům svým nětco zanechali. Ale polituj se toho tobě, Pane Bože, jak sobě toho váží dobrodiní a takového velikého klínotu od Jich Milostí pánů helfenštejnských nadaného.*³³²

³³¹ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 157b.

³³² Tamtéž, f. 142.

Vedle úředních dokumentů soudních a ekonomických zařadil Zikmundek do pamětní knihy texty historiografické. Ty představují v jistém smyslu její jádro, neboť hlavně kvůli nim se Zikmundkova kniha dodnes připomíná a zejména v těchto pasážích se rozšiřuje dokumentární záběr od úzce lokálního dění k událostem širšího společenského dosahu. Mezi historiografickými záznamy zaujímá ústřední postavení soubor textů týkajících se Mansfeldova vpádu a vzpoury Valachů, tedy zhruba období 1626–1628. Jako možné tematické předznamenání je těsně před ním umístěn seznam účastníků stavovského povstání odsouzených 19. července 1621 v Praze (folia 132b–133). Soubor má následující části: soupis peněžitých příspěvků od obcí na Hranicku pro Mansfeldovo vojsko (f. 133), „Popsání přečinění toho a ortele těch rebelantův, hranických měšťanův a poddaných“ (folia 133b–135b), Zikmundkovo vylíčení hranické exekuce 16. října 1627 (folia 135b–136), „Pardon rebelantům Valachům“ vydaný od komisařů kardinála Dietrichštejna (folia 136–136b) a „revers“ valašských fojtů slibujících, že už se nevzeprou své vrchnosti (folia 136b–137). Je to tedy sestava úředních dokumentů a očitého svědectví. Zikmundkova vlastní relace je relativně stručná a na první pohled popisná; přece však obsahuje ujištění autora, že se popravy zúčastnil z úřednické povinnosti („Páni komisaři poručili mně Martinu Zikmundkovi, primátoru města Lipníka...“), i náznak subjektivního hodnotícího postoje („Sedláci z panství hranického museli na větším díle u šibenice státi a na takové strašlivé smrti se dívati“). Působivost Zikmundkova líčení je dána i tím, že neopomněl zaznamenat ani demonstrativní chování kata:

Za městem, kde fojt zlopověstný dal justiciu stavěti, na témž místě museli Hraničští dřevěnou dáti ihned postaviti, na níž 4 zavěšeni. A mistr nechtěl dolů slézt, jestli jemu neučiní od nové justicie, co za právo, že se také sám podle těch zavěšených oběsí. Odpovědíno skrz posla našeho právního, že jemu bude učiněno, a tak dáno jemu 20. zl. m.³³³

Je pochopitelné, že pro Zikmundka jako někdejšího služebníka luteránské vrchnosti byla vzpoura Valachů a její tragické vyústění zvláště otřesným zážitkem; důvody jejího zaznamenání nemusely být pouze úřední.

³³³ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 135b.

Další historiografický celek – ovšem žánrově odlišný od předchozího – tvoří vyprávění o založení Lipníka a o jeho povýšení na město (folia 106b–107b). Jde o Zikmundkův vlastní text, nadepsaný „Paměti budoucně potřebné ode mne Martina Zikmundka, měštěnána města Lipníka“. Při jeho sepisování autor využíval především pamětníky z okruhu přátel svého otce a jejich vypravování:

*/.../ to, co sem v mladosti věku svého od svého milého pana otce Zygmunda kožišníka, let věku svého majícího 87, často v pracích obecních, rychtářských i purkmistrovských bývajícího /.../ i od jiných starožitných lidí, měšťanův i předměšťanů, slychal a o sobě do svých pamětí psal /.../*³³⁴

Téměř 40 těchto pamětníků pak v úvodu přímo jmenuje. Zmiňuje také starší psané paměti města Lipníka, které byly v jeho době už ztraceny. První vyprávění o založení Lipníka má charakter pověsti s proroctvím:

*/.../ městečko Lipník nejprve bylo a zdi že jsou založené na metle suché a ten mistr zedník, který zakládal, kámen na tu metlu položil, pozdvihnúce oči k nebi takto říci měl: že to městečko Lipník začasť ohněm k zkáze přicházeti bude, avšak před nepřáteli více štěstí než neštěstí míti bude /.../*³³⁵

Druhá pověst se vztahuje k výkladu jména Lipník; podobné literární etymologie jsou obvyklým topos v pověstech i kronikách:

*/.../ toliko tu, kde jest město, byl klášter, tu, kde nyní rathúz jest, a krčma podle toho kláštera a lípový les byl /.../ Když pak počali stavěti a ten les lipový mejtiti, že slulo za městečko od lip – Lipník, a plotem a deskami ohradili.*³³⁶

Relace o povýšení Lipníka na město za pánů z Kravař ve 2. polovině 14. století a o jeho opevnění za Pernštejnů ve 2. polovině 15. století jsou prokládány informacemi o ekonomických poměrech – o cenách potravin, o robotách apod. V těchto partiích vypravěč poněkud nečekaně přešel od minulosti k současnosti a pozastavil linii pověstí

³³⁴ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 106b.

³³⁵ Tamtéž, f. 107.

³³⁶ Tamtéž, f. 107.

podrobným popisem sporů o vaření piva, které řešila dietrichštejnská vrchnost za Zikmundkova úřadování (f. 108). Vypsání dějin města tedy není souvislé a ukončené; částečně to vysvětluje připojená Zikmundkova zmínka, že se právě (= roku 1640) vzdal úřadu primátora. K minulosti města se vrací ještě záznam z roku 1639 (f. 108b – jednotlivé zápisy nenásledují vždy chronologicky), ve kterém Zikmundek vzpomíná na nedořešené spory o obecní pastviny a na požár Lipníka roku 1613;³³⁷ uzavírá ho poněkud ironická připomínka stavovského povstání:

*A zatím hned rebelie povstala, tak se toho zanechalo, vrchnosti proměněny, a to tak posavad stojí. Pane Bože, račiž město Lipník, mou vlast, chrániti.*³³⁸

Historiografické záznamy v Zikmundkově knize se v naprosté většině týkají dění v Lipníku a okolí. Jedinou výjimkou je několikařádková zpráva o dobytí Magdeburku císařskými vojsky roku 1631 (f. 159b).

A ještě dva zápisy stojí v Zikmundkově pamětní knize obsahově osamoceny a můžeme pouze spekulovat, proč je sem pisatel zařadil; v obou případech však jde o texty s rysy literárnosti. První je vyprávění z antických dob nazvané *Historia jedna o lakomství peněz*, které kritizuje lidskou hamižnost. Má rysy exempla. Je to příběh Spartána Glauka, který přijal do úschovy peníze a pak je nechtěl vydat synům jejich zemřelého majitele. Na Apollovo varování je nakonec vrátil, ale protože je dlouho zapíral, za trest vyhnul jeho rod. Příběh tradičně uzavírá napomenutí:

*Což se domnívám, že ty potká, kteříž jiným jejich věci vůči zapírají a falešně se toho osvěčují a přísahají proti pravdě a vlastnímu svědomí svému aneb kteříž jiným z moci statky berou. Zda-li také potomkové jejich zažívati a hůře vypíjeti nebudou?*³³⁹

Zde si Zikmundek nejspíš opsal text, který ho zaujal mravním naučením; už jeho jazyková stránka svědčí o tom, že ho sám neformuloval. Z žánrového i stylového hlediska jde o nejcistěji umělecký text v celé Zikmundkově knize; už jsme naznačili, že Zikmundkovo vlastní převyprávění pověsti o založení Lipníka není kompozičně jednoduché.

³³⁷ Více k požárům v Lipníku nad Bečvou MRÁČEK, J.: *Požáry v Lipníku v minulosti*. Záhorská kronika 8, 1925/1926, s. 6–10.

³³⁸ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 108b.

³³⁹ Tamtéž, f. 138.

Druhý tematicky izolovaný záznam (folia 123b–125b) je nadepsán: „Vejtah vyznání jednoho Bratra z sekty Boleslavské léta 1581 z tištěného, což se tak ještě našlo, slovo od slova vypsáno.“ Je to text, jehož nejstarší dochované znění obsahuje rukopis datující líčenou událost do roku 1476; o něm pojednal Jaroslav Goll.³⁴⁰ Text byl několikrát otištěn v upravené podobě během 16. století, a to ve spisu Pavla Bydžovského *Odvolání jednoho bratra z rotý pikhartské, kteréž jest učinil v Hradci Králové nad Labem* (Praha 1559 a 1588, viz Knihopis č. 1394 a 1395).³⁴¹ Zikmundek však pravděpodobně text opsal z jiného, dnes nezachovaného vydání. Jde o veřejné prohlášení bývalého člena Jednoty bratrské, který přestupuje do církve podobojí a v kostele Svatého Ducha v Hradci Králové před kněžími a lidem vyznává své skutky v řadách sekty. Kromě věroučných herezí sděluje, že představení bratrského sboru vybírají vysoké poplatky, zneužívají ženy, podávají lidem kouzelné nápoje, používají čarodějné knihy a dokonce vraždí. Je to dokument z období náboženských konfliktů, kdy se jednotlivé křesťanské konfese navzájem intenzivně hanobily, a současný čtenář může pochybovat, je-li množství špatností napáchaných v rámci jednoho sboru sektářů vůbec pravděpodobné. Tuto skepsi podporuje i forma tohoto a podobných prohlášení, jejich propracovaná stylizace a kompozice. Výsledné znění samozřejmě neformuloval sám kající, a to otvíralo prostor jak fantazii, tak literárním postupům. Že šlo v té době o častou situaci, potvrzuje na základě pramenů Zikmund Winter v studii z českých církevních dějin: „Takovým odpadlým skládali faráři kališní podle vzoru Mystopolova snižující a trpká odvolání, která byli nuceni říkati přede vsí osadou v kostele.“³⁴² Vyznání lze charakterizovat jako projev s funkcí informativní, ale i působící (apelativní).³⁴³ V daném textu např. můžeme považovat za dobové topos vylíčení eucharistického zázraku:

Item vyznávám na se veliký hřích a rouhání proti Pánu Bohu, že sem spolu s jinými Bratřími falešnými jsa sveden a naveden od starších sboru, abychom šli do kostela, rouhali se Tělu božímu, a když jsme do kostela přišli v noci, vzali jsme Tělo boží

³⁴⁰ GOLL, J.: *Spisek Víta z Krupé proti Bratřím*. In: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze, ročník 1878, Praha 1879, s. 162–170. Zde otištěna v transkripci velká část textu. Jde o rukopis NUK I G 11, svazek 3, folia 154–158, z knihovny Petra Voka z Rožmberka.

³⁴¹ Za identifikaci textu a odkazy na literaturu vyslovuji upřímný dík dr. Otovi Halamovi z Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy.

³⁴² WINTER, Z.: *Život církevní v Čechách*. Svazek první. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1895, s. 109.

³⁴³ O apelativní funkci jazykového projevu viz *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakl. Lidové noviny, Praha 2002, s. 314, heslo „persvaze“.

s nádobou stříbrnou a tu jsme vysypali na oltář mluvíce: jsi-li pravé Boží tělo, vstup zase do té nádoby, tak po třikrát říkající. Z toho nás veliká hrůza obešla, takže sme musili všickni z kostela utéci /.../

Potom znova poslali nás ti starší falešní Bratři pro Tělo boží do kostela prikazující je k sobě s nádobou přinésti. A když jsme je přinesli, starší naši vysypali je z té nádoby na stůl a třeli je mezi rukama a někteří nožem řezali Tělo boží, a v tom z něho krev vyskočila a divný blesk se ukázal. Tu opět jsouce velmi přestrašeni utekli sme všickni z té světnice /.../

Potom jsme zase do světnice vešli, Těla božího ani té nádoby stříbrné jsme nenalezli, než toliko krev tu, kteráž z Božího těla vyskočila, a té krve jsme nemohli smejeti, než museli jsme ji na oheň uvrci /.../

Při takové věci bylo nás do půl druhého sta, a z těch všech toliko pět se nás odtrhlo a oddělilo pro ten zázrak, kterýž se tu stal.³⁴⁴

Vyznání boleslavského sektáře tedy není pouhý faktografický záznam. Poměrů v Lipníku se netýká lokálně ani meritorně – náboženské kauzy se v Zikmundkově souboru jinak nevyskytují. Je velmi pravděpodobné, že Zikmundek si ho opsal spíše z osobního zájmu než z praktické potřeby.

Žánrová charakteristika pamětní knihy Martina Zikmundka musí nutně respektovat různost jednotlivých záznamů a vícevrstevnatost celého souboru. Svod textů rozmanitého autorského původu, stylu i funkce může na současného vnímatele působit jako postmoderní koláž, jako „žánr žánrů“; považujeme však za účelné uplatnit tradiční genologický pohled.

Zikmundkova kniha bývá v sekundární literatuře označována jako kronika.³⁴⁵ Z hlediska žánru se označení kronika, u níž se předpokládá chronologický sled souvislých událostí uvozených konkrétním letopočtem, jeví jako nepřesné. V knize Martina Zikmundka nejsou informace podřízeny pouze chronologickému kompozičnímu principu; autor z nich často sestavuje určité tematické celky. Především na základě obsahově kompoziční struktury textu je tedy v tomto případě příhodnější užívat termín pamětní kniha. Tuto skutečnost dokládá i sám autor, když své zápisy uvozuje názvem *Memorabilia* (f. 106b) a v incipitu oddílu o založení Lipníka píše:

³⁴⁴ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 124.

³⁴⁵ Srov. např. POLIŠENSKÝ, *Knihy o bolesti a smutku*, c. d.; HOSÁK, L.: *Počátky města Lipníka nad Bečvou*. In: Nikoli nejmenší na Moravě. Lipník nad Bečvou 1965, s. 18–28.

„Paměti budoucně potřebné ode mne Martina Zikmundka, měštěnína města Lipníka...“³⁴⁶

Už jsme naznačili, že časová posloupnost jednotlivých zápisů podle jejich datace není nijak pravidelná. Zikmundek neměl v úmyslu zaznamenávat pouze chronologicky řazené události; zapisoval úřední dokumenty podle potřeby a vedle toho se snažil zachytit pozoruhodnosti, které sám považoval za důležité pro další generace. Nešlo mu o pouhé analistické záznamy. Časová posloupnost není tedy jediným ani hlavním organizačním principem obsahu této knihy. Mezi jednotlivými záznamy nebo skupinami záznamů téhož druhu není žádný náznak kauzality a jejich tematická povaha je různorodá. I to je důvod, abychom zvolili spíš charakteristiku „pamětní kniha“ než „kronika“.

Zikmundkem užitý nadpis *Memorabilia*, který můžeme v daném kontextu vyložit jako „pamětihodné záznamy“ nebo „pamětihodné události“, odráží účel sepsání textu či důvod pořízení daného zápisu. Ten mohl být v první fázi čistě praktický (kniha sloužila hlavně jako příručka), ale postupně zřejmě nabýval širšího záměru: záznamy byly míněny též jako poučení budoucím generacím, jako podklad pro řešení problémů, které by mohly nastat v budoucnosti. S tím jsou v souladu i další názvy, které užil Zikmundek v záhlavích některých oddílů nebo v úvodních větách: *něco pamětihodného* (f. 84), *memoriále* (f. 84b – uvozuje informaci o nalezištích zlata), *paměti budoucně potřebné* (f. 106 – začátek Zikmundkova vlastního vyprávění o minulosti města), *potřebná pamět o pastvisko obecní* (f. 108b), *pamět o meze* (f. 142), *památka* (f. 133b – nad textem ortelu nad valašskými vzbouřenci, který má ale ještě svůj vlastní titul „Popsání přečinění toho a ortele...“) a *pamět hodnověrná a potřebná* (f. 156b – uvádí záznam o vymáhání poplatků za soudní řízení). Samo označení „pamětní kniha“ se ve zkoumaném rukopisu č. 283 nachází také, ale pouze v pozdějším přípisu Antonína Ignáce Hrušky z roku 1730; jestliže ho používáme v současnosti, jsme tím v souladu s dobou mnohem bližší době Zikmundkově.

Způsoby, jak vystupuje v textu autorský subjekt, musíme rovněž zkoumat s ohledem na žánrovou a obsahovou různorodost jednotlivých částí souboru. Vyjdeme-li od pojmu „autor“, nemůžeme pominout fakt, že Zikmundek svou pamětní knihu z větší části neformuloval sám, že je spíše jejím sestavovatelem nebo pořadatelem. Autorství ve smyslu samostatné formulace výsledného znění se týká partií, kde to Zikmundek

³⁴⁶ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 106b.

výslovně zmiňuje („paměť sepsaná ode mne“ apod.) nebo kde se to dá důvodně předpokládat (jistě třeba u mnohých „nota bene“ – komentářů připojených k úředním záznamům), a i tam bychom měli počítat s mezitextovým navazováním (např. v pověstech o založení Lipníka). Zikmundek se nechal inspirovat i ústní lidovou tradicí a využíval hojně úředního písemného materiálu, kterým posiloval věrohodnost zápisů. Na druhé straně zase explikace autorského subjektu potvrzuje přítomnost autora na místě dění a tudíž i autentičnost záznamu. Zikmundek přitom nevypisuje pokaždé jenom strohá fakta, ale mnoha příhodám se věnuje velice podrobně, snaží se postihnout i jejich příčiny a důsledky. Jak z pozice, kterou zastával v městské radě, tak z jeho vypravěčského zaujetí a právnické i úřednické erudice lze usuzovat na jeho nadprůměrné vzdělání. Nejčastěji jde v textu o neutrální zpravodajskou relaci (er-forma), jindy autor pracuje s ich-formou (vystupuje jako mluvčí) nebo s wir-formou (promlouvá jako příslušník lipnické obce).

Různé manifestace autorského subjektu (jinak řečeno různá vyjádření poměru mluvčího k obsahu sdělení)³⁴⁷ odpovídají vždy určitým druhům zařazených textů. Zápisy v Zikmundkově knize lze rozřítit i z tohoto hlediska:

- v textech, v nichž Zikmundek velice detailně a poutavě vypravuje příhodu, většinou neopomíjí uvést své autorství³⁴⁸ (např. ve vyprávění o založení města, v líčení sporů vrchnosti a města o část obecních pozemků či v textu o důsledcích Mansfeldova vpádu na Moravu a následných krvavých trestech); v těchto případech zaznamenáváme oscilaci od neosobní er-relace k akcentaci autorského „já“, očitého svědka události, tudíž i důvěryhodného zpravodaje;

- v textech, v nichž nejde o souvislé vypravování, nýbrž hlavně o výčet (jmen, peněžních částek apod.), osoba autora zůstává skryta (viz např. seznamy provinilců v stavovském povstání s konkrétními tresty; přesné sumy, které půjčovaly jednotlivé obce Mansfeldovu vojsku apod.); opět převažuje neosobní er-relace nezúčastněného zpravodaje; tyto informace pisatel zřejmě převzal z jiného zdroje, např. z dobových letákových novin;

- v opisech úředních listin, naučení či smluv, ke kterým měl Zikmundek ve svém úřadě snadný přístup (např. pardon rebelantům Valachům na vsetínském panství, smlouva o naložení s mlýnem ve vsi Prusy apod.) a které podepisovali různí činitelé

³⁴⁷ Srov. MACUROVÁ, A.: *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech*. Univerzita Karlova, Praha 1983, s. 32nn.

³⁴⁸ Svou osobu uvádí autor např. takto: *stalo se za Martina Zikmundka, primátora /.../, paměť, sepsaná ode mne, Martina Zikmundka /.../, já Martin Zikmundek byl jsem tam /.../.*

podle situace, má i případně užitá ich-forma charakter odpovídající administrativnímu stylu; „subjektivněji“ vyznívá jenom v Zikmundkových komentářích „nota bene“.

Vícekrát uplatněná wir-forma v textech formulovaných samotným Zikmundkem má zřetelnou výrazovou funkci: autor se jejím prostřednictvím prezentuje jako městský patriot. Použije-li obratu „my Lipenští“, činí to zpravidla v kontextu líčení svých zásluh nebo svého jednání ve prospěch města. I z těchto vyjádření vyplývá jeho přednostní zájem o regionální události. Téměř výlučně zaznamenává dění týkající se bezprostředně města, výjimečně zahrne informace z okolních panství.

Projekce autorského subjektu do textu nabývá zvláštních rysů tam, kde se Zikmundek vyjadřuje o společensky významnějších událostech po porážce stavovského povstání i po nezdaru dalších pokusů o zvrát poměrů. Už jsme zmínili domněnku, že Zikmundek během počínající rekatolizace dál soukromě sympatizoval s nekatolickými proudy. Nicméně když zaznamenává další válečné události, líčí je jako katolický konvertita; přitom mnoho soudobých kronikářů – např. autor *Kroniky holešovské* či valašskomeziříčský kronikář Ondřej Sivý – stálo na protihabsburské straně. Podobně postupuje v záznamech o potlačení valašského povstání: jako katolík a oddaný císařův služebník se o popravených vyjadřuje jako o „zrádcovských zlosynech“. Důvody jsou pochopitelné – právní kniha mohla být přístupná i dalším úředním činitelům. Z příslušných zápisů tedy můžeme vyrozumět diferenci mezi externím autorem a mluvčím projevujícím se v textu.

Ve všech pasážích, které sám formuloval a kde signalizoval své autorství, se Martin Zikmundek prezentuje zásadně jako svědek či aktér líčeného veřejného dění. Svě osobní a rodinné soukromí tu nijak nepředstavuje. Usiluje víc o objektivní zachycení událostí než o jejich subjektivní hodnocení. Jako autor má tedy nejbliž k typu místního kronikáře čerpajícího z autopsie, přestože jeho pamětní kniha není kronikou v pravém slova smyslu.

Pokud jde o literárnost Zikmundkovy pamětní knihy, je třeba respektovat zmíněná nebo naznačená fakta o žánrové a funkční rozmanitosti jejích částí. Historiografické texty starších období se zcela obvykle řadí mezi literární památky a jsou uváděny v dějinách literatury.³⁴⁹ V případě Zikmundkovy pamětní knihy (a samozřejmě mnoha dalších podobných památek) je však zjevné, že naprostá většina

³⁴⁹ Tak např. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, Praha 1959, se zmiňují o kronikách Ondřeje Sivého (s. 400), Pavla Urbanida (s. 411), Matyáše Haškonia a Jana Urbana z Domanína (s. 465) a mnoha dalších.

textů v ní shromážděných nevznikla s uměleckým záměrem a že autor neprojevil umělecké ambice ani neuplatnil prostředky uměleckého stylu. Nanejvýš jsme mohli konstatovat, že pisatel prozradil svůj smysl pro estetickou působivost některých cizích textů, které zařadil do svého souboru. Literárnost Zikmundkovy pamětní knihy tedy plyne spíš z toho, jak ji vnímá současný čtenář, pro kterého už její faktické informace ztratily aktuálnost. Literární charakter historiografických relací tohoto typu je totiž výsledek vývojové proměny. Určité partie Zikmundkovy pamětní knihy, zvláště pak pasáže formulované samotným Zikmundkem, mohou na dnešního vnímatele esteticky zapůsobit vhodně užitým vyprávěcím postupem a dále nezamýšlenou komičností. Účinkovat může i autorova snaha o vyjádření morálního akcentu vyprávěných příběhů, která místy překračuje meze faktografického záznamu. Tyto tři jevy se pokusíme ukázat na textech.

Vyprávěcí postupy byly uplatněny v záznamech soudních řízení, a to primárně z praktických důvodů: daný trestný čin bylo nutno názorně a pokud možno detailně vylíčit. Stejně tak bylo třeba pro úřední účely věcně zaznamenat vykonání rozsudku. Ovšem trestný čin sám o sobě je akce, děj provázený napětím a stupňovaný k rozuzlení. Jeho sdělení adekvátně odpovídá vyprávěcí postup. Celý záznam soudního řízení samozřejmě obsahuje ještě další informace, právní formule a jiné pasáže v administrativním stylu, ale jeho jádrem je vylíčení zločinného skutku, eventuálně průběhu exekuce. Kompozičně jde tedy o narativ v rámci úředního sdělení.

S odstupem času se může projevit proměna ve vnímání vyprávění: pro čtenáře zprávy přestane být důležité, zda se příběh opravdu stal; původně skutečná historická událost začne být nahlížena jako fikce. Už jsme naznačili, že některé trestné činy zachycené v Zikmundkově knize jsou pro dnešního člověka udivující; pak se může stát, že jsou pokládány za produkt fantazie. Fantazie samozřejmě může předčít realitu, ale bývá tomu i naopak. Z dnešního pohledu tu Zikmundek zpracoval (podobně jako mnoho jiných autorů) dobovou „černou kroniku“. A tu lze vnímat nezávisle na historických faktech jako součást fikčního světa.

První text, na kterém chceme ukázat vyprávěcí postup, je datován roku 1613. Je to žádost lipnické městské rady radě olomoucké o posouzení právního případu. Uprostřed zdvořilostních a úředních formulací se nachází věcné vylíčení posuzované události:

Vaší vzácné moudrosti s uctivostí náležitou věc u nás zběhlou přednášejíce oznamujeme, kterak nějaký Matěj ze Slíska, tovaryš řemesla tesařského, jsa při mistru tesaři, kterýžto hospodu sobě u jednoho spolusousedu u nás v městě, jménem Benedykta, zjednal a dílo projednané jměl, dne nedělního, totiž v neděli Cantate, večerního času pijíc s jinými tovaryši v témž domě Benedyktovém, veliké nevážnosti a lehkomyšlnosti jak předně k hospodáři svému Benedyktovi, tak potom, když musel tenž hospodář pro právo poslati, ku panu rychtáři jest se dopustil, sobě nenáležitě a neslušně provozoval, /.../ spatříc Benedykt zedník, jakožto hospodář, nezpůsob mnohý při témž Matějovi, chtíc pro nedostatek zdraví svého na odpočinutí jíti, jakož nadepsaného mistra tesaře a jiných hostí svých, tak obzvláště jmenovaného Matěje tovaryše, aby se hleděl pokojně chovati, žádostivě jej napomenul.

Ale tovaryš ten, když hospodář po učiněném napomenutí odešel, začal s jedním zemanem, kterýž noclehu sobě od hospodáře byl vyžádal, ručnici takovou, že když dotčený zeman před ním pokoje užití nemohl a k svému rapíru se chytil, on se jeho zmocnil a ten rapír na dva kusy zlámal. Uslyše Benedykt hospodář v komnatě, kdež odpočíval, ze světnice křik, vstana šel mezi ně a domlouval jim, co to před sebe berou, již prý musím pro právo poslati, když s pokojem býti nechcete.

A v tom mluvení ten nevážný Matěj tovaryš chopil se hospodáře a drže ho za košili proti prsům pod hrdlem s ním se dolal, košili na něm i také na tovaryši jeho, kterýž jakožto hospodáře retovati chtěl, šaty potrhal. Však hospodář předce se ho zmocnil a povaliv jej na zem volal, aby pro rychtáře spěšně běželi. Tu tak na té zemi ležíc ten často psaný Matěj Benedykta hospodáře velmi škodlivě v nohu zuby svými zhryzl neb zkousal, potom vstana na hůru běžel a zase přiběhna s sekerou pobíjačkou dolů přímo na hospodáře drže v ruce omířil, kteroužto pobíjačku jeden mládenec takový pokřik slyšíc přiběhna pozadu z rukou tomu nevážnému tovaryši vytrhl.

A v tom rychtář s právem přišel a jakž mluvíti počal, nespátřiv pojednou pro jiné tu přítomné osoby toho jistého buřiče na zemi ležícího, kterýžto rychtáři tolikéž jako hospodáři učinil a jej v nohu také škodlivě svými zuby zkousal a od takového zkousání dosavad oba dva nezhojeni zůstávají. Jsa pak napomenut, aby právu poslušensství zachoval, nic na to nedbal, nýbrž jako vzteklostí oslepený na rychtáře se předce chápal, takže se jemu právem zamítati začal, na posla právního a ponocné,

*kteř s sebou měl, skřiknutí musel, kteřž všichni sotva mocí na zem jej povalivše a svázavše odtud do vězení městského donesli, v kterémžto vězení posavad zůstává.*³⁵⁰

Samotná událost je založena na konfliktu, který vyvrcholil přestupkem a zadržením pachatele. Vypravěč odstupňoval děj tak, že v průběhu vyprávění zachoval narůstající napětí. V úvodním souvětí zatím nekonkrétně oznámil delikventovo nebezpečné jednání; to je osvědčený prostředek vzbuzení recipientova zájmu, i když ho autor možná neužil s tímto záměrem, nýbrž jenom napodobil vzory podobných záznamů. Pak v lineární časové posloupnosti informoval o dvojitým napomenutí, po kterém vždy následovala agresivní reakce. Jednotlivé fáze celé příhody jsou zřetelně formulačně odděleny. Zásah rychtáře je uveden jako zvrát v ději obvyklým výrazem „A v tom...“. Po dalším napomenutí a další vzteklé reakci scéna vrcholí zjednáním pořádku a ujištěním, že klid dosud trvá. – Relace má všechny základní rysy vyprávění s napětím a rozuzlením. Podání však zůstává v mezích úředního záznamu: věcným způsobem zachycuje akci, pronesené promluvy reprodukuje jenom tehdy, posouvají-li děj, a i občasná hodnocení pachatelovy činnosti („sobě nenáležitě a neslušně provozoval“, „jako vzteklostí oslepený“) jsou spíš objektivní než subjektivní. Vypravěčská strategie autora tedy spočívá nanejvýš v optimálním rozvržení děje.

Na druhém textu chceme ukázat poněkud odlišný typ vyprávění. Odlišnost je částečně naznačena už v jeho názvu:

*Příhoda sepsaná ode mne Martina Zikmundka, primátora města Lipníka, etatis sue 52. m. p.*³⁵¹

Slovem „příhoda“ (mimoходом užitým v této pamětní knize ještě u několika dalších textů) mohl autor dávat najevo, že se bude v záznamu přednostně soustředit na samotnou událost; z přihlášení k vlastnímu autorství zase plyne, že půjde více o osobní a méně o úřední zachycení příběhu; i závěrečná zmínka „o tu věc jsme se ku právu vyššímu o naučení utekli“ (f. 146) vyznívá v tom smyslu, že Zikmundek tu na celou příhodu spíš vzpomíná a že vyšší právní instanci byl zaslán jiný, úředněji formulovaný zápis.

³⁵⁰ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 152–152b.

³⁵¹ Tamtéž, f. 145b. Údaj o věku je nepřesný: „léta 1624“, kdy se příhoda podle záznamu udála, už muselo být Zikmundkovi aspoň 55 let.

Příhoda je dosti delikátní a budí zvědavost sama o sobě. Mohla vyvolat zájem pisatele i proto, že pravděpodobně byla v lipnických poměrech výjimečná a ojedinělá. Zikmundek se pokusil vypsát ji s podrobnostmi potřebnými pro právní účely, ale jeho vyjadřování je na mnoha místech zhuštěné a překotné, což zase potvrzuje subjektivní přístup k zachycení události. Pro názornost z ní uvedeme několik pasáží:

Léta 1624 přihodilo se v městě Lipníku, že Dorota, dcera n(ebohého – K. S.). Daniele Kroměřížského, /.../ se vdala za Tomáše Provazníka, souseda lipenského, a zůstává s ním v manželství jemu se zpronevěřila a od něho až do města Přerova pryč odešla.

Kterýžto Tomáš Provazník ji zase přijíti nechtěl, však na přímluvu toho času v městě Lipníku pana děkana Johannesa Drachoviusa³⁵² a jiných pánů a přátel přímluvy tenž Provazník jí to prominul a na milost ji zase za manželku přijal. Kterážto Dorota připovídající života svého napravití a věrněji manželu svému v manželství se chovati, zase po nedlouhých dnech zpronevěřice se od něho odešla.³⁵³

Po složitých jednáních, která se dále popisují, byl pověřen děkan Drachovius, aby případ rozřešil v rámci duchovního práva. Ten rozhodl,

/.../ aby jemu městského vězení propůjčeno bylo /.../ a v tom vězení pro zkrocení bujného těla té Doroty o samým chlebě a vodě až do uznání zdržána byla.

Kterážto Dorota maje z svých hříchův pokání činiti, zůstává v témž vězení, budíce u nás v kvartýru v městě Lipníku 150 soldatů kapitána Františka Bora, návodem matere její k žádosti též Doroty s povolením téhož kapitána fendrych jeho s jinými soldaty mocně do vězení tam s ní jsa hned ve vězení, o čemž vězňům tehdáž přítomným vědomo bylo, skutek smilný vykonal a odtud z téhož vězení mocně bez povolení duchovního práva i světského vyvedl a ji sobě do svého kvartýru u Jana Zahradky uveda po několika dní k své vůli choval /.../ a žádný ji pro ten oučinek a výstupek zlý pro lid vojenský ani trestati dáti nemohl.³⁵⁴

³⁵² Jan Drachovský (1577–1644), kněz řádu jezuitů, spisovatel, autor latinsky psané mluvnice češtiny (*Grammatica Boëmica...* Olomouc 1660).

³⁵³ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 145b.

³⁵⁴ Tamtéž, f. 145b–146.

Zde je jedno z dějových rozhraní, na kterém lze pocítit napětí plynoucí ze zvědavosti. Současný čtenář bude na tomto místě pravděpodobně uvažovat o možnostech dalšího vývoje událostí jinak než dobový vnímatel, neboť provinění Doroty Provazníkové se v této situaci nejeví jako jednoznačné; vojáci mohli prostě užít násilí. Nicméně po jejich odchodu z města byla Dorota dána do vězení a při vyšetřování se přiznala ještě k dalším smilným skutkům. Její přiznání, které Zikmundek reprodukoval právníckými formulacemi, směřuje dějovou linii zpět do minulosti. Obrat vyprávění do retrospektivy je zde zákonitý; přirozeně odráží postup, v jakém události vycházely najevo. Ale zároveň tu retrospektiva není faktorem retardačním: naopak spíše máme dojem, že údaje o dalších zjištěných činech Doroty Provazníkové výraznost vyprávění stupňují. Je ovšem otázka, nakolik a v jakém smyslu to byl autorův záměr.

Záznam končí výše zmíněnou informací, že „my Lipenští /.../ jsme se ku právu vyššímu o naučení utekli; jaké naučení, slovo od slova vypsáno“ (f. 146). Pak je přepsáno rozhodnutí z Olomouce a následuje už jen lakonická Zikmundkova zpráva:

*Téhož léta 1624 12. dne měsíce Julii Dorota Provaznice vymrskána z gruntův J. O. K. Mti 10 mil zšíří i zdýlí vypověděna.*³⁵⁵

Celá „příhoda“ se v určitém smyslu podobá Zikmundkovu pokusu o vyprávění pověsti o založení Lipníka: vypravěčský záměr signalizovaný v začátku není realizován systematicky a příběh vyústí ve věcná konstatování. Ukazuje se difference mezi autorovou snahou vyprávět a jeho stylizačními (zvláště kompozičními) schopnostmi. I v této podobě – a v kombinaci zaujatého vyprávění s právníckými formulacemi – však může případ Doroty Provazníkové působit jako autonomní příběh bez vazby na historickou doložitelnost.

Dalším důsledkem vývojové proměny a časového odstupu, s jakým pamětní zápisy vnímáme, je poněkud komické vyznění některých pasáží. Je to samozřejmě komika autorem nezamýšlená, pociťovaná recipientem v pozdějších dobách, kdy záznam události pozbyl své úřední aktuálnosti a začal vystupovat samostatně jako příběh. Je to také komika především situační, která vyplývá z neobratnosti lidského počínání a která není doprovázena záměrnou slovní komikou. Přesto je zjevné, že na současného čtenáře může komicky účinkovat i starobylá dikce sdělení. Pisatel

³⁵⁵ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 146b.

zaznamenal dění se vši vážností a také s důvěrou, že adresát je přijme jako závažné, ale nečekaný průběh až absurdita některých situací snadno strhne moderního vnímatele k odlišnému až protikladnému pochopení.

Příkladů není v Zikmundkově pamětní knize mnoho, ale jeví se jako poměrně výrazné. Obsahuje je mj. „Pamět o meze hor /.../ sepsaná ode mne Martina Zikmunda“ (folia 142–143b), ve které je vlastní úřední obsah doplněn několika osobními zážitky z vytyčování mezí přímo v terénu:

/.../ a začnúc hned od cesty při potoku, kudy se do Srnkova a slove Peklo jezdí a chodí, v kopec plazem přímo všichni páni s obou stran dožádaní až k nejprvnějšímu mezníku jedlovému již zešlému.

A když již u toho prvního mezníku stanuli, tehdy svědkové zjevně takto přede všemi tu přítomnými dosvědčovali, a zvláště ten starý Kořistko. Poněvadž pro sešlost věku tam jíti nemoha, více nesen nežli jíti mohl a také málo již viděl.³⁵⁶

Představa úředních osob stoupajících příkrým svahelem a slabozrakého svědka může ovlivnit recipientovu fantazii různými směry. A ještě víc osobní je Zikmundek v připojeném „nota bene“, kde líčí vývoj případu po uzavření dohody. Majitel hranického panství Václav Mol slíbil Lipnickým, že jim odstoupí část lesa u dotyčných mezí; po ujednání dokonce „velký kredenc vína nám dobrého připil a naposledy pohár veliký uhersky malvazi“ (f. 143), ale pak se splněním dohody otálel, až došlo k zvratu poměrů:

Pan Václav Mol nechal sobě na rozmyšlení. Potom tak se dlouho rozmýšlel, až Rebellie v Čechách zatím, v Slisku až i v Moravě povstala. Pan Václav Mol o statek hranický a drahotoušský přišel a naposledy jsa v arestu v Holomouci, ač již volně po městě i z města vycházeti mohl, bídne zemřel a toho statku svého i ten kus lesu málo užil a my jsme nedostali za prach.³⁵⁷

Komika či spíš tragikomika čerpající z absurdity situace se projevuje v záznamu popravu dvou pachatelů loupežného přepadení; ani zde ji však Zikmundek jako autor jistě nezamýšlel:

³⁵⁶ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 142b.

³⁵⁷ Tamtéž, f. 143b.

A tak pro takové zlé chování v sobotu po svatém Pavlu na víru křesťanskú obráčení ortelováni. A když na popravu vedeni posměšně dobrou noc lidem vinšující, brannýmu, aby na ně nečekal, tovaryše toho řemenářského volající, aby šel a krve jejich se napil. Na popravním místě mečem ztrestáni. Zborovský po jednu, lazebník po 4. Mistr kat Adam dořezujíc mečem 2 prsty sobě uťal a pro nemistrovství z města hned odkázán.

Stalo se za purkmistra mne Martina Zikmundka a rychtáře Martina Slováka. Jaké jsou ty 2 osoby pohrůžky mně činili skrze svou suplikaci ke mně činěnu, místo k psaní nepostačovalo.³⁵⁸

Byla-li narativní výstavba a situační komika „kriminálních případů“ autorem neplánovaná, pak jejich morální akcent byl zřejmou součástí pisatelova záměru. Můžeme předpokládat, že jednotlivé kauzy sloužily Zikmundkovi jako exemplární příklady porušování křesťanské morálky, kterých je třeba se vyvarovat a ze kterých je nutné se poučit. Jeho mravní postoje a názory je možné doložit také už zmíněným vyprávěním z antických dob *Historia jedna o lakomství peněz* (folia 137b–138). Uvedenými příklady porušování povinností křesťanů se Zikmundek zařadil mezi kritiky mravního úpadku tehdejší společnosti. S tímto problémem zřejmě souvisí i jím zaznamenané požadavky okolních měst a obcí na půjčování lipnického kata. Z různých druhů textů lze vysledovat, že u autora se projevovala snaha nabádat příjemce k ostražitosti a k mravní bezúhonnosti.

Mravní důraz můžeme spatřovat hlavně v tom, že pisatel v záznamech víckrát uvádí kromě právní kvalifikace také morální hodnocení případů; je ovšem jasné, že kategorie práva a morálky se tehdy překrývaly a prolínaly dobově specifickým způsobem. Tak např. jednání mlynáře Jakuba, který zneužíval nevlastní dceru, je hodnoceno jako „vejstupky, kterýchž se proti přikázání Božímu dopustil“ (f. 147); kvalifikace zločinu zároveň jako hříchu proti Bohu se vyskytuje i u dalších případů. Jiným obvyklým prvkem morálního hodnocení jsou zmínky o exemplárním rázu uložených pokut, míněné jistě jako napomenutí pro ostatní; příkladem je mj. sankce uložená jistému Vaškovi Brhelovi, který zřejmě v afektu zabil svou nemocnou manželku:

³⁵⁸ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 154b.

*V svém bedlivém uvážení k vejstraze jiným manželům náležitějšího trestání za právo vyřikáme, aby tenž Vašek předně muku boží kamennou aneb z cihel při těž dědině, kde jemu ukázáno bude, na náklad svůj dáti udělati a k tomu 20 kop groší bílých dle možnosti k záduší byl povinen složit /.../*³⁵⁹

Sekundární mravoučný akcent zaznamenaných soudních kauz posouvá určení těchto textů. „Memorabilia“ původně užitková, zapsaná z praktických důvodů pro úřední použití, se do jisté míry proměňují v „memorabilia“ poučná, duchovní.

Morální hodnocení protizákonných skutků je obvyklá součástí tehdejších právních dokumentů, ale můžeme pozorovat, že i zde došlo k posunu vnímání této složky. S odstupem času může být morální hodnocení chápáno spíše jako projev citového postoje a prostředky jeho vyjádření jako ustálené literární obraty. Tím se stává faktorem estetického působení těchto textů.

Na ty pasáže Zikmundkovy pamětní knihy, ve kterých se objevuje narativní schéma, lze vztáhnout konstatování M. Sobotkové o rozdílu synchronního a diachronního pohledu na memoárové texty 17. století: „Jedná se o formy z hlediska synchronního sice neliterární (někdy se užívá označení paraliterární, quasiliterární), avšak subjektivním úhlem pohledu jedinečné a neopakovatelné. Z diachronního hlediska jsou /.../ považovány za praformy budoucích kratších i rozsáhlejších epických výpovědí /.../“³⁶⁰ Ani Zikmundek neměl v úmyslu zaznamenat události „literárním“ způsobem, nevytvořil umělecké stylizace jednotlivých příběhů, ale vlivem dalších činitelů v následném vývoji některé jeho texty vyvolávají sekundární estetický dojem.

Pokusili jsme se představit Zikmundkovu pamětní knihu jako unikátní soubor žánrově a funkčně rozmanitých textů, z nichž některé mohou být v současnosti vnímány jako autonomní komunikáty s rysy literárnosti. Sám Zikmundek jako pořadatel souboru a autor několika jeho částí vychází z naší analýzy jako kulturní osobnost ne sice s uměleckými ambicemi, ale jistě se smyslem pro estetickou účinnost textů a se snahou o samostatné vypravěčské podání „pamětihodných“ událostí. Přednostně má tato památka význam jako historický dokument, ale její interpretace z hlediska literárního – zvláště genologického i textověkritického – může zpětně napomoci i jejímu výkladu věcně obsahovému. Užitečné by podle našeho názoru bylo též zkoumání její stylové stránky: nápadný je mj. rozdíl mezi dovednými formulacemi olomouckých „naučení“ a

³⁵⁹ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 150b.

³⁶⁰ SOBOTKOVÁ, *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech...*, s. 17.

rozvolněnou větnou stavbou v některých výnosech lipnické rady či v textech samotného Zikmundka. Je to – podobně jako další námi zkoumané historiografické relace – zdroj k poznání dobového stavu češtiny. Některé jazykové zvláštnosti, např. časté rušení délky v adjektivech jako „o samým chlebě“ (f. 145b), „skrz Stvolinskyho“ (f. 160) apod., lze vyložit jako vliv místního nářečí. Pamětní kniha Martina Zikmundka vzhledem k svému rozsahu i k převážně úřednímu charakteru nebyla v úplnosti vydána; její eventuální komentovaná edice by zákonitě musela vzít v úvahu i její místo v literárním kontextu.

5.1.2 Kronika Eliáše a Václava Rožnovských (1581–1624)³⁶¹

S dobou vzniku pamětní knihy Martina Zikmundka (začal zapisovat kolem roku 1616) se částečně překrývá období, které zachycují *Památky rozličných příběhů od Eliáše Rožnovského, měštěnána a rychtáře lipenského, po smrti pak jeho od Václava Rožnovského, syna jeho vlastního, sepsané*. Jde tentokrát o typický kronikářský text, zaměřený výhradně na dění v Lipníku a okolí. Nabízí se nám tedy srovnání dvou památek, vzniklých víceméně ve shodném časovém horizontu a v téže lokalitě.

Kronika Rožnovských – tak budeme tuto památku zkráceně nazývat – se dochovala pouze v opise, který obsahuje *Pamětní kniha radního písaře a měštěnána lipenského Bernarda Františka Heydučka*, založená roku 1720.³⁶² Heyduček si sem kromě kroniky Rožnovských opsal i části pamětní knihy Zikmundkovy. Samotný text kroniky Rožnovských nově vydali Jakub Mráček³⁶³ a Ivan Krška.³⁶⁴ Nevelký rozsah (v Heydučkově knize folia 86b–89) a fragmentárnost obsahu vedou k domněnce, že Heyduček přepsal z kroniky Rožnovských jenom vybrané části; tuto hypotézu se pokusíme ještě podrobněji vyložit.

Oba texty jsou v sekundární literatuře nejčastěji označovány jako kroniky.³⁶⁵ V případě Zikmundkovy pamětní knihy to není zcela přesné; už jsme ukázali, že Zikmundkova kniha, kterou sám pisatel uvozuje názvem *Memorabilia*, není členěna

³⁶¹ Kapitola vychází z mé studie VOZÁKOVÁ, K.: *Zrcadlo skutečnosti v moravských barokních kronikách*. Krok (Olomouc) 4, 2007, s. 23–28.

³⁶² SOkA Přerov, Archiv města Lipník nad Bečvou, in. č. 423. Kronika Rožnovských je v tomto rukopisu na foliích 86b–89.

³⁶³ MRÁČEK, J.: *Z pamětní knihy radního písaře a měštěnána lipenského Bernarda Františka Heydučka*. Výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 5–8.

³⁶⁴ KRŠKA, I.: *Nejstarší kronika našeho města*. Lipenský kulturní kalendář 1970, červen, s. 7–11.

³⁶⁵ Viz pozn. 345, dále např. KRŠKA, *Nejstarší kronika...*, c. d. KRŠKA, I.: *Archiv města Lipníka*. In: Nikoli nejmenší na Moravě. Lipník nad Bečvou 1965, s. 96–102.

striktně podle chronologického principu a obsahuje tematicky i žánrově rozmanité texty, takže se nám pro ni jeví jako vhodnější označení pamětní kniha. Na druhé straně text Rožnovských svou obsahově kompoziční strukturou představuje chronologické zřetězení stručných analistických záznamů, tudíž je označení kronika zcela na místě. Chronologie je v ní základním organizujícím principem uspořádání obsahu. Jednotlivé údaje jsou zaznamenávány v časovém sledu bez jakéhokoli náznaku kauzality. Naopak Zikmundek řadí záznamy libovolně a o některých událostech se rozepisuje obšírněji, než bývá v análech obvyklé; tento postup je místy přínosnější po stránce obsahové. Řada Zikmundkových zápisů představuje souvislé narativní celky. V textu Rožnovských se pod názvem „Památky“ skrývá typické kronikářské dílo, které má podstatné vlastnosti análů a kroniky. Výběr i uspořádání informací prozrazuje snahu autora o co největší objektivitu.

O autorech kroniky Rožnovských není mnoho známo. J. Mráček v úvodu k edici cituje záznam v dobové městské knize, podle něhož roku 1585 Eliáš Rožnovský koupil dům po svém otci.³⁶⁶ V nadpisu kroniky čteme, že zastával úřad rychtáře. B. Indra v studii o minulosti bratrského sboru v Lipníku píše, že „bratrský kronikář panic Eliáš Rožnovský, švec, syn Matěje Rožnovského z Kostelce v Čechách, si vzal r. 1584 za manželku Dorotu, dceru Martina Chládky“.³⁶⁷ Další životopisná data nejsou uvedena, ani rok Eliášovy smrti a tedy čas, kdy začal zapisovat jeho syn Václav. Skutečnost, že Eliáš Rožnovský byl příslušníkem Jednoty bratrské, měla vliv na uspořádání informací i na hodnocení událostí. Ze čtyř zápisů za léta 1581–1590 se tři týkají přednostně dění v bratrském sboru: zachycují dvě návštěvy Petra Voka z Rožmberka v Lipníku a jeho uvítání od bratří, sjezd starších Jednoty z Moravy i z okolních zemí a stavbu nového sborového domu. Poté se o bratřích zmiňuje už jen záznam z roku 1622, kdy došlo k vypovězení členů Jednoty z Moravy. Vnímání událostí z bratrského pohledu naznačují i rezervované informace o obnovení vlády Habsburků:

Anno 1621. Markrabství moravské zase v poddanost Ferdinanda upadla, páni jemu odbojně přísne jsou na statcích a vězením trestáni, jakož i pan Jiřík starší

³⁶⁶ MRÁČEK, J.: *Z pamětní knihy radního písaře a měštnína lipenského Bernarda Františka Heydučka*. Výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 4, pozn. 3.

³⁶⁷ INDRA, B.: *Jednota bratrská v zápisech městských knih Lipníka nad Bečvou v 16. a počátkem 17. století*. In: Sborník Státního okresního archivu v Přerově 3, 1995, s. 21–49.

*Bruntálský z Vrbna, pán Lipníka dědičný, vězením jest v Brně držený, kdežto on umřel a v Brně pochován.*³⁶⁸

Dá se tu vytušit velmi skrytý náznak, že pisatel zvratu poměrů spíš lituje, že jej zrovna nevíta. Podobně z delšího popisu obléhání Lipníka roku 1621 cítíme, že kronikář stranil spíš knížeti krnovskému než císařským:

*Na podzim v 18. neděli po Svaté Trojici právě na úsvitě přitáhlo čtrnácte tisíc lidu císařského k Lipníku, tu město obklíčice, trubače na zvědy do města poslali, zdaliž se chtějí moci císařské poddati, ale jest mu dokonce odepřeno. Protož teprva počali do města stříleti, že pak ale i obležení zmužile v střelbě se chovali, císařští, nevím, z jaké příčiny, zanechajíc po sobě i mnoho řebříkův k šturmu zhotovaných a předměstí zapálíce přeč odtáhli, z nichžto taky mnoho jest u Lipníka pobito. V městě toliko jeden na zdi jest zastřelen. Kníže krnovský uslyšíc, jaké nebezpečství Lipník od císařských měl, rychle poslal na pomoc 5 praporcův pěších lidu německého a 3 praporce dragounův.*³⁶⁹

Protihabsburské cítění pisatele vysvítá i ze stručné zprávy o kapitulaci Lipníka a okolních měst:

*Anno 1622. Město Lipník, Hranice i jiná města vida, že jsou opuštěné, císaře za milost žádaly, čehož také i došly, že hrdla jim jsou darována, avšak lidem císařským hned jsou obsazené a vojenskými outisky velmi strápené.*³⁷⁰

O bratrském vyznání Eliáše Rožnovského svědčí i jeho křestní jméno; u členů Jednoty bratrské byla jména starozákonních proroků značně oblíbena.

V kronice Rožnovských je zřetelná snaha autora zůstat co nejvíce v anonymitě. Naopak v pamětní knize Martina Zikmundka na více místech pisatel výslovně potvrzuje svou účast na událostech nebo své autorství určité části textu. Oba pochopitelně nezapřou svůj kontakt s prostředím městských úřadů. Prosté strohé zaznamenávání informací, většinou absence osobních údajů, zřejmá touha po objektivní

³⁶⁸ KRŠKA, *Nejstarší kronika...*, s. 10.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 10.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 11.

dokumentárnosti, viditelná inspirace úředním materiálem, to vše dokládá nezbytný úřední odstup od událostí. Zikmundek však častěji naznačuje subjektivní pohled na zachycené dění. Informační zdroje na základě toho, co se v textech sděluje, se zřejmě u obou autorů příliš nelišily. Především to byly vlastní zkušenosti a úřední materiál, k němuž měli z pozice městských úředníků přístup. Martin Zikmundek mimo to uvádí, že se ve vyprávění nechal inspirovat také ústně tradovanými příběhy.

V kronice Rožnovských zůstává autorský subjekt převážně mimo text. Pouze ve dvou případech naznačuje mluvnická 1. osoba účast pisatele na zaznamenaném dění, a to ještě nepřiliš jednoznačně. K roku 1593 je zapsáno:

Dne 11. mai v outerý po neděli Jubilate slibovali jsme člověčenství a poddanost panu Hynkovi Bruntálskému z Vrbna a na Helštejně.³⁷¹

Plurál „slibovali jsme“ má kolektivní význam – vyjadřuje postoj celé městské pospolitosti. A v už citované zprávě o obléhání města může tvar „nevím“ vystihovat nejistotu všech, kdo manévr císařských sledovali – nejen pisatele:

/.../ císařští, nevím z jaké příčiny, zanechajíc po sobě i mnoho řebříkův k šturmu zhotovaných a předměstí zapálíce přeč odtáhli /.../³⁷²

V kronice Rožnovských jsou zaznamenány pouze události, které se týkaly celého města nebo které nemohly ujít pozornosti obyvatel. Pisatel (nebo spíš pořadatel) pominul záležitosti vnitřní, známé jen určitým vrstvám; nejsou tu např. podobné úřední dokumenty jako v knize Zikmundkově. Po zmíněných zprávách o dění v bratrském sboru jsou tu zapsány změny majitelů panství (1593 Bruntálští z Vrbna, 1622 kapitulace města před císařem – nový vlastník kardinál Dietrichštejn kupodivu jmenován není), velký hlad (1599), rozšíření tržního práva a rozsáhlý požár (1613), posvěcení opraveného kostela (1615), povodeň (1620), obléhání od císařských (1621), kapitulace, vypovězení bratří a počátek rekatolizace (1622), neúroda a drahota (1623) a následný hladomor (1624). Přehled událostí i věcný informační styl ukazují, že text má vlastnosti městské kroniky. Tím se liší od Zikmundkovy pamětní knihy, jejíž pisatel o podobně systematický záznam neusiloval. Lokální pohled na dění širšího významu je dobře

³⁷¹ KRŠKA, *Nejstarší kronika...*, s. 9.

³⁷² Tamtéž, s. 10.

patrný zvláště ze zprávy o zavedení gregoriánského kalendáře roku 1584. Pisatel vnímá pouze dopad této změny na místo svého pobytu; nereferuje o jejím původu a záměru, s jakým byla zavedena, ani o jejím mezinárodním rozsahu:

*Téhož roku stalo se v Moravě napravení kalendáře tak, že ukráceno a vypuštěno jest deset dní; totiž místo třetího října psalo se třináctého.*³⁷³

Zaznamenané události po sobě chronologicky následují, ale svým věcným obsahem propojeny nejsou. Málokdy se setkáme s tím, že by líčení události v jednom zápisu pokračovalo v dalším; i to v zásadě odpovídá charakteru kroniky. Odkaz na předchozí záznam najdeme jenom ojedinele: po zprávě o požáru roku 1613 začíná následující zápis: „Anno 1615. Po onem strašlivém ohni /.../“ Vnímáme-li však zkoumaný text jako celek, můžeme získat dojem, že výběr událostí je příliš úzký nebo nahodilý; že odstupy mezi jednotlivými událostmi jsou neočekávaně velké; že časová frekvence jednotlivých zápisů je značně nepravidelná. Z toho lze nad kronikou Rožnovských dospět až k hypotéze založené na podezření, že její nedochovaný originál byl obsáhlejší a že z něho Heyduček do své pamětní knihy opsal jenom vybrané části.

Tuto domněnku podporuje už pouhý přehled roků, ke kterým se zápisy vztahují: jsou vybrána jenom léta 1581, 1583, 1587, 1590, 1593, 1599, 1602, 1613, 1615, 1620, 1621, 1622, 1623, 1624. Ze začátku vidíme zhruba pravidelný odstup (zápisy z období 1581–1590 se téměř výhradně týkají dění v bratrském sboru), v závěru jsou záznamy každoroční; nápadně dlouhé je „mlčení“ mezi lety 1602–1613. Z této posloupnosti lze těžko odvodit autorskou koncepci. Kdyby se kronikář rozhodl zapisovat události hned poté, co se stanou, kdyby chtěl dokumentovat dění systematicky a bez větších odkladů, jednoduše řečeno kdyby pojal záměr vést kroniku osobně a pravidelně, asi by byla frekvence záznamů hustší a byly by zachyceny události různého významu. Časová nepravidelnost, neucelenost a zlomkovitost, absence zřetelného úvodu a závěru spíše svědčí pro skutečnost, že někdo jiný dodatečně vybral z delšího textu informace, které považoval za nejdůležitější. Jako nejpravděpodobnější se jeví možnost, že jde o Heydučkovy výpisky z kroniky Rožnovských.

³⁷³ KRŠKA, *Nejstarší kronika...*, s. 9.

To ovšem nic nemění na skutečnosti, že všechny zápisy mají čistě kronikářský charakter, že v nich pisatel použil informační postup, který se vyznačuje věcností, stručností a snahou o objektivní záznam dění.

Určitý posun k vyprávěcímu postupu (a tedy k větší dynamičnosti i čtivosti), pochopitelně motivovaný věcným obsahem, pozorujeme v už citované pasáži o obléhání města a zvláště pak ve zprávě o požáru roku 1613. Zde dokonce objektivní zpravodajská relace nečekaně odbočí do rýmované formy (v ukázce podtrhujeme místa, která budeme komentovat):

Téhož roku v neděli provodní, to jest 14. aprilis v šestnáctou hodinu, právě když se jest na poobědní kázání zvonilo v kostele farním města Lipníka, z domu panského za městem vedle sboru z nedbanlivosti čeládky oheň vyšel. V tom, že vítr polední hned na ulici oseckú přiletěl, v jednej hodině všecky ulice okol města k půlnoční straně, tolikéž i město, počnouc od jednej brány až k druhé, po straně jakož rathous jest, zachvátil. K tomu i do hranickej ulice se dostal a ji po jedné straně až po stodolu Sigmunda plameněm strávil. A tak ohněm tým skaženo jest přes 200 domův, k tomu rathous, kostel, fara, škola, špitál. V městě strana druhá, jak Zikmundův jest dům, od jednej brány až k druhéj od zlého hostě obstála. I taky věž, na nížto jsou zvonové, cest našich hlasatelové, velmi drazí klenotové, s nimi v prostřed ohni stála, již vnitř hořeti začala, trám i provaz u Michala. Jest Michal z vosumdesáti centnírů, jak mnoho platí? V ohni měl za kvintlík státi. Sice který domy sou spálené, veliké v nich škody na šactvu, dobytku a stříbře, obilí sou zdělané, ano i sedm židův jest zhořelo, křesťan žádný ohněm tým nezahynul.³⁷⁴

Rýmovaná pasáž (*I taky věž, na nížto jsou zvonové...*) přichází naprosto bez upozornění a není v rukopisu graficky odlišena. Za jediný její signál či návěstí posunu k uměleckému stylu se snad může považovat obrazné pojmenování ohně jako „zlého hostě“ (jinde v textu se obrazná vyjádření tohoto typu nevyskytují). Z kontextu celého záznamu nelze jednoznačně určit funkci rýmované pasáže ani odhadnout důvod, proč pisatel tuto formu použil. Její výskyt se opět jeví jako nahodilý, možná je výsledkem pozdější redakce textu.

³⁷⁴ KRŠKA, *Nejstarší kronika...*, s. 10.

I. Krška v úvodu k edici připomněl, že požár Lipníka roku 1613 „literárně zvěčnil luterský farář Daniel Johannides Skočovský. Ohlasy jeho veršů v souvislosti se zvonem Michalem se ozývají i v našich zápisech“.³⁷⁵ Odkazuje tím na Skočovského knihu *Popis ohně v Lipníku, ve verších*, vydanou v Olomouci roku 1613, dnes bohužel nedostupnou (viz Knihopis č. 3600).

Rýmovaná pasáž vložená do kronikářského záznamu je projevem záměrné beletrizace (ze strany autora), avšak poněkud neorganické a nesoustavné. Celá zpráva o požáru je i při své zpravodajské názornosti dosti působivá. Ve srovnání s ní jsou dva záznamy o této události v knize Martina Zikmundka (f. 108b, 153) jenom lakonické; citujeme první z nich:

/.../ a v tom přišel v létu 1613 oheň z zámku panského na předměstí v nebytnosti pána. Chůva panská zapálila. Až odtud dostal se oheň do města a nenabytú škodu učinil, takže věž mědí přikrytá o třech báních, kostel všecken vyhořel, fara, škola, špitál a do dvou set domů i Rathús, s předměstím na větším díle zkaženo bylo. Pán Bůh se politovati rač.³⁷⁶

Styl kroniky Rožnovských je vytříbený a prozrazuje kultivované a vzdělané pisatele. Vyjadřování je (subjektivně hodnoceno) pro současného vnímatele srozumitelnější než texty v pamětní knize Martina Zikmundka, které jsou často zatíženy komplikovanou větnou stavbou. V kronice Rožnovských najdeme několik málo znaků místního nářečí, např. *plameněm, purkmistra Řemeněra*. Také tato památka může sloužit jako zdroj poznání dobového stavu češtiny.

V každém případě však jde o cennou historiografickou památku. U Rožnovských i u Zikmundka lze předpokládat shodný důvod, který měli k zapisování informací. Jde o snahu zaznamenat věci pamětihodné a důležité pro další pokolení. U Zikmundka je tento fakt doložen vlastním umístěním textu v právní Knize Tovačovské,³⁷⁷ u níž se dá předpokládat časté čtení a používání. Kronika Rožnovských přináší hodnotné zprávy o období panství Petra Voka z Rožmberka, který pod vlivem

³⁷⁵ KRŠKA, *Nejstarší kronika...*, s. 8. Srov. dále KRŠKA, I.: *Ze zápisů trubačské věže města Lipníka*. Lipenský kulturní kalendář, 1977, červen, s. 10–12.

³⁷⁶ MZA Brno, G 10, in. č. 283, f. 108b. Více k požárům v Lipníku nad Bečvou MRÁČEK, J.: *Požáry v Lipníku v minulosti*. Záhorská kronika 8, 1925/1926, s. 6–10.

³⁷⁷ Srov. MZA Brno, G 10, in. č. 283.

své ženy Kateřiny z Ludanic podporoval Jednotu bratrskou a jehož zásluhou byl v roce 1590 zřízen ve městě bratrský sbor.³⁷⁸ Významný je zápis o sjezdu starších Jednoty:

*Anno 1587. Při svatém Bartoloměji v Lipníku byl sjezd všech bratrův starších Jednoty bratrskéj z Moravy, z Čech, z Polsky a Prus. Taky v ten čas nalézal se v Lipníku pán města tohož dědičný, pan Petr z Rozumberku i s svou paní, a mnoho panstva jej navštěvovali a při něm tehdáž na Helštejně byli.*³⁷⁹

Pokud jde o rozporuplnou dobu stavovského povstání a jeho porážky, tažení knížete krnovského a kapitulace Lipníka před císařským vojskem, z vyjadřování pisatele kroniky Rožnovských cítíme, že spíš stál v opozici proti císaři; výslovné potvrzení jeho postoje však v textu chybí. Martin Zikmundek byl na straně nekatolických stavů a z jeho textu se vícekrát dovídáme, jak město Lipník povstalce podporovalo.

Kronika Rožnovských se zmiňuje o průběhu rekatolizace v Lipníku nad Bečvou, která měla na rozdíl od nedalekých Hranic klidný průběh. Kupodivu neuvádí, že se město stalo majetkem kardinála Dietrichštejna, který na svých panstvích započal důkladnou katolickou reformaci, a nekatoličtí kněží museli tudíž statky opustit. Roku 1622 povolal do Lipníka jezuiti, kteří zde působili až do roku 1624. Tato situace velice zasáhla právě Martina Zikmundka, který jako nekatolík musel opustit město. Po ročním exilu se navrátil, vstoupil do katolické církve a stanul opět v čele města. Lze předpokládat, že i autor kroniky Rožnovských časem přijal katolické vyznání:

*Anno 1622 /.../ na věcím díle měšťané, potupíce kacírstvo, k víře svatej přistoupili.*³⁸⁰

Závěrečné pasáže kroniky Rožnovských popisují velkou drahotu a hlad, které postihly město a okolí v letech 1622–1624. Martin Zikmundek sleduje dále situaci valašských povstalců až do krvavé exekuce v roce 1627. Autoři obou kronikářských relací z Lipníka se snažili především zaznamenat s co největší mírou objektivity události, které se bezprostředně dotýkaly jejich města a okolí. Oba texty jsou důležitým

³⁷⁸ Srov. KRŠKA, *Nejstarší kronika...*, s. 7–11.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 9.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 11.

pramenem k dějinám Moravy první poloviny 17. století. Díky své tematice se stávají též významným příspěvkem k dějinám každodennosti.

Na základě analýzy dvou historiografických textů raně barokního období jsme se pokusili vymezit několik typických znaků městských kronikářských záznamů. Městské paměti neměly charakter pouze memoárů, ale často docházelo k přechodu do jiných literárních žánrů, především kronik a análů. Autoři svá díla přitom pojmenovávali různě. K vlastnímu žánrovému rozlišení spisů s historickým obsahem dochází až v pozdější době. V obou sledovaných textech se odráží vzdělání autorů – měšťanů, je kladen důraz na tematiku týkající se města a zdůrazněn přístup k informacím a pramenům z pozic městských úředníků.

5.2 MORAVSKÉ BUDĚJOVICE

Tomáš Pešina z Čechorodu měl v plánu sepsat vlastivědu Moravy v 5 dílech: 1. a 2. díl přehled moravských dějin, 3. díl vylíčení církevních a náboženských poměrů, 4. díl místopis, 5. díl zřízení a správa země. Když shromažďoval materiál, podnítil řadu regionálních autorů k historickému spisování.³⁸¹ V Moravských Budějovicích našla jeho výzva odezvu u dvou autorů. Jeden text sestavil neznámý pisatel (5.2.1), druhý sepsal lékař Josef Securius (5.2.2). Oba texty otiskl J. Fišer ve výroční zprávě gymnázia v Moravských Budějovicích za rok 1930–1931.³⁸² Jelikož se originály pamětí nezachovaly, uvádí v úvodní poznámce lokaci jejich českého opisu³⁸³ a německého překladu.³⁸⁴ Záznam o textech se objevuje v článku J. V. Šimáka *Pozůstalost Dobnerova*.³⁸⁵ Originály byly původně uloženy ve valdštejnské knihovně v Duchcově, odkud si je vypůjčil k pořízení opisu G. Dobner. Mezi složkou pamětí moravských (III. c) označených Dobnerovou poznámkou „Ex bibliotheca Duxoviensi collecta a Pessina de Czechorod“ Šimák uvádí:

1. Některé paměti Budějovic Moravských 1597–1620. Anonymní. Str. 1–5. Nro 13. Dosud neznámy.
2. Josefa Securia Med. et PhilDra: Paměti Budějovic Moravských (jiné) z r. 1609–1624. Str. 12–19. Nro 15. Securius narodil se v Budějovicích Mor. 18. března 1617. Obsah skrovný. Dosud neznámy.³⁸⁶

V následujícím rozboru budeme citovat texty podle Fišerovy edice.

5.2.1 Anonymní paměti (1597–1620)

Anonymní text týkající se dějin Moravských Budějovic se dochoval v českém opise, v němž je označen názvem *Memoriae* (paměti). Odtud tedy tradiční název. Z genologického hlediska se ovšem nejedná o text memoárového, nýbrž kronikářského charakteru. V latinském nadpisu k německému překladu tohoto textu je mj. informace:

³⁸¹ Srov. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 464–465.

³⁸² FIŠER, J.: *Kronika tak zvaná Chudánkova a jiné dochované paměti města Mor. Budějovic. Část II. Dvoje paměti ze sbírky Pešínovy*. XX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1930–1931, Mor. Budějovice 1931, s. 29–95.

³⁸³ MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/4.

³⁸⁴ MZA Brno, Cerroniho sbírka č. II. 248, s. 35–42.

³⁸⁵ ŠIMÁK, J. V.: *Pozůstalost Dobnerova*. ČČM 75, 1901, s. 8.

³⁸⁶ Tamtéž.

„Originale est in lingua boemica scriptum.“³⁸⁷ Ačkoliv není známa totožnost autora, za iniciátora vzniku textu je považován Josef Securius. Plyne to ze závěru paměti Securiových, který píše: „...já jsem dal návštěví písaři Moravských Budějovic, aby co nejdřív možné v městských pamětních knihách vyhledal, co by hodného poznamenání bylo, a do Prahy zaslal...“³⁸⁸

Text zahrnuje informace z krátkého časového rozmezí: z let 1597–1620. V tuto dobu byla celá Morava sužována řadou válečných konfliktů, které vyvrcholily vypuknutím třicetileté války. Autor v chronologickém sledu zaznamenává různorodé události, které by se daly rozdělit do dvou hlavních skupin: události přírodního původu, které měly z pohledu barokního člověka zázračný charakter (morové rány, nebeské úkazy, přírodní katastrofy, požáry při bouřkách) a události společensko-politické (válečná tažení). Kronikář se věnuje hlavně dění v Moravských Budějovicích a okolí, ale zaznamenal i obecnější informace týkající se českých zemí v širším historickém kontextu.

Na počátku 17. století byla v souvislosti s neustálými válečnými konflikty stíhána nejen Morava, ale všechny české země i Evropa různými epidemickými nemocemi, které kronikáři tradičně nazývali morovými ranami. Každý mor byl vnímán jako boží hrozba či trest za lidské hříchy, epidemie ničily lidstvo víc než nejkrvavější války a představovaly proto opravdové „metly boží“. Veškeré epidemiografické zprávy jsou až do 17. století kronikářského rázu, takže podle nich lze jen těžko usuzovat na typ epidemií. Morové rány dosahovaly největší prudkosti během válek, kdy docházelo k neustálým přesunům vojsk, významným činitelem byl i dobový způsob života, úroveň hygieny apod.

Jak dokládají anonymní kronikářské záznamy, ani Moravské Budějovice nezůstaly morových ran ušetřeny. Autor zaznamenal v krátkém časovém rozmezí celkem pět morových epidemií, které ohrožovaly městské obyvatelstvo a hospodářská zvířata. Ze způsobu záznamu vyplývá, že autor přistupoval k epidemiím z tradičního pohledu člověka, jenž je součástí lidského společenství, které je bezvýhradně podřízeno boží autoritě. Ta rozhodovala o bytí a nebytí člověka:

1613. Mor dobytčí na podzim okolo města Budějovic v městečkách i dědinách i samém městě byl a mnoho hovězího dobytka jím zemřelo, odkudž drahota omastku

³⁸⁷ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...*, *Paměti anonymní* jsou na s. 64–66.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 64.

*následovala, ač mnoho ovčákům to přičítali; ale když ta rána Boží sem a tam se procházela a v určitých časech všecky pořádala, poznán byl prst Boží, který nás se dotejkl, odkudž pobožní Bohu se kořili, za přenesení rány morové žádali, jiní bezbožní netrpěliví nalezení byli.*³⁸⁹

Věta „který nás se dotejkl“ je jediné místo v celém textu, které vybočuje z neosobního objektivního záznamu událostí. Ve slově „nás“ může vystupovat jinak zcela skrytý autorský subjekt. Toto slovo může označovat obyvatele dané oblasti, kteří popisované události zažili a mezi něž se pisatel tímto začleňuje („já“ k „my“), ale může odkazovat i obecně k lidstvu, které bývá stíháno neštěstím a pohromami. Kronikář se v rámci lidského kolektivu staví do pozice věřícího, který podřizuje své činy i svůj život Boží vůli. Jeho pohled míří zdola: od vlastní osoby k dalším zúčastněným, od dějiště lidského života k Bohu.

Stejně jako Josef Securius zaznamenává i anonym nebeské úkazy, které v tradičním pojetí považuje za jevy zázračné:

*Léta Páně 1604 na podzim v Budějovicích i jinde bylo přímoří, na nebi vídání mnozí zázrakové času nočního, zatmění měsíce, sloupové ohniví, strašlivá fochrování.*³⁹⁰

Tytéž jevy ve stejné době zaznamenal i Pavel Urbanides z Rohatce:

*Léta Páně 1604 v tomto roce nic nového se nepříhodilo, kromě dvoje zatmění na slunci a troje na měsíci.*³⁹¹

Podivné úkazy na obloze roku 1604 líčí také neznámý autor *Lamentací země moravské*. Záznam je ve srovnání se strohými analistickými zápisy moravskobudějovického kronikáře velmi emotivní:

A nemohu pominouti mlčením ani také těch hrozných divův a zázrakův, které Bůh ukazoval léta 1604 20. září: přes celou noc nade mnou veliké plápolání a fochrování sloupův rozdílných způsobů krvavých a modrých oblakův jako nějakých vojsk stýkání a

³⁸⁹ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (Paměti anonymní)*, s. 66.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 65.

³⁹¹ *Paměti Pavla Urbanida z Rohatce*. In: FIŠER, *Paměti hradištské*, s. 35.

jedněch za druhými se shánění, což se ne jednou, ale mnohokrátě dalo. A Bůh to představoval a ohlašoval proto tím častěji, že se již oučinkové následující přibližovali. Nesluší ani toho pominouti a na to nespomenouti, kterak dvě hvězdy 19. prasince po mnohé dni se honily jedna druhou a kterak jedna druhou předbíhala, takže ta, která byla zadu, předbíhala tu, která byla napřed. Právě se, ach nastojte, ty hvězdy honí a jedna druhou předstíhá, čehož uherská země, rakouská, štýrská a já nejlépe zakusily jsme. Ku paměti sobě přivésti musím podobný zázrak prvnímú, ale v tom rozdílný, že hned svečera, asi okolo dvou hodin na noc, 28. prasince ukázala se mezi tím potýkáním a těmi sloupy jakás hvězda převelmi jasná, k jejímužto světlu peníz na zemi uhlídati mohl. Pánu Bohu jest to povědomé, kdo jest tato hvězda, která mi tak jasně po těchto šermicích (ač ostojí-li jakáž částka mne) svítiti bude! Když jsem spatřila dvě hodiny před polednem 29. prasince v času jasném dvě slunce, nic jsem toho neuvážila a z paměti mé vypustila jsem pro lhostejnost a nedbalost. Jakž historie svědčí, že když se dvě neb tři slunce ukazovaly, dva neb tři papeže, aneb země jedna dva neb tři krále mívala. Aj, právě jsou dva králové povstali s velikou záhubou mne i družiček, sester a soused mých v zemi uherské.³⁹²

V *Lamentací země moravské* jde ovšem o evidentní záměr autora vylíčit pozorované jevy uměleckým stylem: je cíleně užitá personifikace (Morava promlouvá jako subjekt vyprávění v 1. osobě), úkazy na obloze jsou nejspíš doplněny podle fantazie autora (hvězdy se navzájem předbíhají) a jsou aktuálně vysvětleny jako předzvěst politických událostí (úkaz dvou sluncí – povstání dvou králů). Naproti tomu pisatel anonymních pamětí Moravských Budějovic neprojevuje literární ambice už proto, že účel jeho textu je jiný: věcné zaznamenání vybraných událostí má sloužit jako podklad pro cizí vlastivědné dílo.

Nebeským úkazům byl přikládán velký význam. Moravskobudějovický kronikář zaznamenal i další přírodní katastrofy: roku 1605 krupobití a hromobití, roku 1607 komety, roku 1609 krupobití, hromobití, povodně, roku 1611, 1612, 1617 a 1620 požáry. Všechny tyto přírodní úkazy lidé vnímali jako boží varování, sledovali je tudíž v obavách a se strachem, že by je za pozemské hříchy mohl stihnout další krutý trest:

³⁹² *Lamentací země moravské*. In: *Kroniky válečných dob*, s. 5n.

*Téhož roku častá krupobití a hromobití proskakovala i strach veliký byl na lidech.*³⁹³

Druhá nejčetnější skupina záznamů v celém textu je tvořena informacemi společensko-politického rázu. Z dnešního pohledu odborného historika jde o důležité faktografické informace. Autor se k událostem nijak nevyjadřuje. Jak už bylo řečeno, věnuje se hlavně dění v Moravských Budějovicích, ale snaží se zachytit i události, které postihovaly v prvních desetiletích 17. století bezprostředně území celé Moravy a měly vliv i na zbytek českého území. Kronikář zaznamenává vpád uherských povstalců pod vedením Štěpána Bočkaje na Moravu v roce 1605. Jejich plenění označuje jako trest boží, který byl předem avizován:

*1605 po Veliké noci Uhři vytrhli do Moravy a ji zplundrovali spolu s Tatary podle předešlých pohrůzek Božích a znamení předukázaných.*³⁹⁴

Hypoteticky by se tedy mezi touto a bezprostředně předcházející informací o zázračných nebeských úkazech v roce 1604 dala nalézt jistá kauzální návaznost. Nebeské úkazy byly předzvěstí následujících válečných událostí. Je docela dobře možné, že kompoziční přiřazení obou informací bylo záměrné. Z častých náznaků plyne, že autor veškerá válečná soužení, kterými jeho země trpěla, považoval za božské trestání lidských nepravostí.

Loupežné útoky a vpády uherských povstalců na Moravu a opatření proti nim přiblížil na základě dokumentů F. Kameníček.³⁹⁵ Sugestivní dobové líčení těchto hrůz zanechal anonym v *Lamentací země moravské*,³⁹⁶ krutost nepřátel zachytil i Jiří Rudolf Přenský,³⁹⁷ nepřístojné řádění vojáků v okolí Rohatce dne 8. května 1605 vylíčil Pavel Urbanides takto:

Léta Páně 1605 z dopuštění Božího od nepřátel, totižto Turka, Tatara, Uhrův i od domácích našich sousedův k velikým a hrozným škodám jsme přišli o to 4tou neděli po

³⁹³ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (Paměti anonymní)*, s. 65.

³⁹⁴ Tamtéž.

³⁹⁵ Srov. *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny české roku 1605–1606*. Ed. F. Kameníček. Historický archiv, č. 4, Praha 1894.

³⁹⁶ Srov. *Lamentací země moravské*. In: *Kroniky válečných dob*, s. 1–28.

³⁹⁷ Srov. PŘENSKÝ, J. R.: *Památky z kraje hradištského*. Nákladem B. Fišera, Uherské Hradiště 1918, s. 7n.

*Veliké noci (8./V.) právě o půl čtvrté hodině v noci od Skalice na nás přitáhnouc, hned nás počali mordovati a naše statky bráti, a hned tej noci mnoho dobrých hospodářů, hoferů, nádenníků, žen, dítek z mordovali a zajali, ty zajaté šacovali a museli se draze vypláceti. Některé tak náramně bili, že jim v rukou umírali, ženy a panny spržňovali a Uhři je Tatarům prodávali; města, městečka, vsi dvory, mlejny a boudy pálili. Jeden den viděli jsme celou moravskou a rakouskou krajinu v ohni a téměř v rum obrácenou.*³⁹⁸

Ve srovnání s tímto dramatickým líčením je relace z Moravských Budějovic jenom lakonická (důvodem je opět primární určení celého textu jako podkladu pro podrobnější zpracování), ale i při své stručnosti obsahuje nadpřirozené vysvětlení reálných událostí. A tím může při současné recepci do jisté míry působit esteticky.

Jako moravský patriot se staví kronikář k záznamu nebezpečí, které hrozilo nejen jeho městu, ale celé Moravě v roce 1608. Moravští stavové nebyli spokojeni s tvrdými opatřeními císaře Rudolfa II., proto využili jeho roztržky s bratrem Matyášem k formování odboje a přidali se na stranu Matyáše. Autor projevuje v zápise nejen obavu z ohrožení, ve kterém se Morava nacházela, ale konkrétně informuje i o vtrhnutí Matyáše Habsburského na české území a o jeho úspěchu v podobě zisku vlády nad zemí uherskou, rakouskou a moravskou. Jeho pohled se tedy rozšiřuje i mimo moravskobudějovický region. Tím svou relaci začleňuje do širšího historického kontextu.

Podobně zaměřen je i záznam další historické události, která znamenala nebezpečí pro Moravu od císaře Rudolfa II. v roce 1610. Ten nebyl spokojen s tzv. libeňskou smlouvou, která zakotvila odstoupení země moravské ve prospěch jeho bratra Matyáše, a proto požádal pasovského biskupa Leopolda o vojenskou pomoc za účelem znovudobytí ztracených území. Tento záznam jasně dokládá, že autor sledoval politické záležitosti celoplošně, ač nezmiňuje konkrétně, v čem nebezpečí spočívalo.

Kronikář stručně zmínil také širší události, které postihly Moravu v počátcích třicetileté války. Zaznamenal tažení vojska císaře Ferdinanda II. pod velením Buquoyovým a Dampierrovým v roce 1618 kolem Moravských Budějovic směrem do Čech, kde se mělo střetnout se stavovským vojskem. K roku 1619 zaznamenává porážku Dampierra u Dolních Věstonic³⁹⁹ a přesun Buquoyova vojska z Čech přes Moravu směrem k Vídni. Poslední zmínkou v celém textu je záznam o průniku

³⁹⁸ *Paměti Pavla Urbanida z Rohatce*. In: FIŠER, Paměti hradištské, s. 35n.

³⁹⁹ Srov. FUKALA, R.: *Sen o odplatě. Dramata třicetileté války*. Epoque, Praha 2005, s. 81n.

polských kozáků na Moravu v únoru roku 1620. Ti byli posláni na pomoc Ferdinandu II. polským králem Zikmundem III.

Vedle dvou vymezených skupin záznamů obsahuje text čtyři informace, u nichž by se dalo hovořit o bližší spojitosti s městem: roku 1600 dražota, roku 1601 úmrtí šlechtičny Kateřiny Zajímačky z Kunštátu na Brtnici a Jevišovicích, roku 1611 zřízení vodovodu ve městě a roku 1612 opatření v rámci městských práv. Kronikář zmiňuje tresty pro ty, kdo přestoupí městská práva, konkrétně mj. zavedení trestání košem (provinilec zavěšen do koše, někdy vhozen do vody) pro ženy „neobřezaného jazyka“.⁴⁰⁰

Neznámý autor v tzv. anonymních pamětech Moravských Budějovic svůj text tvořil na základě pramenného materiálu, které mu poskytovaly městské knihy. Nápadné je, že zcela opomíjí informace, které zaznamenává Josef Securius, přestože se oba pisatelé věnují stejnému období ve stejné lokalitě. Editor obou textů J. Fišer to vysvětluje tím, že „Sekurius poslal své paměti písáři v Mor. Budějovicích, který vybral ze svých pramenů jen to, co ještě nebylo zaznamenáno, a tak paměti Sekuriovy doplnil“.⁴⁰¹

Autor metodou tradičního kronikářského postupu analisticky zapisuje jednotlivé události uvozené příslušným letopočtem v chronologickém sledu, přičemž dění v některých letech (1598, 1602–1603, 1606, 1615–1616) nezachycuje vůbec. Od této koncepce se ani náznakem neodklání. Jak už jsme konstatovali, sděluje informace zcela lakonicky a neprojevuje snahu o umělecký styl. Na druhé straně vidíme, že se vyjadřuje kultivovaně a uměřeně, a usuzujeme, že musel být vzdělaný a patřičně sečtělý. Pozorujeme to na některých jednotlivostech. Tak třeba při popisu různých mimořádných a negativních jevů potlačuje emoce a volí relativně střízlivá pojmenování v případech, kdy neškolený pisatel by asi spontánně použil expresivní nebo vulgární výrazy. Příkladem může být perifrastický obrat „ženy neobřezaného jazyka“, ustálený v tehdejší písemnictví. Střídmé vyjadřování je pravděpodobně rovněž dáno účelem sepsání textu, který byl adresován uznávanému spisovateli a vysokému církevnímu hodnostáři. Ve větě „Téhož roku častá krupobití a hromobití proskakovala i strach veliký byl na lidech“ můžeme číst jak faktickou informaci (hrůza z živelných pohrom je jistě reálná), tak biblickou aluzi (Lk 21,26: „Lidé budou zmírat strachem...“ – tato věta

⁴⁰⁰ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (Paměti anonymní)*, s. 65n.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 66n.

také navazuje na vylíčení apokalyptických „znamení na nebi“). Rovněž jazyková stránka textu je ústrojná a sdělení jako celek dobře srozumitelné.

5.2.2 Paměti Josefa Securia (1609–1624)

Také další text vzniklý po výzvě v Pešinově *Předchůdci Moravopisu* k zasílání místních pamětí a věnovaný Moravským Budějovicím se dochoval v českém opise a v německém překladu.⁴⁰² Zachycuje období 1609–1624 a s výše analyzovaným anonymem se časově překrývá, ale obsahuje naprosto jiné informace. Jak už jsme uvedli, z jeho závěru plyne, že oba texty vznikaly ve vzájemné souvislosti. Securius zaznamenává události nejen v Moravských Budějovicích a okolí, ale i v několika jiných západomoravských městech (Jihlava, „Mezříč“ čili Velké Mezříčí, Třebíč, Vladislav).

V latinském titulu českého opisu i německého překladu je text označen jako „Memoriae“, tedy paměti.⁴⁰³ Nejde o souvislý narativní celek. Text je tvořen izolovanými záznamy, které se týkají krátkého časového rozmezí patnácti let. Obsahují relativně málo historicky důležitých údajů, spíše než historický pramen představují pozoruhodný doklad o osobě autora a o poměrech, ve kterých byly napsány.

Na konci textu je podepsán „Joseph Securius, Phi(losophi)ae et Medicinae Doktor“, narozený – podle téhož textu – 18. března 1617.⁴⁰⁴ Biografické údaje o něm uvádí jednak editor jeho pamětí J. Fišer,⁴⁰⁵ jednak částečně E. Nováčková v knize *Dějiny Moravských Budějovic*.⁴⁰⁶ Jeho otec Wolfgang Securius se stal moravskobudějovickým měšťanem na počátku 17. století, kdy v souvislosti s šířením luterství přicházelo do Čech i na Moravu německé obyvatelstvo. V letech 1614–1619 zastával velmi úspěšně pozici městského primátora, což je mimochodem doklad relativně větší náboženské svobody v té době na Moravě. Město však bylo už na počátku třicetileté války vyčerpáváno neustálými průtahy vojsk přes jeho území. V roce 1618 procházela městem vojska jak císařská, tak stavovská. To, jakým způsobem se tlak vojenských oddílů na hospodářství města stupňoval, zmiňuje i autor v textu:

⁴⁰² FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...*, *Paměti Securiovy* jsou na s. 62–64.

⁴⁰³ „Memoriae civitatis Budvicensis in Moravia sunt tantum obiter consignatae a Josepho Securio, Medicinae Doctore. Nihil singulare habent.“ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius)*, s. 62.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 64.

⁴⁰⁵ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...*, s. 37nn.

⁴⁰⁶ Srov. NOVÁČKOVÁ, E.: *Kapitola Příznivá léta*. In: *Dějiny Moravských Budějovic*. Blok, Třebíč 1997, s. 100n.

*1622. Toho roku velmi často lidu vojenského tažení a velký dav lidu byl a cesty nebezpečné /.../ 1623. Toho roku vždycky lid vojenský zde v městě jeden po druhém zůstával, mnoho s nimi vytráveno.*⁴⁰⁷

Po Bílé hoře rodina postupně emigrovala. Josef Securius pobýval nejprve na univerzitě v Leydenu, pak se přestěhoval za svým bratrem, bratrským knězem, do Uherské Skalice (dnes Skalica na Slovensku). Odtud několikrát navštívil otce v Třebíči; ten se pak kolem roku 1647 za syny přestěhoval. Securius byl v osobním i písemném styku s vizionářem Mikulášem Drabíkem, autorem známých proctví o českých exulantech. Roku 1673 odešel do Lešna. O jeho lešenském pobytu a úmrtí nemáme bližších zpráv. Poslední zprávu o něm máme z roku 1676. Ještě v Uherské Skalici se mu dostal do rukou Pešinův spis *Předchůdce Moravopisu*, na jehož výzvu o zasílání místních pamětí se rozhodl reagovat.

Ve srovnání s jinými analyzovanými texty s historickou tematikou jsou Securiovy paměti pozoruhodné a netypické právě tím, že je autor sepisoval v exilu. Měl tudíž velmi omezené možnosti přístupu ke zdrojovému materiálu, nemohl čerpat sám přímo z městských fondů, ale jen z informací zprostředkovaných, ze svých a otcových poznámek. Stěžuje si na to v závěrečném odstavci:

*Poněvadž v těchto přetěžkých a velmi nebezpečných časích jakož pro jiné mnohé příčiny, tak pro učiněný vpád neúhlavnějšího nepřitele celého křesťanstva Tartara a Turka bibliotheka má složena do truhel a na místech rozdílných byla, tou příčinou poznamenání a paměti shledati jsem nemohl, ale málo něco nasnadě najdouc, to jsem na tyto škarty uvedl /.../*⁴⁰⁸

Tyto okolnosti jistě přispěly k tomu, že celý text je kompozičně nevyvážený, obsahuje různorodé záznamy bez kauzální spojitosti a zachycuje události nestejně důležité. Ale atypická výstavba textu a nahodilý výběr informací nejsou jediné dojmy, kterými na nás Securiovy paměti dnes působí.

Jediným kompozičním principem, který je při uspořádání textu důsledně dodržován (až na jednu záměrnou výjimku, na kterou ještě upozorníme), je princip

⁴⁰⁷ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius)*, s. 63.

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 64.

chronologický. Každý záznam je vždy časově uveden (letopočet, den, měsíc), nechybí ani astrologické vymezení v podobě značek planet u několika dat.

V celém textu převládají záznamy o nebeských úkazech. Přírodní jevy jako například zemětřesení, zatmění měsíce a slunce, blýskání, hřmění apod. byly spolu s tehdy nevysvětlitelnými epidemiemi pokládány za projevy působení nadpřirozených sil, Boha trestajícího spáchané hříchy, varujícího před dalšími nepravostmi a hrozícího, že přijde pohroma. Panovalo přesvědčení o božském původu všeho neobvyklého, proto se na podobné úkazy obracela velká pozornost. Securius přisuzuje ve svých záznamech těmto informacím snad i větší důležitost (dalo by se tak usuzovat z jejich četnosti) než ostatním událostem.

Tak mj. 17. dubna 1616 „vidíno neobyčejné znamení na měsíci, takže měsíc všecken byl tmavý celý“, 13. listopadu 1618 „vidína hvězda s velkým ocasem“, 24. září 1620 „v noci vidíni po druhé hodině na noc sloupové na obloze na půlnoci“, 12. září 1621 „vidíni sloupové proti sobě se vyskytující od západu, půlnoci, uprostřed pak té jasnosti právě nad městem zdál se jako nějaký stan roztažený, jehož prostředek byl červený, okolek bílý“.⁴⁰⁹ Líčení úkazů na obloze střídají záznamy živelných pohrom (zemětřesení 1615, požáry ve Vladislavi a v Třebíči 1624) a morové epidemie (1623).⁴¹⁰

Druhou skupinu záznamů tvoří informace ekonomického charakteru. Zákaz „pálení z obilí“, kterým se mělo zamezit zdražování obilí, roku 1615 naznačuje, že zhoubnost alkoholických nápojů byla vážným společenským problémem i ve starší době. Z ekonomických důvodů bylo pálení lihu povolováno a daněno jen z kvasnic a ovoce.⁴¹¹ Na městské hospodářství měly vliv i další zaznamenané události: dobytčí mor 1622, přemnožení myší 1623⁴¹² či změna mincovnictví 1622–1623. Roku 1622 byly mincovny v Čechách, na Moravě a v Dolním Rakousku pronajaty společností, kterou ovládal žid Jakub Basevi, kníže Karel z Lichtenštejna, generál Albrecht z Valdštejna, Pavel Michna z Vacínova a holandský kupec Jan de Witte.⁴¹³ Mince, kterou vydávali, byla špatné kvality, obsahovala více mědi než stříbra, takže nebyla přijímána v zahraničí

⁴⁰⁹ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...* (J. Securius), s. 62–63.

⁴¹⁰ Mor se začal na Moravě objevovat už v letech 1619–1622, v následujících třech letech se rozšířil po celé zemi. Srov. např. DOKOUPIL, L. a kol.: *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 1999, s. 66.

⁴¹¹ Srov. FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...*, s. 70.

⁴¹² Neúrodný rok 1623 popsal například také Eliáš Rožnovský v pamětech Lipníka nad Bečvou. „Rok ten na nejvyšší neúrodný v Moravě způsobil drahotu...“ *Památky rozličných příběhův od Eliáše Rožnovského*. In: MRÁČEK, J.: *Z pamětní knihy radního písaře a měštěnína lipenského Bernarda Františka Heydučka*. Výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 7.

⁴¹³ Srov. FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...*, s. 71.

a doma byla násilně udržována. Třebíčský kronikář Jan Suchenius Novobydžovský vylíčil změnu mincovnictví i její následky ve svém dodatku ke kronice Eliáše Střelky Náchodského mnohem detailněji.⁴¹⁴

Do třetí skupiny lze zařadit informace o válečných událostech. Ačkoli byla první desetiletí 17. století po této stránce velmi bouřlivá, Securius uvádí pouze dvě tažení vojáků městem v letech 1622 a 1623 a ničivý vpád Uhrů, Tatarů a Turků 1623:

*Nato i vpád nepřátelských Uhrů, Turků a Tartarů do této země při sv. Martinu se stal, mnoho lidu (jakž se zpráva činila) zajato, zmordováno, obloupeno a zraněno a smutné bylo utíkání.*⁴¹⁵

Nepříliš konkrétní údaj v závěru této zprávy se dá chápat dvojím způsobem: buď jako útěk obyvatel před nepřátelskými vojsky někam do bezpečí, anebo též jako odchod nekatolíků do exilu, naznačený ovšem jenom v nejasné narážce.

Čtvrtou skupinu tvoří záznamy dalších vnitřních záležitostí města. Autor uvedl především architektonické „paměti hodné věci“: dláždění Horního rynku v letech 1613–1615, novou věž, věžní hodiny se zařízením na odbíjení čtvrtí a také „vodu do města přivedenou“. V době zřízení vodovodu se ale kronikář zmýlil – nestalo se tak za jeho otce Wolfganga Securia (primátora v letech 1614–1619), nýbrž za jeho předchůdce primátora Matouše Millera v letech 1609–1611.⁴¹⁶

V textu jsou též dva záznamy, které bychom mohli zařadit do skupiny zpráv senzačních. Jde o dvě vraždy novorozeňat. Zvláště první z nich je vylíčena dosti působivě, jistě i v důsledku dramatického průběhu celé události:

*Léta Páně 1609, dne 11. měsíce prosince, té noci v Lažinkách hrozný skutek se stal. Jíry, příjmím Moudrýho, manželka, kteráž v šesti nedělích již 4 neděle ležela, děťátko své, pacholátko Ondřeje jménem, zadávivši, sama oknem vylezla, a do studnice sebou vhodivše, život sobě odňala.*⁴¹⁷

⁴¹⁴ Srov. RYPÁČEK, F. J.: *Z archivu města Třebíče. Kronika Eliáše Střelky a pokračatelův*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92, Třebíč, 1892, s. 26.

⁴¹⁵ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius)*, s. 63.

⁴¹⁶ Srov. NOVÁČKOVÁ, *Kapitola Příznivá léta*. In: *Dějiny Moravských Budějovic*, s. 100.

⁴¹⁷ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius)*, s. 62.

Z výše uvedené typologické charakteristiky jednotlivých záznamů je patrné, že autor sepsal kronikářský text ryze analistického charakteru. Jednotlivé informace nejsou nijak kompozičně propojeny a jejich výběr je na první pohled nahodilý. V této nahodilosti bychom ale mohli spatřovat určitou snahu člověka, který byl donucen proti své vůli opustit vlast, o záznam věcí z jeho pohledu důležitých, tedy „paměti hodných“ vzhledem k rodnému kraji. Výběr informací je jistě ovlivněn špatným přístupem k pramennému materiálu a v neposlední řadě rovněž dobovým důrazem na nevysvětlitelné úkazy. V textu lze vysledovat víru barokního člověka v boží prozřetelnost, která bdí nad veškerým pozemským děním. Ta je prezentována jako všemocná, ale zároveň k lidem shovívavá:

*28. Julii /.../ v Třebíči po hodině na noc z dopuštění Božího bylo hrozné blýskání, hřímání a hrom zapálil u Mikuláše, konvaře, ale Pán Bůh z oblaků líti a přívalem oheň uhasiti ráčil.*⁴¹⁸

Autor tak představuje prototyp člověka podtrhujícího základní rysy barokní mentality.⁴¹⁹ Vyjadřuje naprosté podřízení boží vůli.

Securius se od svého lapidárního stylu sdělování událostí poněkud odchýlil pouze v jediném případě. Záznam o přemnožení myší je specifický nejen tím, že jako jediný narušuje přesný chronologický sled ostatních informací (retrospektivní návrat k předchozímu roku, tedy 1623), ale i tím, že má určité narativní schéma. Autor rozvíjí událost o přemnožení myší v minipříběh, který má v kauzální následnosti i své vyústění. V záznamu lze vysledovat také vliv ústní slovesnosti na dobový přístup k realitě, který byl v první řadě podřízen křesťanské víře:

*Na podzim roku předešlého /tj. 1623/ velmi mnoho myší v polích bylo a pravili, že by nějací pastýři čarodějníci jich dělati měli. Protož některé u Mezříče i upálili. Však z jara neveliká škoda na obilí se spatřovala a myši ty Pán Bůh podivně zahladiti ráčil, takže nebylo ani jedné téměř viděti.*⁴²⁰

⁴¹⁸ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius)*, s. 63.

⁴¹⁹ Srov. *Barokní člověk a jeho svět*. Ed. R. Villari. Vyšehrad, Praha 2004.

⁴²⁰ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius)*, s. 63.

Samotné výjimečné vybočení z chronologie lze jistě vysvětlit tím, že autor chtěl už po zaznamenání událostí z roku 1624 mermomocí doplnit ještě příběh z roku předcházejícího, který ho zřejmě zaujal.

Množství myší, o kterém se zmiňuje Securius, se objevilo i na jiných místech Moravy. Jan Suchenius Novobydžovský v Třebíči zapsal, že „k tomu v roce 1623 ouroda všeho obilí velice chybila, ozim v zimě vyhynula, jař v létě myši (jichž všudy plno bylo) až na strništi požraly“.⁴²¹ Také Eliáš Rožnovský v Lipníku nad Bečvou popsal „rok ten na nejvýš neúrodný“.⁴²²

Securiovy paměti vznikly sestavením různých útržků v jeden celek, takže v literární komunikaci vystupují jako souvislý text a tak se taky dají interpretovat. Podobně jako u jiných historiografických památek vzniklých takovým způsobem nabízí se i u nich otázka, do jaké míry a v jakém smyslu je podepsaný pisatel vlastně autorem. Je logické předpokládat, že neformuloval celý text sám, nýbrž že mnohde převzal znění použitých cizích záznamů. Na některých místech se nám zdá, jako by byl očitým svědkem líčených událostí (např. „sloupů“ na obloze roku 1621), ale vzhledem k tomu, že mu v roce posledních záznamů bylo 7 let, se jeví pravděpodobnější, že citoval záznam jiného očitého svědka. Je tedy spíš sestavovatelem a pořadatelem textu než jeho autorem v obvyklém slova smyslu. Nicméně i v tomto případě – a to pokládáme za důležité pro recepci i interpretaci – je odpovědný za výběr informací a za výsledné znění textu.

Tato skutečnost má ovšem své důsledky pro to, jak text působí na současného vnímatele. Už jsme konstatovali, že Securius zařadil do jednoho souvislého pásma události různě důležité. Lze si např. položit otázku, proč asi vybral zrovna záznam následující události:

*8. Augusti hrozné hřímání, blýskání, příval. Hrom zabil v stádě na poli u hrušky k Babicům krávu Václava Škorpila.*⁴²³

A Securius uvedl ještě další historicky málo významné události, vylíčené ovšem s podrobnými údaji a zároveň s určitým dramatickým spádem:

⁴²¹ RYPÁČEK, F. J.: *Z archivu města Třebíče. Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92, Třebíč, 1892, s. 26.

⁴²² *Památky rozličných příběhův od Eliáše Rožnovského*. In: MRÁČEK, J.: *Z pamětní knihy radního písaře a měštěnína lipenského Bernarda Františka Heydučka*. Výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 7.

⁴²³ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius)*, s. 62.

*Lišek a kocourů divokých v zimě drahně se vídalo, potom hladem do stavení běhali a lidé jich v příbytcích několik i rukama za ocas lapili jako v Budějovicích Jiřík Plaček a v Zvěrkovicích N. Hauzer chytiv lišku za zadní nohy do světnice ji přivedl a zabil. Kněz Jan Petronides v Oujezdě na faře v lochu hladem umořeného divokého kocoura v jámě nalezl.*⁴²⁴

Zabití krávy bleskem či objev uhynulého kocoura na faře představuje vzhledem k významnějším dějům zvláštní kontrast, který může vyvolat oživení strohé analistického záznamu. A vyskytuje se tu i zpráva, jejíž formulace vyznívá až komicky:

*1621, die 12. Sept. /.../ po hodině na noc (na celý orloj) ukázalo se na obloze nebeské veliké světlo, takže by se téměř písmo čísti mohlo, zvlášť kdo zrak dobrý měl.*⁴²⁵

Je to samozřejmě kouzlo nechtěného; pisatel ani původní autor asi komický efekt nezamýšleli. Jiný záznam se týká celkem obyčejné události, ale její vyjádření může na nás působit poeticky:

*23. aprilis dal Pán Bůh deštík pohodlný a tichý.*⁴²⁶

Bylo by obtížné určit, podle jaké zákonitosti Securius posuzoval důležitost jednotlivých zpráv. U autora anonymních pamětí Moravských Budějovic jsme konstatovali, že vědomě bral ohled na účel textu (shromáždění podkladů pro širší vlastivědné dílo) i na jeho adresáta. Naopak u Securiových pamětí se zdá, jako by pisatel na tyto okolnosti nijak zvlášť nedbal. Pravděpodobně si ani nekladl otázku, zda a jak Pešina mohl využít i tak podružné informace.

Jiné je ovšem hledisko současného vnímatele. Kontrast více a méně významných událostí a také napětí mezi seriózním kronikářským stylem a komickým vyzněním některých pasáží vede k tomu, že Securiovy paměti dnes mohou působit do jisté míry jako insitní projev.

⁴²⁴ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius)*, s. 63.

⁴²⁵ Tamtéž.

⁴²⁶ Tamtéž.

Securius v závěrečné poznámce naznačil, že má od textu určitý odstup, jako by si ho příliš necenil: „/.../ bude-li se co z nich moci hoditi a užiti, dobře, pakli ne, budou se k něčemu jinému moci obrátiti /.../“⁴²⁷ Přesto má tento osobní závěr poněkud elegický charakter. Pisatelovým cílem bylo hlavně přispět „patrii své“, na kterou už mohl jenom vzpomínat v exilu. Přislíbujíc dokonce další pomoc na tomto díle („*Nepominu ještě o to psáti*“),⁴²⁸ ale jiné doklady jeho historiografické činnosti nemáme.

5.2.3 Paměti Jana Komorníka (1677, 1680–1681)

Další historiografický dokument týkající se Moravských Budějovic zaznamenává události ze sklonku 17. století, kdy vrcholil dlouhotrvající spor představitelů města s vrchností o městská privilegia. Podepsaným autorem je přímý účastník líčeného dění – měšťan a člen obecní rady Jan Komorník. Dobu vzniku textu nelze přesně určit, vzhledem k detailnímu líčení z historického hlediska méně důležitých momentů zřejmě nebyl sepsán s velkým časovým odstupem. Autor vychází z vlastní zkušenosti, kterou popisuje bezprostředně. Určitým vodítkem časového zařazení může být hned první věta textu: „Následujou některé památky o stavění, taky sužování od vrchnosti tehdejší, hraběte Schaumburka /.../“⁴²⁹ Dá se chápat jako náznak, že v době napsání textu už město vlastnil někdo jiný než Rudolf Jindřich ze Schaumburku, můžeme tedy předpokládat, že text vznikl někdy po roce 1687.⁴³⁰

Původní rukopis textu se počátkem 20. století nacházel ve vlastnictví moravskobudějovického občana Františka Vodičky. Roku 1908 ho otiskl Stanislav Marák v místním periodiku *Naše noviny* jako podčárník s názvem *Pro lepší budoucích. List z kroniky Mor. Budějovic v pěti pokračováních*.⁴³¹ Originál rukopisu se nedochoval; opis textu z 18. století je uložen v Státním okresním archivu Třebíč.⁴³² V rozboru budeme citovat Marákovo vydání v *Našich novinách*; editor v úvodu poznamenává: „Sloh a dialekt ponechávám, toliko pravopis je poněkud pozměněn.“⁴³³

⁴²⁷ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...* (J. Securius), s. 64.

⁴²⁸ Tamtéž.

⁴²⁹ *Pro lepší budoucích. List z kroniky Mor Budějovic*. *Naše Noviny* 7, 1908, č. 32, s. 1.

⁴³⁰ Rudolf Jindřich ze Schaumburku se ukončení sporu (r. 1695) nedožil, zemřel v lednu r. 1687.

⁴³¹ *Pro lepší budoucích. List z kroniky Mor Budějovic*. *Naše Noviny* 7, 1908, č. 32 (7. 8.), 34 (21. 8.), 36 (4. 9.), 38 (18. 9.) a 39 (25. 9.).

⁴³² Opis, který oproti Marákově edici končí: „... a tak se skoncuje pro krátkost kniha tato a patří Frantzovi Mittnerovi“, snad F. Mittner, který byl také po polovině 18. st. primátorem Mor. Budějovic, i pořídil. SOkA Třebíč, Archiv města Moravských Budějovic, in. č. 281, f. 8b.

⁴³³ *Pro lepší budoucích*. *Naše Noviny*, 1908, č. 32, s. 1.

Z historického hlediska jde o významný dokument k dějinám Moravských Budějovic; je to osobní svědectví Jana Komorníka o jednání u smírčí komise v Olomouci, kde moravskobudějovičtí měšťané uzavřeli s vrchností smír nevýhodný pro město, a dále o jeho cestě do Rakouska, kde s přítelem Pavlem Žílou předal stížnost na vrchnost přímo císaři, čímž dal podnět k přezkoumání sporu a k obnově městských privilegií.

Historický kontext událostí líčených Janem Komorníkem přibližuje mj. R. Fišer v knize *Dějiny Moravských Budějovic*.⁴³⁴ V letech 1626–1736 bylo město Moravské Budějovice a okolí majetkem pánů ze Schaumburku, typických představitelů pobělohorské šlechty cizího původu. Roku 1648 se stal jeho vlastníkem teprve dvacetiletý Rudolf Jindřich ze Schaumburku, který se zapsal do historie města jako bezohledná, nemilosrdná vrchnost, nadřazující okamžitý osobní zisk nad promyšlenou hospodářskou politikou, což podle R. Fišera dokládá řada pramenů.⁴³⁵ Těživá hospodářská situace byla doprovázena náboženskou netolerancí a minimálním kulturním rozkvětem. Vleklý konflikt města s vrchností o konečnou podobu vzájemného vztahu se navenek projevoval ve formě zdoluhavých soudních sporů před královským tribunálem. Podstata soudního sporu, který vedl Rudolf Jindřich ze Schaumburku s městem, spočívala v opakujících se pokusech vrchnosti zpochybnit právní platnost městských privilegií. Text tzv. Chudánkovy kroniky z roku 1727 klade tyto spory do 60. až 90. let 17. století: „Spor se započal roku 1665, když vrchnost chtěla městu omezovati privilegia, před 4 stoletími nabytá, a trval do roku 1677, kdy byl vynesena rozsudek, ale ukončen byl teprve roku 1695 smírem.“⁴³⁶ J. Fišer upozorňuje na řadu chronologických nepřesností v textu, vznik sporu datuje už k roku 1649, tedy nedlouho po převzetí panství Rudolfem Jindřichem ze Schaumburku.⁴³⁷

Rozhodnutí soudu z roku 1677 bylo příznivé pro město, ale Rudolf Jindřich ze Schaumburku se ani poté nevzdal svých záměrů, snažil se získat na svou stranu zástupce městské rady a přimět je k uzavření smíru, který by městská privilegia zase omezil. Toho také dosáhl při jednání před smírčí komisí v Olomouci roku 1680, čímž byl zvrácen původní pro město příznivý rozsudek. Bouře odporu, která byla tímto aktem

⁴³⁴ FIŠER, R.: *Dějiny Moravských Budějovic*. Fibox, Třebíč 1997, s. 111–128.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 275n.

⁴³⁶ FIŠER, J.: *Kronika tak zvaná Chudánkova a jiné dochované paměti města Mor. Budějovic. Část I. XIX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích, 1929–1930*, s. 24.

⁴³⁷ Srov. FIŠER, J.: *Moravské Budějovice ve sporu s Rudolfem Jindřichem ze Schaumburka ve druhé pol. XVII. století*. Od Horácka k Podyjí V, 1927–1928, s. 50.

v Moravských Budějovicích vyvolána, skončila smírnou dohodou až v roce 1695 s Maxmiliánou Konstancií, vdovou po zemřelém Schaumburkovi.

Tyto momenty vývoje sporu už zachytil Jan Komorník ve svých pamětech jako přímý účastník. Líčí první cestu k jednání smírčí komise do Olomouce. Rudolf Jindřich ze Schaumburku se ho ale pod záminkou nemoci nezúčastnil, takže bylo o čtyři týdny odloženo. Komorník dále informuje, jak před druhým jednáním tribunálu svolal primátor Moravských Budějovic Šebestián Šencl na radnici schůzi, kde se mělo dohodnout, kdo bude v Olomouci zastupovat zájmy města. Ve skutečnosti šlo o to, dosadit mezi zástupce města jen straníky hraběte Schaumburka. Jan Komorník velmi zaniceně popisuje, jak se až napotřetí podařilo mezi měšťany, kteří měli jet do Olomouce, prosadit i jeho a dalšího představitele opozice Pavla Žílu. O své osobě mluví přitom v er-formě:

Ale obec pro Boha a milosrdenství boží prosila, a to potřikráte, aby Jana Komorníka a Pavla Žílu s sebou vzali, nebo věděl o tom hrabě, že byli stálí, že by nebyli tak daleko vlka pustili do stáda.⁴³⁸

Nakonec se v Olomouci podařilo vyjednat jen podmínky nevýhodné pro město. Komorník jako pravý patriot dává najevo svůj nesouhlas a explicitně uvádí jména osob, které se o tento výsledek nepříznivý pro město zasloužily. Zvláště v této pasáži má text hodnotu jako historický pramen.

Po návratu z Olomouce se většina městské rady, která stála na straně vrchnosti, usnesla, že pod pokutou 12 tolarů je zakázáno o průběhu a výsledcích olomouckého stání mluvit. Prý dokonce chtěli dát odsouhlasit, že v Olomouci dobře pořídili. Na tomto místě vystupuje Jan Komorník s ostrou kritikou. Dává průchod subjektivnímu hodnocení, které přechází do vypravování o odvážném činu, který podnikli on a jeho přítel Pavel Žíla, aby prospěli svému městu. Před čtenářem se najednou po strohém líčení úředních jednání začíná odehrávat až dobrodružný příběh o tajné cestě dvou hrdinů do Lince, kde se pokusili dosáhnout nápravy přímo u císaře Leopolda I. Příběh je podán dosti detailně a subjektivně. Autor přechází do příhodnější ich-formy a představuje se jako jedna z ústředních postav. Dovídáme se od něho, že tajný plán cesty k císaři byl prozrazen, ještě když ho oba připravovali v Moravských Budějovicích, a

⁴³⁸ *Pro lepší budoucích*. Naše Noviny, 1908, č. 32, s. 1.

hrozilo jim uvěznění na brněnském Špilberku. Odchod z města byl po prozrazení plánu velmi spěšný. Díky Komorníkovi tchánovi, který je včas varoval, však opustili město bez úhony. Oba podnikali cestu na své náklady; Komorník dokonce uvádí, že za tímto účelem prodal krávu za 9 rýnských. Pak si ale neopomine posteskout, že nakonec cestovali pouze na jeho náklady:

*Ale Pavlovi Žílovi žena nedala ani jednoho krejcaru na cestu, musel jsem ho na své peníze vychovat.*⁴³⁹

Jistou těžkostí bylo, že neměli od města žádné písemné pověření pro jednání s císařem. Z Moravských Budějovic se vytratil tajně, pouze městská rada v Jemnici jim vystavila „pas“ a písař napsal „memoriál“, tj. stížnost pro panovníka.

Po dramatickém překročení hranic, které byly přísně střeženy, protože v českých zemích řádl mor, a po vpuštění do města Lince se oběma aktérům podařilo předat memoriál císaři dosti nestandardně: vyšli mu naproti na cestu, když se vracel ze Steinu do Lince. Pak ale marně žádali v císařské kanceláři odpověď. Jan Komorník se rozhodl vrátit se do Moravských Budějovic pro plnou moc opatřenou pečeti. Cestoval lodí z Lince do Kremže a odtud pěšky do Moravských Budějovic. Zde tajně sháněl podpisy a pečeti měšťanů, ale jeho přítomnost byla prozrazena a hrabě Schaumburk ho nařídil uvěznit. Při odvodu do šatlavy se však Komorníkovi podařilo utéct, opustit město a přijít zase do Lince. V císařské kanceláři pak Komorník a Žíla dostali rozhodnutí o svobodném průchodu (*salvam conductum*) a o přezkoumání stížnosti. Po návratu do Moravských Budějovic ale byli na rozkaz hraběte Schaumburka uvěznění a teprve po vyjasnění situace propuštěni. Tím Komorníkovo vyprávění končí; o průběhu nařízeného přezkoumání a o jeho výsledku už se tu nehovoří.

Komorníkovy paměti jsou v zásadě realistické vyprávění o politických událostech lokálního významu. Zároveň je v nich organicky přítomný duchovní rozměr pozemského dění, příznačný pro danou dobu: ačkoli se Jan Komorník nechce smířit s nepříznivým osudem, naopak se s přítelem Pavlem Žílou všemožně snaží dosáhnout pro město nazpět jeho bývalých práv, přece jenom hlavní autoritou, které jsou lidské osudy zcela podřízeny a v jejichž rukou jsou, zůstává pro autora boží existence. Božím řízením nebo zásahem je vysvětlena motivace mnoha líčených událostí: Bůh pomohl

⁴³⁹ *Pro lepší budoucích*. Naše Noviny, 1908, č. 34, s. 1.

oba aktérům dostat se přes hranice (přivedl průvodce, způsobil mlhu); poslal jim do cesty Jana Šedinu, který jim v Linci pomáhal; vnukl Janu Komorníkovi myšlenku na útěk z vězení apod. Nicméně i tyto nadpřirozené zásahy sděluje autor poměrně věcně:

*Tak nám Pán Bůh dal jednoho hodného člověka, že nás provedl skrze lesy, nebo Pán Bůh dal mhlou, že jeden druhého nemohl viděti.*⁴⁴⁰

Boží vnuknutí ospravedlňuje i hrdinovy skutky, které by se daly považovat samy o sobě za nezákonné, např. útěk z vězení a vůbec organizování odporu proti vrchnosti:

*Tak mně vždycky říkalo srdce, nebo kdyby mi byl Pán Bůh nedal vnuknutí, abych utekl, byla by z toho města ves učiněna.*⁴⁴¹

V souladu s barokní mentalitou projevuje autor víru v Boha a jeho vůli podřizuje své činy. Cokoliv správného se z autorova pohledu stalo, stalo se díky božímu zásahu. Bůh opatruje lidské pokolení, vede jeho kroky k náležitým skutkům. Proto není třeba obav při jednání, o kterém je člověk bytostně přesvědčen, že je v duchu křesťanské morálky oprávněné. Boží existence je v celém textu vnímána jako síla, která vede člověka pouze k dobrým krokům, neustále posiluje jeho sebevědomí a pomáhá mu v nejtěžších chvílích. Autor apeluje na morálku čtenáře, podněcuje k jednání každého, kdo spatří jakoukoli nepravost, a svým textem dokládá, že postavit se vrchnosti může úspěšně s pomocí boží i obyčejný člověk.

Rekapitulace zážitků Jana Komorníka a Pavla Žíly sice má charakter osnovy dobrodružného epického vyprávění, ale původní žánrové určení textu, které zamýšlel pisatel, bylo jiné. Především to měla být „zpráva a památka pro Budějovice a pro budoucí potomky“, jak píše sám Komorník v úvodu. Tedy v našem pojetí „paměti“ – historiografický záznam místních událostí. Cíl autora – zachovat zprávu o velkých činech, které s přítelem vykonali pro své město – vede k tomu, že text plní funkci zpravodajsko-dokumentární a patří tedy k literatuře tohoto charakteru. Ale Komorníkovy paměti navíc vyznívají jako „memento“ – napomenutí dalším generacím, aby si ze zaznamenaných událostí vzaly poučení. A protože pisatel vystupuje nejen v pozici kritika vrchnosti, ale také jako přímý účastník zachyceného dění, lze hovořit o vzpomínkové relaci.

⁴⁴⁰ *Pro lepší budoucích*. Naše Noviny, 1908, č. 36, s. 1.

⁴⁴¹ *Pro lepší budoucích*. Naše Noviny, 1908, č. 38, s. 2.

Z žánrového hlediska je možné Komorníkovu textu přiznat i jistý cestopisný charakter. Věcnost záznamu, především informující složka, která je pro cestopis typická, je ale často potlačována subjektivním pohledem autora, osobně zainteresovaného na záležitostech města a na úspěchu jeho cesty. Oba protagonisté sice podnikají dvě významné výpravy (do Olomouce a do Rakouska), ale Komorníkův text nevyznívá jako pouhý popis cesty, nýbrž také jako vyprávění s dobrodružnými rysy, jehož kompoziční rámec je tvořen právě cestou. Autor se nikterak nevěnuje líčení krajiny či míst, kterými během cesty s přítelem procházejí. Prostor je popsán pouze věcně. Bez jakéhokoli hodnotícího komentáře jsou jmenována města a vesnice, kterými oba protagonisté prošli (Olomouc, Blížkovice, Jemnice, Linec, Kremže). Okolní krajiny si Komorník nevšímá. Jeho zájem je zaměřen pouze na události, které prožívali. Autor zachycuje svou životní zkušenost tak, aby se jeho zpráva dobovému čtenáři jevila jako pravdivá.

S těmito postřehy souvisí další sledování toho, jaké postavení zaujímá autor v textu. Jan Komorník je především zainteresovaný účastník sdělovaných událostí, vystupuje zároveň jako vypravěč i hlavní postava. Po něm jako další důležitý aktér děje je představen tkadlec Pavel Žíla; oba vlastně tvoří ústřední protagonistickou dvojici, která při nebezpečné akci postupuje společně. Vyjádření poměru autora k textu je ale poněkud proměnlivé; ve vyprávění lze vymezit několik autorských perspektiv. Sám Jan Komorník promluví v singulárové ich-formě až ve 13. odstavci textu (podle rozvržení v Marákově edici), tedy teprve v té fázi příběhu, kdy se vypravuje s Pavlem Žílou na cestu do Rakouska k císaři, přestože předcházejících událostí se zúčastnil také:

*Prodávíce já, Jan Komorník, krávu za 9 rýnských, strojíte se na cestu za Jeho Milostí Císařskou.*⁴⁴²

Předtím užívá 1. osobu plurálu, která označuje souhrnně všechny příslušníky opozice proti hraběti Schaumburkovi; když tyto členy opozice jednotlivě vyjmenovává, uvádí své jméno (a tedy sám sebe) jako 3. osobu:

⁴⁴² *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 34, s. 1.

*Tak jsme se zakázali, že nepustíme od privilegií a sentencí, by se nám mělo stát jak chtělo. A to byli: Jan Komorník a Pavel Žíla, Tobiáš Pistor, Pavel Svoboda, Václav Dvořák.*⁴⁴³

Jednou dokonce, když už přechází k singulárové ich-formě, omylem vztáhne zájmeno „já“ k osobě Pavla Žíly; to lze ovšem přičíst jeho formulační neobratnosti:

*Pročež se mnozí toho Špilberku báli a jenom my dva, já Pavel Žíla a Jan Komorník, mluvili jsme, že to dobře neudělali, že by nebylo lepší, aby jsme na ně Jeho Milosti Císařské žalovali.*⁴⁴⁴

Osudy ústřední dvojice protagonistů jsou popsány velmi detailně, ale i tendenčně. Komorník se neustále explicitně projevuje jako městský patriot, zaujatý vůči vrchnosti a jejím spojencům z řad městské rady, které důsledně nazývá „šelmy“. Zdůrazňuje příslušnost sebe a svého přítele Pavla Žíly k protivrchnostenské straně, v jeho podání označované jako „my“ v opozici k přívržencům hraběte („oni“):

*Pročež jedouce my k tej komissi na dvou vozech: na jednom velky šelmy byly, na druhým vozi jsme byli dobří a poctiví lidé.*⁴⁴⁵

Další postavy, které se účastní líčených událostí, jsou pouze jmenovány bez bližší charakteristiky: žena Jana Komorníka, císařský sekretář Waldorff, linecký měšťan Jan Šedina, který oběma hlavním aktérům významně pomáhal, a ostatní.

Příběh Jana Komorníka je sám o sobě dosti napínavý a strhující, ale zároveň je z textu zřejmé, že ho autor napsal bez výrazných literárních ambicí. Jeho hlavním záměrem bylo zaznamenat významné události a samozřejmě podtrhnout svůj podíl na nich, ale jinak lze důvodně odhadnout, že pisatel neměl větší stylizační zkušenosti ani školení ve slohu (tak soudíme ze srovnání s relacemi městských písařů). Prozrazuje to jednak nejasné vylíčení některých partií děje a především značně nevyvážená kompozice. Tak např. když Komorník vypravuje o svých cestách do Rakouska nebo o svém útěku po zatčení, je jeho sdělení v zásadě srozumitelné. Zato když se snaží

⁴⁴³ *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 32, s. 1.

⁴⁴⁴ *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 34, s. 1.

⁴⁴⁵ *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 32, s. 1.

rekapitulovat podstatu sporu s vrchností nebo reprodukovat politická jednání, jsou jeho výklady málo názorné, zvláště pak pro současného čtenáře, který se tolik neorientuje v dobových reáliích. Porozumění komplikují i občasná dvojznačná vyjádření, jak je vidět v následujících ukázkách (jsou podtržena):

Přijdouce tam ti jeho vyvolení ramínkáři, majíce s sebou Pavla Žílu, tu jest syn Hanibal z Čechanova přednášel, že musí husy, sejr, brát tak jako prve na robotu jako vesničtí, že svou věc prohráli. Soukeníci, že musí brát vlnu, pekaři zas obilí, řezníci dobytek a ostatek vše jako prve, že pantáta hrabě, jak při té komisi navrženo, do konce nic držeti nebude /.../

Pročež se mnozí toho Špilberku báli a jenom my dva, já Pavel Žíla a Jan Komorník, mluvili jsme, že to dobře neudělali, že by nebylo lepší, aby jsme na ně Jeho Milosti Císařské žalovali.⁴⁴⁶

To, že Jan Komorník byl přímým účastníkem a očitým svědkem popisovaného dění, se v některých pasážích textu projevilo paradoxně jako nevýhoda: pisatel si příběh dobře pamatoval a už se tolik nestaral o to, aby jeho podání bylo dosti názorné pro čtenáře, který se dění neúčastnil. Jedním z dokladů tohoto nedostatku může být zmíněný „syn Hanibal z Čechanova“,⁴⁴⁷ jmenovaný bez bližší charakteristiky i bez vysvětlení jeho účasti v celém případě: autor tuto osobu znal a nejspíš automaticky předpokládal, že ji bude znát každý čtoucí.

Nevyvážená kompozice je patrná v místech, kde autor referuje stručně až lakonicky o událostech významnějších, přičemž dění spíše podružnému někdy věnuje větší plochy textu. Strohou věcností se vyznačuje např. pasáž, ve které Komorník a Žíla předávají císaři memoriál; čtenář by očekával, že pisatel se podělí o osobní dojmy z tohoto jistě unikátního setkání, které proběhlo za mimořádných až napjatých okolností:

/.../ po tom radil, že máme Jeho Milosti Císařské memoriál podat, až pojedje ze Steinu. A tak jsme šli proti němu, když do kopce jel, až do nějakých lesů, skoro na půl

⁴⁴⁶ *Pro lepší budoucích*. Naše Noviny, 1908, č. 34, s. 1.

⁴⁴⁷ Jde samozřejmě o Rudolfova syna Hanibala Františka, který za otce vystupoval na shromáždění městské rady.

*cesty od Lince. A tu proti půl kopci memoriál jsme mu podali; jak na kopec vyjeli, prudce jeli.*⁴⁴⁸

Disproporční výstavbu má i úplný závěr příběhu: po poměrně podrobném popisu zatčení a uvěznění, který obsahuje i záznamy Komorníkových promluv, následuje jednověté sdělení o tom, jak se komplikovaná a vyostřená situace naráz vyjasnila: jmenovaný Kocvelda, o jehož bližší identifikaci autor opět nikterak neusiluje, zapůsobí na průběh událostí jako příslovečný deus ex machina:

*Tak potom, když zvěděli skrze Kocveldu, že máme Salva Conduktum, chtěli, abychme z arestu šli, my pak nechtěli, až se nás dosti naprosili, teprve jsme šli.*⁴⁴⁹

Poté je celý text narychlo ukončen apelem na potomky, „aby dobře při privilejiích drželi a spravedlivě hleděli, aby před Bohem obstáli“.⁴⁵⁰ Jak celý spor dál probíhal a vyústil, se tu podrobně nevypisuje; vítězství příznivců města lze vyrozumět jenom z náznaku v úplně poslední větě:

*Kdyby nás nebylo, Jana Komorníka a Pavla Žíly, bylo by se stalo, že z města ves by byla učiněna, a tak se skončuje pro krátkost tato kniha.*⁴⁵¹

Z kompozičního hlediska je ale pozoruhodné líčení útěku z vězení; je velice důkladně propracované. Vlastní osobní tragédie, do které zasahuje i těhotná manželka, se tak stává jednou z ústředních dějových situací. Ta je umocněna pro danou dobu typickým božím vnuknutím útěku, v němž se zřetelně zrcadlí autorův patos. Pasáž s touto příhodou napomáhá beletristickému vyznění textu; k dosažení působivosti je užito i přímé řeči.

Srozumíte on, že bych já mněl prchnouti, popadl mě za ruku a vedl až do veliké síně proti lochu. „Proč mě vedete jako nějakého zločince, kdežto jsem nic nezavinil?“ Tak jsem ruku mou z jeho vytrhl. „Jenom jděte, já dobře za vámi půjdu.“ A tu jsem ho měl chytit za krk a hodit jím o zem; než tu byl bič za mnou, tehdy jsem se mu do lochu

⁴⁴⁸ *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 36, s. 1.

⁴⁴⁹ *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 39, s. 1.

⁴⁵⁰ Tamtéž.

⁴⁵¹ Tamtéž.

skryl a Anička má manželka za mnou skočila. Tu on na biřice křičel, by běžel k oknu na dvůr a sám na mě dveřmi se dobýval. Já ale dveře dobře zastrčil a zalehl, že se dobýti nemohl, a šel jsem k oknu a na biřice jsem křičel: „Ty, šelmo biřická, kluku, nebij, nebo ti to druhé oko vypíchnu!“⁴⁵²

Přímá řeč slouží především jako prostředek zdůrazňující autentičnost daného okamžiku. Autor do ní převádí pouze svá vlastní slova. Také zážitek uvěznění po návratu z Rakouska umocňuje užitím přímé řeči:

Tu s námi cloumali a strkali, až Cimpek s Pavlem Žilou strčil do jámy hrncířské. Tak jsem já pravil: „Pojďme, co se máme nechat katovat!“ Tu nás vedli jako katany k Pilátovi k Šenelům, protože byli při trachtaci a přednášel hejtman, že přišlo poručení od hraběte, aby nás do vězení dali a do pút zakovali. Tak nás rychtář do arestu vedl a púta dal. Na to jsem řekl: „Ja, pane hejtman, dejte pozor, abyste za to těžce nepykal, že přes nařízení Císařské činíte.“⁴⁵³

O schopnostech pisatele a úrovni vyjadřování svědčí také jazyková stránka textu. Díky výše popsanému užití přímé řeči lze toto dílo použít i jako dílčí zdroj poznání dobové mluvené češtiny. Nápadným znakem celého textu je koncentrace přechodníkových konstrukcí, kterým někdy chybí řídicí věta s určitým tvarem slovesa:

Vědouce my, že svůj nocleh u nás míti má, vyjdouce za město toliko sama obec proti němu, totiž Václav Mottl, Andreas Krofenfelder, Jan Komorník a Pavel Žíla.⁴⁵⁴

Kontrastem k tomuto prvku psaného jazyka jsou řetězce vedlejších vět, které signalizují spontánní stylizaci promluvy. Např.:

/.../ tu jest ke mně mé manželky její otec Jiřík Kříž do domu mého přišel, hned na stranu zavolal a povídal, že byli v rathouzi, že musí hraběti dát písemné zdání, že jsme my dva zasloužili, tak abysme na sebe pozor dali, aby nás nedostali.⁴⁵⁵

⁴⁵² *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 38, s. 2.

⁴⁵³ *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 39, s. 1.

⁴⁵⁴ *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 32, s. 1.

⁴⁵⁵ *Pro lepší budoucích.* Naše Noviny, 1908, č. 34, s. 1.

Spontánnost až určitou nekonvenčnosť pisatele ovšem pozorujeme hlavně v rovině obsahové, zejména v tom, jak autor řadí do jednoho dějového pásma záznamy událostí zásadních (významných pro celé město i širší společnost) i podružných (důležitých jen pro osobní soukromí). Komorník jistě přisuzoval svému sdělení vážnost, ale zároveň se nerozpakoval prezentovat i zážitky, které by ho (teoreticky – podle určitých společenských norem) mohly do jisté míry i kompromitovat. Nebál se přiznat ke svým lidským slabostem. Příslušné pasáže tohoto zaměření pak působí na současného čtenáře zajisté poněkud úsměvně:

Tak se stalo, že ho písař napsal, dali jsme od něho dva groše. Ale ouřad nám dal dosti pít, tak jsme se tam zdržovali 4 dni /.../

Šli jsme k panu Šedinovi do jeho kvartýru, tu nás on dobrým truňkem taktíroval i po tom radil, že máme Jeho Milosti Císařské memoriál podat, až pojedje ze Steinu.⁴⁵⁶

Žílová Dorota poslala jemu buchty a byly dobry moc, já jsem mu je všechny snědl, měl jsem na ně znamenitou chuť /.../

My mu ukázali dekret: tu jest byla veliká radost a hned koupil dobrého vína od Součků a když jsme se napili a spili, Pavel Žíla poslal své Dorotě máz vína do šatlavy po její Dorotce, máti Petra Haina, a ona jako ožralá žena se měla jít mezi ouřad k Šenelům na trachtaci u primatora nového roku a hejtman Mecal s nima.⁴⁵⁷

Paměti Jana Komorníka tedy představují jak hodnotný historický dokument, tak pozoruhodný literární projev poznamenaný spontánním vypravěčským postupem neškoleného pisatele. Faktický záměr autora, zachytit z vlastního pohledu přesný běh pohnutých událostí, činí ze záznamu text narativní povahy, který na současného čtenáře působí ještě dalšími konotacemi.

⁴⁵⁶ *Pro lepší budoucích*. Naše Noviny, 1908, č. 36, s. 1.

⁴⁵⁷ *Pro lepší budoucích*. Naše Noviny, 1908, č. 39, s. 1.

5.3 TŘEBÍČ

V Třebíči vznikly na konci 16. století a v prvních desetiletích 2. poloviny 17. století záznamy, které byly v novodobé edici označeny jako Kronika Eliáše Střelky Náchodského a pokračovatelů (tj. Jiříka Přemysla Prostějovského, Jana Suchenia Novobydžovského a Mikuláše Bisaty); vydal je F. J. Rypáček ve výroční zprávě třebíčského gymnázia za rok 1891–1892.⁴⁵⁸ Pro části napsané Střelkou, Přemyslem a Sucheniem použil čtyř opisů,⁴⁵⁹ část Bisatova je obsažena pouze ve dvou z nich. Kroniku tedy tvoří čtyři skupiny záznamů (podle jednotlivých autorů), které vznikaly v různých letech a buď podávají zprávy týkající se města a okolí, nebo se věnují událostem obecnějšího dosahu, zvláště proměnám náboženských poměrů a třicetileté válce.

Kroniku psali po sobě jednotliví městští písaři Eliáš Střelka Náchodský roku 1574, Jiřík Přemysl Prostějovský 1578, Jan Suchenius Novobydžovský 1655 a Mikuláš Bisata 1661. První tři sepsali své texty při příležitosti oprav věže farního kostela sv. Martina, do jejíž báně byly pak zápisy vloženy. Text Mikuláše Bisaty byl uložen ve věži kostela Nejsvětější Trojice. Texty pokračovatelů Eliáše Střelky jsou koncipovány jako dodatky k jeho kronice, ale jsou-li vnímány jednotlivě, představují samostatné kohezní celky. Vlastní návaznost mezi texty pak naznačují jen zmínky v úvodech, kde autoři stručně připomínají předchozí záznamy. Protože jsme si omezili výběr analyzovaných textů podle doby vzniku na 17. století, nebudeme se blíže věnovat zápisům Eliáše Střelky Náchodského a Jiříka Přemysla Prostějovského, které vznikly už v 70. letech 16. století.

5.3.1 Kronikářská relace Jana Suchenia Novobydžovského (1655)

F. J. Rypáček ve své edici ponechal Sucheniovu textu název *Appendix*,⁴⁶⁰ který je uváděn jednotně v opisech, čímž zdůraznil jeho charakter doplňku ke kronice Eliáše

⁴⁵⁸ RYPÁČEK, F. J.: *Z archivu města Třebíče. (Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův)*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92, Třebíč 1892, s. 3–36.

⁴⁵⁹ Kronika Eliáše Střelky Náchodského a pokračovatelů (Jiřík Přemysl, Jan Suchenius, Mikuláš Bisata) je uložena ve SOKA v Třebíči ve fondu Archiv města Třebíč, in. č. 392, 393, 396. Nejzachovalejší je opis z r. 1728 (in. č. 396), opisy in. č. 392, 393 jsou v inventáři uvedené s datací 1572 a 1613, ovšem podle použitého papíru a typu písma se jedná o polovinu 18. st. V MZA v Brně je ve fondu Nová sbírka pod in. č. 571 veden konvolut archiválií týkající se Třebíče a je tam i opis Střelkovy kroniky, který se řadí stejně jako opisy v Třebíči k archiváliím pořízeným nejdříve v 18. st.

⁴⁶⁰ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče...*, *Appendix Jana Suchenia Novobydžovského* je na s. 21–33.

Střelky Náchodského. Jednotliví třebíčští městští písaři zapisovali své záznamy vždy za svého předchůdce, takže lze sledovat jejich návaznost. Jan Suchenius v úvodu svého textu, kde vysvětluje příčinu a účel svého spisování, začíná slovy: „Poněvadž v tomto předcházejícím starém vypsání...“,⁴⁶¹ čímž míní těsně sousedící text Jiříka Přemysla Prostějovského.

Kronikářská relace Jana Suchenia, který byl městským písařem v letech 1624–1655 (plyne to z jeho vlastního vyjádření v závěru textu: „...písaře raddního, již třicátý první rok v povinnosti té dokonávajícího, Jana Sucheniusa Novobydčovského...“),⁴⁶² je datována rokem 1655 a zachycuje události z let 1613–1655. Hlavním zájmem autora je samozřejmě třicetiletá válka. V prvé řadě se věnuje jejímu průběhu v rámci třebíčského regionu, zároveň však neopomíná začlenit události do širšího kontextu. Zaznamenává dění z doby, kterou sám prožil, proto je třeba brát v úvahu jeho pohled očitého svědka. Nicméně autorské já zůstává mimo text, osobní účast se nijak výslovně nevyjadřuje. Autor přistupuje k obsahu jako kronikář, ale překračuje meze pouhých analistických záznamů a sděluje události v souvislých narativních celcích.

Nejde tedy o mechanicky seřazené fragmenty s lakonickými záznamy vzájemně nenavazujících událostí, čímž se vyznačují některé jiné městské paměti (např. už představené anonymní paměti Moravských Budějovic), nýbrž o delší pásmo kontinuálních dějů a v některých pasážích o souvislé příběhy. Z genologického hlediska je možné mluvit o textu Jana Suchenia jako o kronikářské relaci, jejímiž zdroji byly zprávy jiných pisatelů (to bychom měli předpokládat u partií líčících lokálně vzdálená dění třicetileté války) i vlastní pozorování místních událostí. Z čistě analistického rámce text vybočuje také svým místy až slavnostním vyzněním: to je jistě dáno jedním z jeho účelů, konkrétně tím, že zápis byl určen k uložení do bány kostelní věže. Také toto určení nepochybně ovlivnilo výběr zaznamenaných událostí i styl a kompozici textu. Svůj vliv musela mít rovněž netypická komunikační situace, na kterou naráží pisatel v úvodu: „...pro budoucí zprávu potomkům (jestli kterým toto do rukou dostati se moci bude)...“⁴⁶³ Autor pracoval s vědomím, že adresát jeho sdělení je jenom předpokládaný nebo přímo nejistý.

Text se vyznačuje nápadně propracovanou kompozicí. Podle probíraných témat by se dal rozčlenit do tří hlavních „kapitol“, které bychom pracovně mohli označit jako

⁴⁶¹ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius)*, s. 21.

⁴⁶² Tamtéž, s. 33.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 21.

„vrchnost“, „třicetiletá válka“, „kostel a jeho opravy“. V rámci těchto vymezených témat podává autor podrobné informace, které jsou vzájemně propojeny. Skutečnost, že strukturu textu předem promyslel, vyslovuje explicitně v úvodu spolu s vlastní příčinou vzniku relace:

/.../ vidí se za slušné a potřebné pro budoucí zprávu potomkům (jestli kterým toto do rukou dostati se moci bude) přede všemi, jakými příčinami město toto jiného rodu vrchnosti milostivé v moc přišlo, jak veliké a těžké proměny skrze válku 30 let trvající mezi tím se zběhly, a kdy tato věže zase obnovena a zpravována byla.⁴⁶⁴

Na hranice zmíněných tematických oddílů pak autor v textu výslovně upozorňuje:

A to jest, co o proměně vrchnosti ponavrci se chtělo.

Ale však mezi tím časem hrozné a strašlivé proměny, anobrž i skáza jak království Českého tak celé země této Moravské, summou celé říše se zběhly, a to příčinou té nešťastné a záhubné války /.../⁴⁶⁵

I tato poznámka potvrzuje předem promyšlenou kompozici. Klíčovým slovem tematického členění a signálem přechodů mezi oddíly je „proměna“.

Poté co autor nastínil osnovu obsahu, zaznamenává střídání majitelů třebíčského panství, přičemž navazuje a odkazuje na svého předchůdce Jiříka Přemysla Prostějovského („...v témž starém poznamenání...“).⁴⁶⁶

Začíná u významné osobnosti dějin Třebíče – Smila Osovského z Doubravice, který byl majitelem panství od roku 1568.⁴⁶⁷ Třebíč na počátku 17. století stála na straně stavovských práv proti monarchistickému útlaku. Výrazným rysem tohoto poddanského města tehdy bylo, že vrchnost dopřávala dostatek náboženské svobody pro všechna vyznání.⁴⁶⁸ Už v minulosti bylo zdejší obyvatelstvo výrazně ovlivněno husitstvím, protože tu v době obsazení města husitskou posádkou působili táborští kněží.⁴⁶⁹ O postupném rozšiřování utrakvismu během 15. století se zmiňuje i Sucheniův předchůdce Eliáš Střelka Náchodský:

⁴⁶⁴ RYPÁČEK, Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius), s. 21.

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 24.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 21.

⁴⁶⁷ RYPÁČEK, Z archivu města Třebíče..., s. 22, pozn. 2.

⁴⁶⁸ Srov. FIŠER, R., NOVÁČKOVÁ, E., UHLÍŘ, J.: Třebíč – Dějiny města I. Blok, Třebíč 2004, s. 102n.

⁴⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 52.

*V tom pak ve všem Pán Bůh tomu městu žehnati a pomáhati ráčil, až také jiskru slova svého v temnostech papežských ukázal a jí mnohým posvítit, tak že mnohý člověk poznal pravdu, k ní se hlásiti a ovšem ji vyznávati pro papežství nesměl, ale kdež věděli, tajně jinam k kněžím, kteříž pod obojí sloužili, chodili, a oni kněží zase je navštěvovali a dítky jim po domích křtili; jakož pak toho i svědectví živé, kteříž tak křtění jsou, podnes zůstává. A rozuměti, že tomu okolo osmdesáti let jesti.*⁴⁷⁰

V dalším období lze na panství sledovat i českobratrskou a luteránskou tradici.⁴⁷¹ Tato skutečnost nabyla významu zejména v počátcích třicetileté války. Smil Osovský z Doubravice vychází ze Sucheniovy relace jako prozíravý pán, který zajistil třebíčské panství před možnými dědici Sedlnickými z Choltic, kteří neskytali záruku spravedlivého panování, a odkázal celý majetek své manželce Kateřině z Valdštejna.⁴⁷²

Po Smilově smrti uzavřela Kateřina z Valdštejna druhé manželství s čelným představitelem moravských stavů Karlem starším ze Žerotína, avšak – jak poznamenává Suchenius k informaci o tomto sňatku – „statku tohoto Jeho Milosti pánu nezahlala“,⁴⁷³ tedy zůstala i potom jedinou svrchovanou majitelkou třebíčského panství. Sňatek s moravským zemským hejtmanem tak spojil osudy panství na čas s vrcholnou politikou.

Osudů Karla staršího ze Žerotína a jeho manželky Kateřiny použil autor jako ilustrativního příkladu vleklých útrap českých nekatolíků ve 20. letech 17. století. Ze záznamů lze vytušit jeho sympatie s nekatolíky, kteří museli nedobrovolně opustit svou vlast. Poměrně podrobně referuje o odchodu obou manželů do slezské Vratislavi, o pořízení ohledně statků zanechaných na Moravě, o občasných návštěvách vlasti i o úmrtí Žerotína v Přerově a Kateřiny v Brně. Náklonnost k vyháněným nekatolíkům vysvětluje např. z následujících formulací:

*[/.../ všechněm těm, kteřížby od náboženství evangelického, v kterémž se zrodili anebo je za pravé poznali (zvýraznila autorka), odstoupiti a k náboženství katolickému římskému přistoupiti nechtěli, stavu, věku, pohlaví nevyhejbaje, aby, prodajíc statky své anebo jiné nad nimi zmocníc, ven ze země se odebrali [...]*⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ RYPÁČEK, Z archivu města Třebíče... (E. Střelka), s. 14.

⁴⁷¹ Srov. FIŠER, NOVÁČKOVÁ, UHLÍŘ, Třebíč – Dějiny města I, s. 69.

⁴⁷² RYPÁČEK, Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius), s. 22.

⁴⁷³ Tamtéž.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 23.

V podobném duchu vyznívá jinak okrajová zmínka o tom, jak Kateřina z Valdštejna podporovala exulanty, kteří odešli do Uher:

*/.../ nezapomenouc ani na ty neznámé lidi potřebné z království Českého příčinou náboženství do Uher přichráněné /.../*⁴⁷⁵

Naopak rezervovaný postoj pisatele tušíme z relace o dalším majiteli třebíčského panství – hraběti Rudolfovi z Valdštejna. Ten podle Suchenia obnovoval své vydrancované statky v Židlochovicích na úkor Třebíče, kde mj. zaváděl zvláštní poplatky z šenkování piva a vína. V těchto pasážích slouží Sucheniův text jako významný pramen k regionálním dějinám, konkrétně k vývoji ekonomických poměrů.

Nicméně při všech náznacích ať sympatií, nebo naopak kritického postoje se Suchenius vyjadřuje o vrchnosti s náležitou úctou. Je pochopitelné, že informaci o právě panujícím hraběti Adamu Františkovi z Valdštejna zakončil modlitbou, což odpovídá jak duchu barokní zbožnosti, tak dobovému stylu podobně zaměřených textů:

*/.../ kteréhož (Adama Františka z Valdštejna – pozn. K. S.), milostivý Pane Bože, požehnati, dary svými dobrými osvěcovati a ke všechněm poddaným i k městu tomuto milostivostí rač nakloňovati. Amen.*⁴⁷⁶

Druhá, obsahem nejbohatší část je věnována třicetileté válce. Kronikář v ní nezůstává při popisu regionálních událostí, ba naopak. Po incipitu signalizujícím počátek tragického období podává obecné informace související s celým českým územím a plynule přechází k dění na Moravě, respektive na třebíčském panství. V celé pasáži lze vysledovat propracovanou kompoziční výstavbu. Suchenius přirozeně hodnotí válečné dění jako zkázu „jak království Českého, tak celé země této Moravské, summou celé říše“.⁴⁷⁷ Vystupuje jako patriot, který těžce nese proměnu své země:

/.../ příčinou té nešťastné a záhubné války, kteráž (jakž napovědíno) v Čechách tu středu před stoupením Pána Krysta na nebe skrze vyhození dvou osob místodržících J. M. císaře Matyáše a třetího secretáře z oken hradu Pražského léta 1618. se začala,

⁴⁷⁵ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče...* (J. Suchenius), s. 24.

⁴⁷⁶ Tamtéž.

⁴⁷⁷ Tamtéž.

*třidceti let pořád trvala, celou říší prošla, ji i všechny tyto krajiny u veliké pustoty přivedla, léta Páně 1648. smlouvou v Munstru a Osnabruku zavřenou dokonána jest, do kteréž se mnozí cizí národové, Špaňhelové, Vlaši, Francouzové a naposledy Švejdové vpletli.*⁴⁷⁸

Události podává bez podrobnějšího komentáře, nahlíží na ně ovšem zákonitě jako na hrůzné a děsivé. Z dění širšího významu zaznamenává volbu Fridricha Falckého českým králem a válečné peripetie let 1618, 1619 a 1620, které vyvrcholily porážkou stavovských vojsk v bitvě na Bílé hoře. V duchu mentality barokního člověka uvádí jako předzvěst třicetileté války přírodní úkaz tehdy nevysvětlitelný – kometu:

*Při začátku té války kometa hrozná a strašlivá hned na podzim roku 1618. se ukazovati počala a třidceti dní trvala, odkudž pranostikáři soudili, že ta válka třidceti let trvati bude. A tak se stalo.*⁴⁷⁹

Pro současného čtenáře, skeptického k shledávání souvislostí mezi přírodními jevy a společenskými procesy, může být překvapivé, že úkaz komety v té době zaznamenal i moravskobudějovický kronikář Josef Securius:

*1618, die 13. Nov. vidína hvězda s velkým ocasem.*⁴⁸⁰

Pozoruhodný je také Sucheniův výklad společenských a politických příčin, které způsobily vypuknutí třicetileté války. Podle něho konflikt vyvolali přívrženci císaře, kteří intrikovali proti svobodám Českého království. Z líčení lze opět vyčíst autorovy sympatie k nekatolické straně:

*Příčina k ní podána v Čechách puntováním se některých hlav a nějakých tajných radd skládáním, což páni stavové království Českého, kteříž pod obojí způsobou tělo a krev Pána našeho Ježíše Krysta přijímali, v podezření vzali, domnělé osoby z oken hradu Prazského vyházeli, J. M. císaři Matyášovi do Vídně psali /.../*⁴⁸¹

⁴⁷⁸ RYPÁČEK, Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius), s. 24–25.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 25.

⁴⁸⁰ FIŠER, Kronika tak zvaná Chudánkova... (J. Securius), s. 63.

⁴⁸¹ RYPÁČEK, Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius), s. 25.

Přehled válečných událostí z let 1618–1620 uzavírá Suchenius konstatováním bídného stavu českých zemí, ze kterého rovněž vysvítá jeho subjektivní postoj k jednotlivým stranám konfliktu:

*Země pak tyto v moc J. M. C. přivedené nejprv v loupež vojákům dané, zplundrované, vyšacované, potom nemírným lidu vojenského ložirováním na největší chudobu uvedené.*⁴⁸²

Následující informace se vztahují zase k třebíčskému regionu a jsou podány dosti podobným způsobem jako relace o událostech obecných. Tvoří také relativně samostatný celek, který chronologicky navazuje na předchozí záznamy. Suchenius zachytil události, které opět negativně ovlivnily poměry na třebíčském panství. Uvádí podrobné údaje o mincovní reformě z roku 1623, která neblaze zapůsobila na hospodaření města. Stručně zmiňuje k témuž roku neúrodu a přemnožení myší, tedy události, které zaznamenal i Josef Securius v pamětech Moravských Budějovic.⁴⁸³ Zvláště důkladně se věnuje útrapám od armád, které v letech 1621–1625 pobývaly ve městě a v okolí a představovaly pro obyvatelstvo nesmírnou ekonomickou zátěž. Přesné záznamy výdajů na vojsko jsou proloženy subjektivním hodnocením neutěšené situace, ze kterého nepřímo vyplývá, že autor popisované dění osobně prožíval:

*Tu jest bylo soužení k víře nepodobné; nebo vojáci předce v zemi leželi, lid nuzili, trápili, bědovali.*⁴⁸⁴

Také další zachycené události mají v Sucheniově podání charakteristiku „proměna a zhouba“. Po stručné zmínce o vypovězení evangelických kněží ze země se podrobně popisuje vpád uherských vojsk pod vedením Gabriela Bethlena roku 1623 a jeho postup až k Ivančicím. Při líčení hrůzného drancování se kronikář výjimečně explicitně přiřazuje mezi trpící obyvatele města.

Dvakrát Uhři s knížetem sedmihradským Betlehem Gaborem i s luzou tureckou, totiž jednou léta 1623. do této země vpadli, pálením, rabůvkami a zajmáním lidu škody

⁴⁸² RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče...* (J. Suchenius), s. 25.

⁴⁸³ FIŠER, *Kronika tak zvaná Chudánkova...* (J. Securius), s. 63.

⁴⁸⁴ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče...* (J. Suchenius), s. 26.

nenabyté činili, až do Ejvančic se dostali, sem, abychom se poddali, a nebo že na nás čtyřecet tisíc Turkův a Tatarů pošlí, s pohružkou psali. Z druhé strany Hendrych hrabě Šlik, J. M. C. nejvyšší, v Polni zůstává, jestliže se poddáme Uhrům, že dítěte v životě matky živého nenechá, vzkazoval a psal. Tu jest byl strach lidí nevědoucích, kam se děti.⁴⁸⁵

Sdělení vytvořené jistě i na základě vlastních silných dojmů je – například ve srovnání se strohými ekonomickými údaji – mimořádně působivé. Pisatel už nezůstává v pozadí pásma informací, jeho pohled je více subjektivní, a proto také více zaujatý. Autorská perspektiva tentokrát směřuje zdola, autorské „já“ se dočasně mění v kolektivní „my“.

Od místních poměrů k „velkým“ dějinám pak kronikář odbočí v poměrně rozsáhlé pasáži (v Rypáčkově edici zabírající 4 strany), kde líčí švédská válečná tažení v našich i v jiných zemích. V rámci celého textu je to téma dosti specifické: s děním na Třebíčsku jsou záznamy o Švédech propojeny pouze na několika místech. Proč je autor zařadil do pamětního spisu v takovém rozsahu, přičemž zřejmě čerpal z jiných kronikářských relací, o tom můžeme jenom spekulovat. Nicméně si dovolíme navrhnout určité vysvětlení, které souvisí s autorovým postojem k popisovaným událostem. Tak např. švédský král Gustav Adolf vychází ze Sucheniova líčení téměř jako hrdina; zdůraznění jeho mnohých vítězství proti císařským vojskům i zmínku o zradě při jeho zabití můžeme pokládat aspoň za skrytý náznak autorových sympatií k tomuto panovníkovi:

Zatím král švédský Gustavus Adolphus /.../ ku pomoci povolán, vojska J. M. C. několikráte přemohl a rozptýlil, města v říši mnohá mocí pobral, až do Babor přes Dunaj, též i k Kobilanci i dáleji se dostal, Nirnberg před mocí J. M. C. od vzetí obhájl a potom sám při hlavní bitvě, avšak zrádně, dřív nežli se bitva dobře začala, (neví se až do dnes, od koho) u Licen jest zabit, do Švejdu odvezen.⁴⁸⁶

A vůbec celá švédská anabáze je probrána poměrně detailně a množství vyjmenovaných úspěchů švédských vojsk nás opravňuje odhadovat, že Suchenius svým politickým přesvědčením náležel spíše na stranu nekatolickou. S tím nemusí být v rozporu skutečnost, že o císaři se vyjadřuje zásadně s úctou a že nijak nezastírá

⁴⁸⁵ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče...* (J. Suchenius), s. 27.

⁴⁸⁶ Tamtéž.

bezohlednost Švédů při drancování českých zemí. Zde se samozřejmě projevuje jako patriot.

Nicméně kronikář si byl vědom, že se při líčení švédské anabáze věnuje více věcem celonárodním než regionálním, a proto se nakonec vrátil k poměrům v Třebíči a v okolí, kde ostatně švédské jednotky taktéž pobývaly. Učinil to zase subjektivním hodnocením situace za pomoci obrazného vyjádření:

*Aby se pak někdo, komuž se tohoto čísti dostane, nedomníval, že toto město v ty časy v kvítí stálo a bez škod neb pokušení bylo, protož se věděti dává, že Švejdové po tom dosaženém vítězství u Jankova partaje své na všechny strany rozeslali, z nichž jedna v šestnácti tropách silná proti zámku zdejšímu 11. Martii léta 1645. se postavila /.../*⁴⁸⁷

Pak explicitně vypočítává, jaké důsledky měl pobyt Švédů pro Třebíč samotnou. Neopomine ovšem uvést přesné údaje také o nákladech na jednotky císařského vojska a uzavírá celou „válečnou“ pasáž rezignovaným konstatováním:

*Jak mnoho na hotových penězích na ty oboje, císařské i švejdské, vydáno bylo, co od obilí a futráže vytráveno, ani vypověditi, ani počísti, ani věřiti snadné nejní. Kdoby na penězích za outraty prošlé až do sta tisíc dobré mince hádati a na obilí mnohem více počítati chtěl, máloby pověděl.*⁴⁸⁸

Třetí „kapitolu“ textu jsme si pracovníě označili jako „kostel a jeho opravy“. Kostel sv. Martina v Třebíči prošel řadou významných oprav, o kterých se jednotliví kronikáři zmiňují a které vlastně byly i podnětem k sepsání relací. Roku 1574 byl do nově opravené věže vložen text vyhotovený Eliášem Střelkou. Záhy roku 1577 však věž vyhořela, Střelkovy záznamy se dochovaly nepoškozené a byly vloženy do nové bání i s dodatkem od Jiříka Přemysla Prostějovského.⁴⁸⁹ Náboženské poměry ve městě během 16. a počátkem 17. století nejsou příliš průhledné, nicméně je jisté, že zde i všechny nekatolické církve měly plnou svobodu.⁴⁹⁰

Jan Suchenius zaznamenal opravy kostelní věže v letech 1631, 1635–1636, 1638 a 1655. Tyto události zapisuje opět jako nezaujatý pozorovatel, který se snaží stát mimo

⁴⁸⁷ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius)*, s. 30.

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 31.

⁴⁸⁹ Srov. FIŠER, NOVÁČKOVÁ, UHLÍŘ, *Třebíč – Dějiny města I*, s. 102.

⁴⁹⁰ Srov. tamtéž, s. 102n.

text. Když uvádí své jméno mezi lidmi starajícími se o opravy věže, vyjadřuje se o sobě ve 3. osobě:

*A po ta obě léta péči a starost o to vedli Pavel Vodička, primas, a spolu raddní /.../ a písař raddní Jan Suchenius Bydčovský /.../*⁴⁹¹

U poslední opravy roku 1655 připomíná, že právě v tomto roce píše svůj text.⁴⁹² Záznam byl stejně jako texty Suchenioových předchůdců určen k uložení na místě, kde by měl symbolicky blíže k nejvyššímu pánu, jehož vůli je podřízeno veškeré lidské konání, tedy v báni kostelní věže. I v této pasáži se zřetelně uplatňuje fenomén barokní zbožnosti. Podobně jako v části o majitelích panství, tak i v závěru celého textu zaznívá modlitba jako projev vědomí neustálé přítomnosti transcendentna. Je velmi pravděpodobné, že byla převzata z jiného zdroje a že nejde o Sucheniovy vlastní formulace; věž je už biblickým symbolem Boží ochrany:

*Pán Bůh všemohoucí, jehož jméno jest pevná věže těm, kteříž v něho doufají, /.../ rač jak vrchnosti milostivé města tohoto před všechněmi zlými příhodami chrániti, /.../ pak i ty, kteříž přebývají v něm, před vpády nepřátelskými, zhoubci, loupežníky, tyrany, trapiči mocně a milostivě obhajovati /.../ a všechny lidi při zdraví dobrém v lásce a svornosti a pokoji zdržovati, též modlitby a prosby jejich pokorné vyslejhaje, nad všechněmi se smilovati. Amen.*⁴⁹³

Po modlitbě následuje ještě odstavec ryze kronikářského charakteru, ve kterém jsou vyjmenováni představitelé panství a města v době této poslední opravy věže. Některá osobní jména radních (Daniel, Eliáš, Samuel) naznačují, že mohlo jít o příslušníky nekatolických vyznání; v těchto společenstvích byl totiž ustálený zvyk volit si jména známých postav ze Starého zákona. Suchenius opět formou 3. osoby uvádí své jméno i své autorství tohoto zápisu:

Stalo se /.../ za ouřadu Jiříka Damiana (Kršky), primasa, a spolu raddních /.../ písaře raddního, již třicátý první rok v povinnosti té dokonávajícího, Jana Sucheniusa

⁴⁹¹ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius)*, s. 31–32.

⁴⁹² Tamtéž, s. 32.

⁴⁹³ Tamtéž, s. 32–33.

*Novobydčovského, který toto pro budoucí známost a vědomost potomkům budoucím sepsal 6. Augusti léta 1655.*⁴⁹⁴

Jak tento dodatek, tak další pasáže potvrzují, že významným rysem Sucheniova pamětního zápisu je autentičnost. Z celého textu cítíme, že vznikl nedlouho po válce, kdy hrůzy ještě byly v živé paměti a škody z pobytu vojsk stále na očích. Autentičnost v případě Sucheniovy relace není jenom vnější literárněhistorický fakt, nýbrž i důležitý činitel utvářející smysl textu. Zjitřenou poválečnou atmosféru prozrazuje i poslední, zřejmě narychlo připsaná zpráva o právě probíhajícím verbování vojska:

*/.../ 6. Augusti léta 1655., kteréhož léta od dne 1. Augusti zase veřejně na bubny štercování a lidu najímání, neví se ještě nic, proti komu, na všech stranách se začalo.*⁴⁹⁵

Z genologického hlediska můžeme Sucheniovy záznamy označit jako kronikářskou relaci, u které je pro autora primární informativní funkce. Je to relevantní dokument k lokálním i zemským dějinám; přináší místy dost podrobné doklady hospodářských poměrů a života za války. Jeho kompozici (a tudíž i jeho výslednou žánrovou podobu) ovšem ovlivnil i účel sepsání: pamětní spis určený k uložení do kostelní věže mohl kromě historiografického „jádra sdělení“ obsahovat i další vrstvy, např. modlitby za vrchnost a za město, které dodávají textu slavnostní ráz a konkrétním informacím duchovní rámeček. Jak jsme už konstatovali, k formulaci modliteb a exkurzu o švédských taženích autor nejspíš použil cizí předlohy; jejich bližší určení může být zajímavým směrem dalšího bádání.

Ačkoli na Sucheniově projevu nepozorujeme zvláštní literární ambice ani snahu o beletrizaci (subjektivní vidění událostí je v zásadě udrženo na pozici kronikáře, byť mnohdy osobně zúčastněného na líčeném dění) a např. obrazná vyjádření se v něm vyskytují naprosto ojediněle (tak třeba o Švédech je tu psáno, že „zemi tuto i Rakouskou rancirovali, jako myši prolezli“),⁴⁹⁶ přece můžeme konstatovat – kromě už zmíněné promyšlené kompozice – jazykovou a stylovou vytříbenost, která prozrazuje pisatelovo solidní školení ve slohu. Je ovšem samozřejmé, že preciznost formulací a přehlednost sdělení je na vyšší úrovni v modlitbách a v obecnějších relacích (stavovské

⁴⁹⁴ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius)*, s. 33.

⁴⁹⁵ Tamtéž.

⁴⁹⁶ Tamtéž, s. 28.

povstání, švédská anabáze), tedy v pasážích pravděpodobně psaných podle cizího vzoru, ale i v ostatních partiích se ukazují schopnosti zkušeného stylisty. Autorsky náročná je zvláště syntaktická výstavba: řady složitých souvětí s větnými rámci podle vzoru latiny mohou být vhodným materiálem k popisu syntaxe barokní češtiny. Pozorujme např. na následující ukázce, jak jsou vzájemně vzdáleny části věty, které spolu významově těsně souvisí (v citátu jsou podtrženy):

*./.../ Její Milost paní volila raději spolu s pánem svým ze země se odebrati a do Vratislavě mohovitost svou, více nežli na třikráte stotisíc se vztahující, odstěhovati dadouc, panství k užívání Jeho Milosti vysoce urozenému pánu, panu Adamovi z Waldšteina ./.../ postoupiti, ale kšaftem svým mnoho let, nežli toto postoupení se stalo, připraveným a několikrát napravným J. M. vysoce urozeného pána, pana Rudolfa, svaté Římské říše hraběte z Waldšteina ./.../ pro zvláštní příčiny pánem učiniti, ./.../ a potom, když by Pán Bůh Jeho vys. hr. Milost z tohoto světa povolati ráčil, aby postoupnost na nejstaršího pána z linie nebo pána, pana bratra Její Milosti v živobytnosti pozůstávajícího toto panství připadalo, ustanoviti ráčila ./.../*⁴⁹⁷

Vyšší styl Sucheniova textu je v zdařilém souladu s hlavním autorským záměrem (informovat budoucí generace o soudobém dění), ale i s dalším cílem: zároveň přitom představit vlastní generaci na patřičné kulturní úrovni. Jestliže jsme např. na pamětech Moravských Budějovic (zvláště na textu Josefa Securia) konstatovali nižší ohled autora na čtenáře, pak o Sucheniovi můžeme důvodně prohlásit, že tuto komunikační dimenzi bral v úvahu dosti vážně.

5.3.2 Kronikářská relace Mikuláše Bisaty (1661)

Dojem žánrové nevyhraněnosti by mohl vzbuzovat kronikářský záznam Mikuláše Bisaty, městského písaře v Třebíči, který se roku 1661 chopil úkolu navázat na svého předchůdce Jana Suchenia Novobydžovského.⁴⁹⁸ Ve druhé polovině 17. století, která nepřinesla očekávaný oddech od válečného nebezpečí, neboť stále hrozil vpád Turků do Evropy, v době, kdy se ještě více prosazuje panovnický absolutismus a dokončuje se

⁴⁹⁷ RYPÁČEK, Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius), s. 23.

⁴⁹⁸ RYPÁČEK, Z archivu města Třebíče..., Paměť sepsaná Mikulášem Bisatou, písařem radním r. 1661 je na s. 33–36.

rekatolizace, sepisuje Mikuláš Bisata krátkou „Paměť o obnovení vížky na kostele Svaté Trojice“.⁴⁹⁹ Rukopis zaznamenal Josef Jungmann v *Historii literatury české* (2. vyd. 1849, s. 274).⁵⁰⁰ Ačkoli název dost konkrétně předznamenává obsah textu, je nápadné, že kronikář se od informací o opravách kostela velmi záhy odpoutává. Na tomto místě se dokonce nabízí úvaha, že Bisata zvolil toto téma pouze ryze pragmaticky jako určité pojítko mezi jeho zápisem a záznamy jeho předchůdců. Společné téma oprav božích stánků mohlo sloužit vlastně jako jakýsi incipit, v němž je zároveň zdůvodněn další účel sepsání textu: obnovení vížky bylo bezprostřední příležitostí ke vzniku relace, ale budoucím generacím pro ponaučení mají v první řadě sloužit informace rázu politického.

To je samozřejmě pohled současného vnímatele a jedna z možností výkladu, která plyne z obsahových proporcí textu. Je ale třeba věnovat pozornost i tomu, co o důvodech sepsání zprávy uvedl sám autor. Hned první věta naznačuje další okolnosti vzniku relace:

*Poněvadž všelijaké věci v tomto světě nestálé a časem svým k proměnám a k skáze přicházejí, vidělo se pánům starším býti, pokudž by budoucně potomkům našim toto do rukou se dostalo, nějakou krátkou paměť /.../*⁵⁰¹

Byla to tedy i přímá objednávka od představitelů města, ovšem podnícená zřejmě obecnými obavami, že aktuální poměry a společenská situace se mohou znenadání změnit. Pocit ohrožení, v další pasáži konkretizovaný postupem tureckých vojsk do Evropy, tu jistě působil. Srovnáme-li v této věci Bisatovu paměť se zprávou Jana Suchenia, jejíž hlavní účel byl v zásadě stejný, vidíme rozdíly, které samozřejmě mohly být dány tím, jak přesně se pisatelé drželi nebo chtěli držet skutečnosti. Suchenius píše spíš nekonkrétně: „vidí se za slušné a potřebné“;⁵⁰² Bisata je adresnější: „vidělo se pánům starším býti“.⁵⁰³ Na druhé straně Bisata uvádí jako podnět nestálost a zkázu věcí tohoto světa, kdežto Suchenius zmiňuje věcný důvod: „Poněvadž v tomto předcházejícím vypsání jest doloženo o milostivé tohoto panství a města vrchnosti /.../ a táž vrchnost již i ten slavný a starožitný rod vyhynul /.../“.⁵⁰⁴ Celkem shodně oba autoři předdesílají, že součástí pamětí bude vypsání politické situace a válečných událostí, tedy

⁴⁹⁹ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (M. Bisata)*, s. 33.

⁵⁰⁰ Je zde uvedeno: „Bisatto, Mikuláš. – Písař města Třebíče, 1660. Paměti města Třebíče. Rkp. fol.“

⁵⁰¹ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (M. Bisata)*, s. 33.

⁵⁰² RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius)*, s. 21.

⁵⁰³ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (M. Bisata)*, s. 33.

⁵⁰⁴ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius)*, s. 21.

podle Bisatovy formulace „jaký rok, pokoj nebo vojna v křesťanstvu byla, krátkou paměť učiniti“.⁵⁰⁵ Tento bližší pohled na různě důležité okolnosti a vlivy působící při sepsání relací by měl napomoci zpřesnění jejich žánrové charakteristiky.

Ačkoli kronikář začíná své záznamy informací o stavu kostela sv. Trojice a opravě jeho věže roku 1661, brzy přechází k širším politickým událostem. Přestože text není příliš rozsáhlý (v Rypáčkově edici zaujímá 3 strany), je možné vysledovat v něm šest obsahově oddělených celků:

1. vstupní informaci o opravě věžky a důvodech sepsání zprávy,
2. rekapitulaci válečné situace (mír císaře se Švédskem, postup tureckých vojsk do Evropy),
3. zprávu o rekatolizaci města,
4. poklonu a blahopřání majiteli panství,
5. soupis úřadujících představitelů města a farnosti,
6. závěrečnou modlitbu.

Jednotlivé události, které na první pohled mohou působit izolovaně, kronikář vzájemně propojil a vytvořil tak souvislý celek. Pojítkem jsou zmínky o obnově věže, které jsou v textu rozmístěny jako jakýsi leitmotiv. V rámci možností, které jsou limitovány rozsahem textu, lze hovořit o dodržování jistého chronologického principu v rozmezí let 1660–1662. Kronikář se tedy věnuje událostem, které se odehrávaly během jeho života, přesněji řečeno za jeho úřadu městského písaře (píše, že v této funkci působí čtvrtým rokem), snaží se však vystupovat jako pozorovatel a jenom na několika místech se zahrnuje do místního společenství, promlouvajícího formou kolektivního autorského plurálu. Tak se na několika málo místech z nestranného pozorovatele rázem stává zainteresovaný účastník. Text bychom mohli přiřadit ke kronikářským relacím, které nejsou založeny na pouhém analistickém zřetězení, protože výběr a uspořádání informací byly ovlivněny zvláštním účelem jeho sepsání.

I na malém rozsahu textu lze vysledovat pisatelův zájem o události týkající se nejen domácího prostředí, ale i širšího evropského dění. Kromě třebíčského panství obrací pozornost především k dění v Uhrách.

V úvodu avizované informace, „jaký rok, pokoj nebo vojna v křesťanstvu byla“, přicházejí v 2. oddílu. Po zprávě o míru mezi císařem a švédským králem následují informace o tureckém nebezpečí. Jeho hrozba se samozřejmě týkala i třebíčského

⁵⁰⁵ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče...* (M. Bisata), s. 34.

panství a kronikář mu věnuje velkou pozornost; tato pasáž je ve srovnání s ostatními nejrozsáhlejší. Bisata zmiňuje, že rok před napsáním jeho zprávy Turci dobyli Velký Varadín v Sedmihradsku a v této zemi zajali nebo zabili přes 200 000 lidí. Dále informuje, že proti Turkům vytáhli do Uher císařští generálové Raimund Montecucculi a Raduit de Souches, že však nebyli příliš úspěšní a do léta roku 1661 téměř nic nepořídili, „nýbrž hladem a nemocí navštíveni jsouce, již mnohý slavný pán a oficír, soldátů pak sprostých bez počtu tam složiti museli své kosti.“⁵⁰⁶ Nepříliš konkrétně uvádí zdroj svých informací – „jak noviny každotýhodně přicházejí,“⁵⁰⁷ z čehož můžeme usuzovat, že v těchto pasážích asi nepřevzal hotové cizí formulace. Partii uzavírá zprávou napůl varovnou a napůl nadějnou, že v příštím roce 1662 se očekává v Uhrách rozhodující vojenské střetnutí.

Evidentní nebezpečí, které našim zemím hrozilo, představuje Bisata samozřejmě v dobovém ideovém kontextu: „Turek“ není jakýkoli nájezdník a ničitel země, nýbrž nesmiřitelný nepřítel křesťanstva, tradiční protivník křesťanského světa a jeho univerzalisticky chápaného řádu. Zároveň je turecká hrozba – opět v souladu s barokní mentalitou a také s křesťanským konceptem „Božího dopuštění“ – vysvětlena jako součást výchovných plánů Prozřetelnosti:

*/.../ nicméně aby Pán Bůh nás jakožto své milé děti v kázni míti ráčil, vzbudil nejouhlnějšího nepřítele všeho křesťanstva, Turka proti nám /.../*⁵⁰⁸

Plurálové tvary „nám, nás“ naznačují, že v konfrontaci s očekávaným ohrožením se z referujícího kronikáře stává zanícený patriot, přímý účastník líčených těžkostí. Nakonec ovšem autor vyjadřuje naději v Boží ochranu a vysvobození a uzavírá pasáž o tureckém nebezpečí krátkou modlitební formulí:

*Pán Bůh pokoje rač to před se vzetí vojenské v pokoj svatý, jak zdet časně, tak potom i v nebi věčný změnit. Amen.*⁵⁰⁹

Následuje zpráva o rekatolizaci města. V souvislosti s náboženskou situací, která byla v Třebíči ve 2. polovině 17. století stále složitá, odkazuje Bisata na zápis Jana

⁵⁰⁶ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (M. Bisata)*, s. 34.

⁵⁰⁷ Tamtéž.

⁵⁰⁸ Tamtéž.

⁵⁰⁹ Tamtéž.

Suchenia z roku 1655. Pominulo období tolerance nekatolíků na třebíčském panství. Společensky významnější obyvatelé stáli po obnovení rekatolizačního procesu před existenční otázkou, zda přijmout katolické vyznání, či se vystavit riziku emigrace. Ještě Bisatův předchůdce Suchenius podle dobových dokladů patřil mezi zatvrzelé nekatolíky.⁵¹⁰ Bisata líčí náboženskou situaci spíš povšechně, konstatuje zdařilý výsledek několikaletých snah o rekatolizaci, které vyvrcholily příchodem jezuitů do Třebíče. Zároveň si asi uvědomoval, že pobyt misionářů byl velice nákladný: podle jeho údajů stál město více než 2000 zlatých.⁵¹¹ Nicméně jeho záznam k roku 1661, že „v městě tomto všecka obec jednoho náboženství, totiž sv. římské církve (jinak katolické) poslouchají a týmž náboženstvím jako i tak s ceremoniemi se řídí a spravují“,⁵¹² byl poněkud nadsazený. Byl možná motivován jeho vlastním přestoupením ke katolické církvi. Jiné prameny totiž ukazují, že ještě koncem šedesátých let jsou zaznamenány informace o přestupu mnoha lidí na katolickou víru.⁵¹³ V době napsání Bisatovy zprávy tedy rekatolizace pravděpodobně stále probíhala.

Zpráva o „dokonání té reformací“ je doplněna obligátní poklonou právě panující vrchnosti – hraběti Adamu Františku z Valdštejna, za kterého ovšem rekatolizace třebíčského panství významně pokročila. Srovnáme-li toto místo s obdobnou pasáží z paměti Sucheniovy, všimneme si, že Bisata je k „vrchnosti naší milostivé“ mnohem uctivější, že mj. formou 1. osoby plurálu naznačuje svůj oddanější postoj, jehož vyjádření dovršuje přáním zdraví a dlouhého panování: „Toho Jeho Milosti hrab. vys. upřímným srdcem jakožto poslušní poddaní všichni vinšujeme.“⁵¹⁴ Suchenius se vyjadřuje o poznání zdrženlivěji a takové projevy oddanosti ve zmínkách o témže hraběti nemá.

Nezbytný odstavec s vyjmenováním představitelů města, kteří se zasloužili o obnovu věže, opět obsahuje sdělení, že Bisata tento text „s povolením pánův starších svou vlastní rukou sepsal“.⁵¹⁵ V záznamu nalezneme informaci i o třebíčském katolickém faráři Augustinu Claudiu Bullasovi (Pulasovi) jako o knězi „vysoce učeném, písma svatého doktorovi“.⁵¹⁶

⁵¹⁰ Srov. FIŠER, NOVÁČKOVÁ, UHLÍŘ, *Třebíč – Dějiny města I*, s. 139nn.

⁵¹¹ RYPÁČEK, F. J.: *Z archivu města Třebíče... (M. Bisata)*, s. 35.

⁵¹² Tamtéž, s. 34–35.

⁵¹³ Srov. FIŠER, NOVÁČKOVÁ, UHLÍŘ, *Třebíč – Dějiny města I*, s. 142.

⁵¹⁴ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (M. Bisata)*, s. 35.

⁵¹⁵ Tamtéž.

⁵¹⁶ Tamtéž.

Závěrečná modlitba k Svaté Trojici je zase – na rozdíl od Suchenia – vyslovena z pozice společenství, do kterého se pisatel explicitně zařazuje formou 1. osoby plurálu. Jestliže Sucheniova modlitba obsahuje prosbu za „město, pak i ty kteříž přebývají v něm, /.../ osoby v ouřadech postavené, /.../ sousedstvo a všechny lidi“,⁵¹⁷ pak Bisata užívá formu začleňující subjekt mluvčího:

*Ó přesvatá a velebná svatá Trojice, v kterouž my věříme a vyznáváme a se modlíme, račiž nás i toto město /.../ ochraňovati, obhajovati, toho ukrutného tyrana Turka i jeho od nás i celého křesťanství pryč zahnati, pokoj svatý nám uděliti, abychom /.../ se všemi milými svatými na věky věkův se radovali. Amen.*⁵¹⁸

Je ovšem pravděpodobné, že i Bisata použil k formulaci této modlitby cizí předlohu, čímž by byla forma 1. osoby plurálu předem dána.

Bisatova paměť je stručná a psaná zřejmě ve spěchu; svědčí o tom náznaky typu „krátkou paměť učiniti“, „aby pak tato paměť se nerozšiřovala“, „poněvadž krátký čas byl, k zabírce se uchýliti“. I tato okolnost pochopitelně ovlivnila výstavbu textu. Zároveň je třeba konstatovat, že styl Bisatovy zprávy, i když nebrání přehlednosti a srozumitelnosti sdělení, nevyniká vytříbeností, tím méně pak prozrazuje literární ambice. Větná stavba se vyznačuje řadou nepravidelností, mj. neukončením mnoha započatých větných rámců. Doklady lze vyčíst z již citovaných ukázek.

Původně bylo kronikářovým cílem, jak sám uvádí, sepsat „paměť o obnovení vížky na kostele Svaté Trojice“,⁵¹⁹ kam byl nakonec celý text uložen. Záznamy ale spíše vyznávají jako naléhavá obhajoba křesťanské společnosti a jejího řádu v očekávání tureckého běsnění. Při bližší analýze můžeme v textu spatřovat určité rysy apologie. Tuto skutečnost podtrhuje i závěrečná modlitba k sv. Trojici. Bisatův text nenese tedy pouze tradiční informativní funkci, ale lze v něm vysledovat i charakteristiky parenetického či formativního významu. Jeho výstavba i naznačené okolnosti vzniku potvrzují obecnější skutečnost, že pamětní zápis určený k uložení v kostelní věži je specifický druh příležitostného textu, který se vyznačuje relativně ustálenou tematickou osnovou, složenou z oddílů propojených zvláště místem a podnětem k sepsání.

⁵¹⁷ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (J. Suchenius)*, s. 33.

⁵¹⁸ RYPÁČEK, *Z archivu města Třebíče... (M. Bisata)*, s. 35–36.

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 33.

5.4 UHERSKÝ BROD

5.4.1 Paměti Matyáše Haškonia (1666)

Jedna z místních kronik, které vznikly po výzvě Tomáše Pešiny z Čechorodu při přípravě vlastivědného díla o Moravě, pochází z Uherského Brodu a jako její autor se uvádí Matyáš Haškonius. Zachycuje mj. hlavní události z období 1. poloviny 17. století, které sledujeme. Stala se pramenem pro další dobové kronikářské záznamy. Připomíná se v literárněhistorických kompendiích⁵²⁰ i v pracích odborných historiků,⁵²¹ ale zatím nebyla podrobněji analyzována z literárněvědného hlediska ani nevyšla v novější komentované edici. Obsahuje nejen zápisy historicky doloženého dění, ale také (i když jenom v omezeném rozsahu) pověsti a legendární vyprávění. To všechno jsou také důvody, proč jsme zvolili paměti Matyáše Haškonia k zevrubnějšímu rozboru.

Haškoniův text tedy patří do kontextu moravského regionálního kronikářství doby barokní, a jak připomínají akademické *Dějiny české literatury*, též ke kronikářské tradici, kterou lze v tomto období pozorovat v několika moravských městech.⁵²² V Uherském Brodě můžeme sledovat souvislou linii pamětních záznamů, která sahá od konce 16. století až do první čtvrtiny 18. století. První v této řadě je kronika založená v 16. století Janem Koudelkou, na kterého navázal Jiřík Bartošek; nedávno se dočkala kompletního vydání s rozsáhlým komentářem.⁵²³ Po ní datem sepsání chronologicky následují anonymní německy psané *Paměti města Brodu Uherského 1506–1660*, na které upozornil první správce uherskobrodského muzea Jan Kučera.⁵²⁴ Roku 1666 jsou datovány paměti Haškoniovy. Na jejich text zřetelně navazuje Martin Josef Ležák, který po vpádu Kuruců roku 1683 založil novou pamětní knihu města,⁵²⁵ a jmenovitě se na Haškonia odvolává Václav František Letocha, jehož záznamy jsou dovedeny k roku 1724 a také vyšly v komentované edici.⁵²⁶ Souvislost těchto pěti památek je ovšem

⁵²⁰ Srov. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 465 (501); autor zde jmenován „Haškovius“.

⁵²¹ Mj. *Knihy o bolesti a smutku*, s. 181, 190, 197.

⁵²² *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, s. 465.

⁵²³ *Bartošková kronika*. Ed. P. Zemek. Muzeum J. A. Komenského, Uherský Brod 2004.

⁵²⁴ KUČERA, J.: *Rukopisné a jiné památky města Brodu Uherského*. Zvláštní otisk z Časopisu vlasteneckého musejního spolku olomouckého, roč. 1896. Olomouc 1896, s. 14.

⁵²⁵ LEŽÁK, M.: *Knihy města Brodu Uherského na všelijaké památky, též na kšafy aneb testamenta od pádu rebellantského založená, který se stal dne 14. júlí na den paměti svatého Bonaventury roku 1683*. SOKA Uherské Hradiště, Archiv města Uherského Brodu, in. č. 55, sign. G 10, č. 185.

⁵²⁶ *Václava Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*. Ed. B. Sobotík. Uherský Brod 1942.

Úryvky z Letochových pamětí zařadil J. Polišenský do antologie *Knihy o bolesti a smutku*, s. 38–39, 83–85, 120–121, 130–132.

pouze časová a místní; jejich pisatelé si nepředávali pomyslnou kronikářskou štafetu osobně, ale jak bylo naznačeno, následovníci znali texty svých předchůdců a čerpali z nich.⁵²⁷

O originálním znění Haškoniovy kroniky bohužel nemůžeme mít v současné době úplnou jistotu. Její text dnes máme k dispozici ve dvou zdrojích. První je její latinský překlad, který vydal Gelasius Dobner roku 1768 ve sbírce pramenů *Monumenta historica Boemiae II* pod názvem *Anonymi breve Chronicon Hunnobrodense*.⁵²⁸ V Dobnerově úvodní poznámce čteme, že kronika se nachází ve valdštejnské knihovně v Duchcově v kodexu, který shromáždil Tomáš Pešina z Čechorodu, že je datována 1666, ale že jméno autora není uvedeno. Druhým zdrojem je český opis pocházející z počátku 19. století,⁵²⁹ uložený v zemském archivu v Brně,⁵³⁰ nadepsaný *Paměti některé starožitné vyhledané v příčině města Brodu Uherského, jak by dávno a od koho založeno bylo*. Latinská poznámka v jeho úvodu odkazuje na zmíněný rukopis duchcovské knihovny i na Dobnerův překlad.⁵³¹ Nicméně ani tento druhý zdroj neobsahuje jméno autora. Sobotík tvrdí, že tento český opis „zachoval původní české znění této kroniky“.⁵³² Naopak podle Zemka je česká verze z 19. století „pořízená ovšem podle Dobnerova tisku“.⁵³³ Původní rukopis datovaný 15. července 1666 a odeslaný Pešinovi je dnes ztracen. Stejně tak je nezvěstný rukopis z městského archivu v Uherském Brodě, z něhož podle Sobotíka museli čerpat Haškoniovi následovníci – místní kronikáři M. J. Ležák a V. F. Letocha.⁵³⁴ Letocha se na Haškoniovu kroniku dvakrát jmenovitě odvolává,⁵³⁵ a protože se příslušné pasáže Letochových *Památek města Brodu Uherského* s kronikou datovanou 1666 prakticky shodují, lze považovat za prokázané, že jejím autorem je právě Haškonius.

⁵²⁷ Miroslav Moulík v rigorózní práci *Bartoškova kronika a její historické zázemí* (Olomouc 1978, Archiv Univerzity Palackého v Olomouci, sign. 3407, s. 187) ukázal, že Haškonius použil Bartoškovu kroniku. Srov. *Bartoškova kronika*, s. 183.

⁵²⁸ *Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita...* Díl II. Vytiskl J. J. Clauser, Praha 1768, s. 283–290.

⁵²⁹ Tak ho datuje např. B. Sobotík v edici *Václava Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*, s. XIX, nebo J. Polišenský v antologii *Kniha o bolesti a smutku*, s. 190.

⁵³⁰ MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7 (Sobotík a Polišenský uvádějí 31/2).

⁵³¹ „Haec ex Codice Bibliothecae Duxoviensis exscripta collectaque fuere a Thoma Pessina. Nunc ex Tomo III (sic – K. S.) Dobneriano descripta.“ Druhá z obou vět je připsána jinou rukou vedle iniciály českého titulu, tedy zřejmě dodatečně.

⁵³² *Václava Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*, s. XIX.

⁵³³ *Bartoškova kronika*, s. 6, pozn. 4.

⁵³⁴ Viz *Václava Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*, s. XIX.

⁵³⁵ Např. na foliu 33: „Pan Haškonius v svých anotacích pokládá...“ – srov. *Václava Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*, s. 26.

Otázku, zda originálnímu znění Haškoniovy kroniky je bližší Dobnerův latinský překlad, nebo český opis z počátku 19. století, by podle našeho názoru mohla vyřešit teprve podrobná textová kritika. Latinský a český text se od sebe v řadě detailů liší; jde ovšem jenom o drobné rozdíly v rozsahu jednotlivých slov nebo kratších slovních spojení; obsahově si oba odpovídají. Nemíníme zde podat celkové srovnání, hodláme jenom poukázat na několik nápadných rysů, které mohou vzájemný poměr obou verzí částečně objasnit. Český text se vyznačuje například slovosledem, který byl obvyklý v barokním období, ale asi by v takové podobě nevznikl při pozdějším překládání dotyčné latinské předlohy. Dále má český text oproti latinskému více přechodníkových vazeb, které by se rovněž v překladu pravděpodobně neobjevily, jestliže nejsou v předloze. Zmíněné rozdíly ukazují mimo jiné tyto krátké úryvky:

Potomně jak týž jistý král jsouce již s sebou bezpečný, tomuž sousedu se poznati dal, a tážíce se jeho, co by za to žádal, že ho z toho háje vyvedl a do domu svého přijal /.../

*A co více, obešlíce sobě ten jistý král purgmistra města Brodu, aby ihned k němu se dostavil; budouce tenž jistý purgmistr řemesla ševcovského /.../*⁵³⁶

Postea cum Rex adverteret se se iam ab hostibus suis securum esse, prodidit se receptori suo quis esset, quaesivitque ex illo quid mercedis pro eo pereret, quod eum ex nemore in securitatem deduxerit, atque domi suae hospitaverit? /.../

*Accidit desuper quod idem Rex post manifestationem suam Consulem civitatis Brodae ad se evocaret, juberetque, ut illico adesset; Fuit autem Consul eo tempore opificii sui sutor /.../*⁵³⁷

Domněnka, že český rukopis z 19. století byl pořízen podle Dobnerova překladu, není tedy podle našeho názoru jistá, ačkoli na první pohled plyne z druhé části úvodního latinského nadpisu (viz poznámku 531). Spíše se nám jeví, že Dobner při překládání původní českou verzi jazykově a stylisticky kultivoval. Na několika místech volil i obsahově bohatší výrazy: např. když český text říká o městě jednoduše „Má dva

⁵³⁶ MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 3. list kroniky. V celé kapitole citujeme tento rukopis ve vlastním přepisu.

⁵³⁷ *Monumenta historica II*, Praha 1768, s. 285.

kostely...“;⁵³⁸ latinský překlad má formulaci „Duabus Ecclesiis ornata est...“⁵³⁹ Dále je třeba vzít v úvahu už zmíněnou skutečnost, že některá místa Haškoniových pamětí se do značné míry formulačně shodují s Letochovou kronikou, a to i taková, kde Letocha na Haškonia jmenovitě neodkazuje, např. relace o vpádu Švédů roku 1642.⁵⁴⁰ Považujeme tedy dochovaný český text za opis původního znění, přičemž ovšem připouštíme písarské odchylky i záměrné úpravy.

Pisatel kroniky Matyáš Haškonius (1600–1676) byl čelným představitelem města Uherského Brodu a významným funkcionářem zdejšího panství. Jeho životopis podávají v pracích z dějin Uherského Brodu J. Kučera,⁵⁴¹ B. Sobotík⁵⁴² a P. Zemek.⁵⁴³ Haškonius byl rodák ze Strážnice. Do Uherského Brodu přišel po obnově katolické školy roku 1632 jako její první rektor. Roku 1633 se oženil, zanechal rektorství a stal se majitelem právozárečného domu (tzv. nákladníkem). Od roku 1634 působil v městské radě, v 60. a 70. letech byl primátorem města. Zároveň byl ve službách majitelů města – Kouniců: postupně důchodním písařem, správcem statku v Ořechově a od roku 1654 hejtmanem (regentem) uherskobrodského panství. Kučera připomíná, že to byl muž „litterně vzdělaný“.⁵⁴⁴ Vedle toho se ale jmenovaní autoři shodují, že většinou stál na straně vrchnosti proti zájmům města, a to v hospodářských záležitostech i při sporech o privilegia;⁵⁴⁵ je například doloženo, že tímto postojem umožnil, aby město prodalo vrchnosti jeden ze svých posledních zapsaných majetků – ves Havřice.⁵⁴⁶ Jeho veřejná činnost je tedy ze strany historiků hodnocena spíše negativně.

Haškoniovo autorství je ovšem třeba brát ve speciálně vymezeném smyslu: podobně jako u dalších místních kronik sepsaných v 60. letech 17. století po Pešinově výzvě (např. u anonymních pamětí Moravských Budějovic nebo pamětí Securiových) je i tady pisatel spíše pořadatelem a sestavovatelem úryvků z cizích zdrojů než přímým autorem formulací daného textu. V Haškoniově kronice je tento postup jasně naznačen:

⁵³⁸ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 1. list kroniky.

⁵³⁹ *Monumenta historica II*, Praha 1768, s. 283.

⁵⁴⁰ Srov. *Kniha o bolesti a smutku*, s. 120 (zde ukázka z Letochovy kroniky), a rukopis MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 10. list kroniky.

⁵⁴¹ KUČERA, J.: *Paměti královského města Uherského Brodu*. Brno 1903, s. 275–276.

⁵⁴² *Václava Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*, s. XIX.

⁵⁴³ ZEMEK, P.: *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*. ALBERT, Uherský Brod 2006, s. 255.

⁵⁴⁴ KUČERA, *Paměti královského města Uherského Brodu*, s. 275.

⁵⁴⁵ Srov. ZEMEK, *Reformace, protireformace...*, s. 328.

⁵⁴⁶ KUČERA, *Paměti královského města Uherského Brodu*, s. 262.

*Tyto věci jsou vyhledané z rozličných spisů, které pak ještě po tak mnohých a nešťastných ohních a zkázách města tohoto se vynajítí mohly, ano i od starých hodnověrných lidí až posavad na živě zůstávajících oznámené bývaly a jsou.*⁵⁴⁷

Haškoniovy paměti jsou anonymní; nenajdeme zde ani bližší náznaky o osobě pisatele, o jeho postavení ve městě apod. Přesto se autorský subjekt v textu do jisté míry projevuje a vystupuje na scénu, a to v pasážích o dění, jehož se pisatel mohl zúčastnit nebo o němž mohl získat věrohodné osobní svědectví. Presentace autorského subjektu je provedena podobným způsobem jako v jiných historiografických textech tohoto typu: jsou užity formy 1. osoby plurálu, jimiž se pisatel představuje jako příslušník společenství, jako občan města. Možná nejnaléhavěji se autorský subjekt ozývá v líčení škod po třicetileté válce, tedy situace, která se pisatele zvlášť dotýkala jako představitele města i panství:

*Po tak mnohém zlém vystojíce město ty i jinší nevypravitedlné těžkosti od mnoha let jak skrze lid nepřátelský, tak i skrze ustavičné a těžké quartirování J. M. C. Soldatsky, na které chudé město veliké dluhy zdělali museli. Majíce sobě po učiněném a zavřeném pokoji v celém křesťanstvu nějak pomoci a se podle starobylých svobod živiti, od vrchnosti jsme z našich živností, dědin a prostředkův, skrze které bychom naše pány creditory pokojiti mohli a sebe i dítky vyživovati, zbaveni a na věčnou záhubu přivedeni, takže to město nyní leží jako v nějakým popeli a rumu a není ani stín protiv předešlému způsobu /.../*⁵⁴⁸

Tato osobně zaujatá informace je pozoruhodná, neboť podle výkladů historiků Haškonius svým postojem na straně vrchnosti spoluzavinil hospodářské znevýhodnění města.⁵⁴⁹

Podobně autor naznačuje svou účast na osudech města při vpádu Tatarů:

*A k tomu léta toho 1663 ten nešťastný a nenadálý pád tatarský na nás přišel, když sme v tom roce po třikrát v málo dnech od toho pohana veliké a strašlivé přenásledování vytrpěti a vystáti musili /.../*⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 12. list kroniky.

⁵⁴⁸ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 11. list kroniky.

⁵⁴⁹ Srov. KUČERA, *Paměti královského města Uherského Brodu*, s. 262.

⁵⁵⁰ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 11. list kroniky.

Na jiných místech forma 1. osoby plurálu označuje prostě městskou pospolitost jako takovou; autorský subjekt je tu více skrytý:

*/.../ poručil a zavolal slovy těmito: Ženo, přilej více pro tohoto holého hrachu. Kteréžto proverbium až posavad u nás trvá a v obyčeji jest.*⁵⁵¹

Ukázali jsme, že autorský subjekt vystupuje v této kronice jenom příležitostně, když se pisatel prezentuje jako příslušník společenství. Tento postoj má pak svůj význam pro kompoziční stránku textu i pro jeho žánrovou charakteristiku. Rozhodně přispívá k oživení líčení a posouvá relaci mimo hranice strohého analistického záznamu, tedy od nezúčastněné objektivity k subjektivně zabarvenému hodnocení zachycených událostí.

Po stránce věcně obsahové je Haškoniova kronika stručným výběrem významných událostí v dějinách města od počátků po pisatelovu současnost. Jsou zařazeny zprávy o založení města (roku 1049), vybudování hradeb (1068) a založení dominikánského kláštera (1262), o delších pobytech králů Václava II. (1280) a Vladislava Jagellonského (1510), o hospodářském rozkvětu města za panství Jana z Lomnice (počátek 16. století) a pak o nejcitelnějších válečných pohromách, které postihly Uherský Brod v 17. století: je zaznamenán vpád bočkajovců (1605), obléhání vojskem Gábora (Gabriela) Bethlena (1622), dva útoky Švédů (1643 a 1645) a vpád Tatarů (1663). Pouhý přehled dat ukazuje, že nejde o kontinuální vylíčení celé minulosti města, nýbrž spíše o zdůraznění dějinných bodů, které pisatel pokládal za důležité nebo u kterých odhadoval, že by mohly být zvlášť užitečné jako zdroj informací pro dílo Tomáše Pešiny. Záznamy starších událostí jsou v kronice seřazeny izolovaně, bez signálů obsahové návaznosti. Kompozičně propojeny jsou až zápisy válečných pohrom v 17. století. Předchází jim upozorňující pasáž: „...vše pomalu hynulo a město veliké křivdy snášeti muselo, až ty nešťastný nedávné časy vojenské přišly“,⁵⁵² a každý datovaný oddíl pak obsahuje údaj o pořadí: „Jako nejprve vojna bočkajská 1605 /.../ Podruhé za času Bethlem Gabora, knížete sedmihradského a neřádně voleného krále uherského v roku 1622 /.../ Po třetí v čas pádu švejdského lidu nejprve léta 1643 /.../ Po čtvrté týž lid švejdský roku 1645 /.../“⁵⁵³ Záznamy dění ze 17. století jsou podrobnější,

⁵⁵¹ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 3. list kroniky.

⁵⁵² MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 8. list kroniky.

⁵⁵³ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 8. až 10. list kroniky.

lze předpokládat, že pisatel k nim měl více pramenů i že byl některých událostí svědkem; jsou názornější a působivější, a domníváme se, že k jejich působivosti přispívá i popsaný kompoziční rámeček, který má vliv na gradaci líčení.

Zprávy o historických událostech však nejsou jediným tematickým prvkem Haškoniových pamětí. Pisatel k nim zařadil i další typy textů. Jednak jsou tu tři latinsky psané úryvky privilegií z let 1272, 1288 a 1489 (udělují právo stavět hradby a konat trhy), tedy citáty dokumentů právní povahy, jejichž začleněním do celku kroniky zřejmě chtěl sestavovatel podtrhnout význam města od dávných dob. Samostatnou vrstvu tvoří i vyprávění o zázračném mariánském obrazu, který byl pokládán za vlastnoruční výtvar evangelisty sv. Lukáše, dostal se do kláštera dominikánů v Uherském Brodě a odtud pak zřejmě za válečných nepokojů ve 13. století na známé poutní místo v Čenstochové. Anabáze obrazu uvedená v kronice je ovšem založena na tradici: „...jakž traditiones od jedněch k druhým dosvědčují,⁵⁵⁴ připomíná pisatel. Kompozičně je pasáž o obrazu zařazena dovnitř záznamu o založení kláštera roku 1262; navíc je navázána na zprávy o vyhnání dominikánů „v čas Žižkové vojny“⁵⁵⁵ a o obnově kláštera roku 1630, čímž zřetelně narušuje chronologickou následnost datovaných informací. Zatímco Haškonius referuje o zázračném obrazu celkem stručně a věcně, u dalších autorů 17. a 18. století se tento příběh rozrostl v bohaté legendární vyprávění, doplněné často historickými výklady a hypotézami, jak asi obraz putoval z místa na místo. Zpracovali ho např. barokní historikové Jiří Crugerius a Jan Jiří Středovský, místní kronikáři Ležák a Letocha a další; vývoj tohoto příběhu a jeho historické okolnosti podrobně rozebral P. Zemek.⁵⁵⁶ U Haškonie se objevuje jenom zárodek vyprávění v podobě epicky nepropracované, odpovídající kronikářskému žánru:

V tomto klášteře, jakž traditiones od jedněch k druhým dosvědčují, obraz zázračný, který svatý Lukáš evangelista maloval, blahoslavený Panny Marie byl složený. Veliké a slavné pouti z Uher, z Rakous, ze Slizka, z Polště, z Čech, na mnoho tisíc lidu přicházelo a úplně čtyry neděle při památce na nebe vzetí Panenky Marie takové pouti a odpustky dokonalé trvaly a posavad při témž času ty Privilegia a Indulgentiae trvají a 4 neděle frejunk jarmareční se drží /.../

⁵⁵⁴ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 2. list kroniky.

⁵⁵⁵ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 4. list kroniky.

⁵⁵⁶ ZEMEK, *Reformace, protireformace...*, s. 367–384.

Ten zázračný obraz pro zachování jeho, aby skrz pohanské ruce k zkažení nepřišel, jest od bratří kazatelův do Polska zavezen a v Častochově posavad zůstává, a že se zase nevyzdvihl, nepochybně ty dlouho trvající přetěžké vojny, skrze které netoliko klášter, ale město všechno s rathausem a všemi Privilegyi několikráte ohněm spálené a do gruntu zkažené, a týž bratří sem a tam rozptýleni byli.⁵⁵⁷

Další samostatnou vrstvu v osnově historických záznamů – a zároveň další porušení chronologické posloupnosti – představují dvě pověsti. Jsou rovněž začleněny doprostřed zápisu k roku 1262, a to ke zmínce o vpádu Kumánů a Tatarů na Moravu. Hlavní postavou obou pověstí je „jeden král, o jehožto jménu věděti se nemůže“,⁵⁵⁸ respektive – jak překládá Dobner – „Quidam Rex, cujus nomen amissum“.⁵⁵⁹ První pověst se váže k doposud užívanému jménu lesa *Králov*, případně *Královský háj*; patří tedy k častému typu příběhů, které mají sloužit jako výklad vzniku místního jména. Je pisatelem charakterizována prostě jako „památka“, v Dobnerově překladu však podrobněji jako „memoria mirabilis facti“, čímž je odlišena od sousedících faktografických pasáží a zároveň posunuta do oblasti epických útvarů. Vypráví, jak onen nejmenovaný král v bojích s Tatary ztratil vojsko a sám zabloudil poblíž Brodu v lese, „kterémuž až posavad Královský háj aneb Králový říkají“.⁵⁶⁰ Tady ho potkal jeden obyvatel brodského předměstí, a protože ho podle roztrhaných šatů považoval za prostého člověka, požádal ho, aby mu pomohl naložit dříví, a potom mu ve svém domě poskytl jídlo a nocleh. Když se mu pak král dal poznat a ptal se ho na odměnu, poprosil ho sedlák, aby byl osvobozen od roboty a daní: „...a posavad ten dvůr de facto jest svobodný a žádných poplatkův nedává,“⁵⁶¹ uzavírá vypravěč. Haškoniův kronikářský následovník Letocha klade tento příběh do 2. poloviny 15. století a krále jednoznačně identifikuje jako Matyáše Korvína.⁵⁶² U Haškonia bezprostředně následuje druhá pověst, jak tentýž král k sobě zavolal purkmistra města Brodu. Ten byl povoláním švec a právě máčel v kádi kůže; vzkázal proto králi, že nemůže přijít, aby si nezpůsobil škodu. Král se pro tuto hloupou výmluvu rozhněval a ustanovil, aby už nebyl do městské rady ani do úřadu purkmistra volen žádný švec: „...a to se bedlivě dle

⁵⁵⁷ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 2. a 4. list kroniky.

⁵⁵⁸ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 2. list kroniky.

⁵⁵⁹ *Monumenta historica II*, Praha 1768, s. 284.

⁵⁶⁰ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 2. list kroniky.

⁵⁶¹ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 3. list kroniky.

⁵⁶² Srov. ZEMEK, *Reformace, protireformace...*, s. 383.

starožitnosti observuje a nemění“,⁵⁶³ končí pověst. Hned poté pokračuje přerušené vyprávění o zázračném mariánském obrazu (srov. ukázkou výše) a osudech uherskobrodských dominikánů.

Jde tedy o dva epické útvary, zřetelně odlišné od sousedících kronikářských záznamů. Pověsti sice také zachycují dění v minulosti, ale jejich cílem je zároveň zapůsobit na vnímatele a zaujmout ho, nikoli pouze zaznamenat fakta. V kronikářských záznamech se uplatňuje hlavně postup informativní, v pověstech postup vyprávěcí. Tyto rozdíly lze pozorovat i na jednotlivých vrstvách textu Haškoniových pamětí. První pověst je po stránce obsahové a kompoziční typická pro svůj žánr; jejím účelem je mj. výklad místního jména, ale i zdůvodnění svobod (ekonomických výhod) určitého místa. Její epický charakter je založen mj. na tom, že výstavba děje využívá zápletky a gradace. Její označení „památka“ vyjadřuje, že jde o sdělení události, která se uchovala v obecném povědomí – v paměti. Vypravěč přistupuje k daným příhodám i postavám v zásadě vážně. Zato druhý příběh o purkmistrovi, který odmítl jít ke králi, protože právě mácel kůže, už tak seriózně nevyznívá a jeví se spíš jako škádlivé vyprávění, zacílené proti ševcům; postavy ševců byly v lidové slovesnosti častým objektem tzv. škádlivek – posměšných příběhů.

Nastíněné rysy obou textů nyní ukážeme na úryvcích. V první pasáži pozorujeme stupňování zápletky, které je obvyklé v žánru pověsti nebo i pohádky. Informace jsou podávány tak, aby vnímatel se vzrůstající zvědavostí očekával odhalení královy identity:

Že jeden král, o jehožto jménu věděti se nemůže, pro velikou porážku a vzteklost vojny ztratíce celé vojsko, k městu Brodu samotný skrz hory a lesy do jednoho háje, kterémuž až posavad Královský háj aneb Králový říkají, se retiroval a tu samotný v takové pustině bloudíce, nenadále jeden obyvatel z předměstí brodského jedouce pro dříví do téhož háje, na něj trefil a nedomnívajíce se nic, že by on nějaká vzácná osoba byl, majíce na sobě po v(e)rchu prosté šaty, aby mu dříví nakládati pomohl, pobízel, a majíce z toho háje vyjeti, jej s sebou domů vzal. A když bylo čas jídla, také jej k stolu volal, do svého příbytku s sebou pobízel, a své ženě, poněvadž více nežli podle předešlého obyčeje jich za stolem sedělo, poručil a zavolal slovy těmito: Ženo, přilej více pro tohoto holého hrachu.⁵⁶⁴

⁵⁶³ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 4. list kroniky.

⁵⁶⁴ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 2. a 3. list kroniky.

Druhá ukázka ilustruje posměšný až přezíravý pohled veřejného mínění na příslušníky ševcovského řemesla, který byl ostatně ve starší literatuře ustálen: situační vystižení nedostatečné společenské úrovně ševce přechází do poučujícího až odborného výkladu, ve kterém už zaznívají diskvalifikující hodnocení („ničemnou vejmluvu a poněkud ošklivou“, „z toho řemesla ohavného“):

A co více, obešlíce sobě ten jistý král purgmistra města Brodu, aby ihned k němu se dostavil; budouce tenž jistý purgmistr řemesla ševcovského a právě v kádi okolo kůží se obíral, vzkázal králi, že na ten čas přijíti nemůže pro škodu, kterou by sobě na orkánku (?) udělal, aby mu král za zlé neměl. Král jak tu ničemnou vejmluvu a poněkud ošklivou apprehendiroval, nařídil, aby od toho času žádný švec do raddy a nebo ouřadu in perpetuum volen nebyl, což až posavad nikdá žádný, byť on jakkoliv rozumný a nebo zámožný byl, z toho řemesla ohavného k tomu ouřadu nepřichází a nikdá do raddy volen nebývá, a to se bedlivě dle starožitnosti observiruje a nemění.⁵⁶⁵

Uvedená charakteristika jednotlivých vrstev textu nám nyní poslouží k bližšímu určení žánru Haškoniových pamětí. Obvyklé označení „kronika“, které zavedl Dobner a převzali pozdější autoři a které používáme i my spíše pro úspornost vyjádření, by bylo potřeba upřesnit. Už jsme naznačili, že Haškoniovy paměti se částečně rozcházejí s jedním ze základních rysů kroniky – s principem chronologie. Dále je nutné rozlišovat mezi různými typy kroniky, zejména mezi souvislým kronikářským záznamem za určité období na základě autopsie či přímých svědectví a mezi dodatečným výběrem nejdůležitějších zpráv z různých starších pramenů; Haškoniův text se samozřejmě podobá druhému typu. V této souvislosti není bez významu, že kronikář Letocha nazývá Haškoniův text jako „anotace“,⁵⁶⁶ tedy jako poznámky, což znamená spíše nekoherentní celek. Vyjdeme-li z označení „paměti“, respektive „paměti starožitné“, které stojí v původním titulu (u Dobnera „memoriae veteres“), musíme pochopitelně ihned odhlédnout od skutečnosti, že v současné době se výrazem „paměti“ rozumí především vlastní vzpomínky určité osoby, čili žánr autobiografický, a chápat toto slovo ve významu obvyklém pro starší období, tedy jako „záznam událostí hodných zapamatování“, a to událostí veřejných, společenského dění. Už jsme ukázali, že název „paměti“ ve sledované epoše běžně označoval lokální historiografické relace – dějiny

⁵⁶⁵ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 3. a 4. list kroniky.

⁵⁶⁶ Srov. Václava Františka Letochy *Památky města Brodu Uherského*, s. 26.

města apod.⁵⁶⁷ Haškoniův text nemá autobiografické zaměření, i když některé pasáže vznikly na základě pisatelových zážitků a prezentace autorského subjektu je do jisté míry patrná. Je užitečné vzít v úvahu i jeho další vlastnosti. Literárnost ve významu „příslušnost k uměleckému stylu“ je zde zastoupena útvarem pověsti, ale hlavní vrstva textu – záznamy historických událostí – se nevyznačuje snahou o esteticky působivé vyjadřování, systematickým užitím uměleckých prostředků a postupů; navíc pověsti se ve starších dobách běžně zařazovaly do historiografických spisů. Autorství určeného pisatele – v tomto případě Matyáše Haškonia – je realizováno spíš úlohou pořadatele a redaktora výsledného znění. Svou roli hraje i určení textu – byl napsán primárně jako zdroj informací pro jiné dílo, nebyl v této podobě adresován širší veřejnosti.

Aplikujeme-li typologii nastíněnou ve 4. kapitole, můžeme Haškoniovy paměti žánrově charakterizovat jako text, který má nejbližší k autorské kronikářské relaci analistického typu (i když Haškoniovo autorství je spíš sekundární a analismus je poznamenán narušením chronologie), tendence k beletrizaci je v něm nezáměrná a záznam převažuje nad zobrazením. Přesahy k umělecké literatuře zde představují pověsti, případně působivé vylíčení válečných scén. Celek není žánrově jednotný; plyne to ze způsobu, jakým text vznikl.

Dalším charakteristickým rysem textu Haškoniových pamětí je prolínání minulosti a přítomnosti, přesněji řečeno zachyceného historického dění na jedné straně a komentujícího pohledu pisatele na straně druhé. Funkce autorských poznámek připojených k historickým zprávám spočívá nejen v ukotvení minulých dějů v pisatelově současnosti, ale také v jejich určitém oživení, které mohlo být zaměřeno na předpokládaného vnímatele. Ukážeme tento postup na chronologicky nejstarších záznamech:

A. 1049 Ondřej král uherský založil město Brod Uherský, kteréžto leží in Promontorio na zdravém povětří na poledne a nětco na východ nad řekou Olšavou, tak řečenou. Má 2 kostely: klášter sv. Dominika řádu a kostel farní založený sv. Jana Křtitele, patrona města, třetí jest založený od kacírův valdenských, na ten čas pustý a zbořený.

⁵⁶⁷ V naší době se termín „paměti“ vrací v titulech jubilejních publikací k výročí založení obcí, např. *Paměti obce Chudobín* apod., tedy v knihách, které se označovaly též jako almanachy.

1068 Šalomoun král uherský, syn Ondřeje krále uherského, přinutil dvý markrabat moravských Ottona a Conrada, že jeden zdi a druhý valy okolo téhož města z nejaké pokuty zdělati musili, a posavad stojí.

1262 Klášter řádu sv. Dominika pod titulem nanebevzetí blahoslavené Panny Marie založen od jednoho mnicha téhož řádu, jehožto jméno bylo Melichar, však jestliže jeho vlastním nákladem, anebo někoho jiného, vědomé není.⁵⁶⁸

Na některých pasážích Haškoniových pamětí je nápadná rytmizace, a to ani ne prozodická, založená na uspořádání menších zvukových jednotek, nýbrž spíše motivická, vzniklá určitým seřazením prvků obsahu. Nicméně tyto prvky jsou vyznačeny i formálně, mají svůj strukturní rozměr a jejich posloupnost pak na vnímatele může působit jako pravidelná a záměrná, s funkcí posílit spád vyprávění. Je uplatněna v pasážích dějových, např. v bitevních scénách, kde přispívá k větší výraznosti líčení i k jeho zřetelnějšímu členění. Je ovšem třeba připustit, že vnímání tohoto účinku může být subjektivní a u různých čtenářů různé. Pokusíme se předpokládanou rytmizaci znázornit na záznamu vpádu Tatarů:

A k tomu léta toho 1663 ten nešťastný a nenadálý pád tatarský na nás přišel, když sme v tom roce po třikrát v málo dnech od toho pohana veliké a strašlivé přenásledování vytrpěti a vystáti musili, nebo v nekolika mnoho tisících na jedno malé dostřelení k městu se pokoušel a štráfoval, okoličně dědiny, mlýny a dvory popálil, lidu na desítky tisíc pozajímal, avšak město i s předměstím s pomocí Boží majíce nětco rejtharstva, dragonů, Charvátů jest zachováno a lid ten pohanský odehnán a jest jich okolo Brodu v rozdílných místech mnoho pobito, z kůží odráno, a několik hlav posavad na rožních na branách vystrčené tomu svědectví vydávají; lidí, kteří se k městu uchýlili, mnoho tisíc jest zachováno.⁵⁶⁹

V ukázce jsme podtrhli výrazy, které podle našeho názoru signalizují konce rytmických úseků: stejné tvary minulého času (štráfoval, popálil, pozajímal) a pak trpného rodu (zachováno, odehnán, pobito, odráno) v tomto rozmístění navozují dojem pravidelného členění textu. Je samozřejmě známou skutečností, že poloha sloves na konci jednotlivých vět byla ve starší češtině obvyklá, ale zároveň lze předpokládat, že ji

⁵⁶⁸ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 1. list kroniky.

⁵⁶⁹ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 11. a 12. list kroniky.

v určitých případech autor využil k záměrné strukturaci sdělení. Domníváme se, že citovaná pasáž takto působí, i když nemůžeme zcela jistě prokázat autorský záměr.

Pokud jde o samotný fakt působení staršího textu na moderního vnímatele, který lze v určitém smyslu pokládat za znak literárnosti dané památky, můžeme z tohoto hlediska zkoumat nejen jeho formální stránku, ale také vyjadřování a obsah. Všimněme si např. závěru citované ukázky, kde se líčí odvěta a pomsta vůči tatarským útočníkům zahnaným na útěk, a to v detailech. Pro pisatele a tehdejšího vnímatele to byla prostě součást zprávy o dané události, jedna informace v řadě ostatních; pro čtenáře pozdějších období až k dnešku se motiv násilí stále více stává obrazem, který působí sám o sobě, nezávisle na někdejší hmatatelné skutečnosti. Na úrovni vyjadřování pozorujeme estetické působení v Haškoniových pamětech jen omezeně. Už jsme konstatovali, že tu nejsou užívány prostředky uměleckého stylu, a nenašli bychom ani výrazy, které byly v době vzniku neutrální, ale dnes mohou být stylově zbarvené. Snad jedinou výjimkou je spojení „s krvavým vítězstvím“ (v pasáži o bitvě s bočkajovci), které lze chápat jako oxymoron (obyvatelé Brodu sice nepříteli porazili, ale sami utrpěli velké ztráty); mohlo být tehdy ustáleným frazeologickým obratem:

.../ a spolu s městským lidem přes 12 tisíc i více lidu toho pohanského a barbarského rozehnali a pobili a statečně bojujíce na utíkání přivedli, a až k Uherské Skalici čtyry míle zahnali, municí jak žebře a jiné nástroje všechno odjali, avšak měšťanův vzácných a jejich synův i jiných řemeslníkův v ten čas mimo lidu zemského mnoho zahynulo, a s krvavým vítězstvím se potkati musili.⁵⁷⁰

Stojí za povšimnutí, že výraz „s krvavým vítězstvím“ převzal do své kroniky i Letocha,⁵⁷¹ přestože výchozí Haškoniův text různě upravoval. V citovaném úryvku dále můžeme pozorovat výše popsanou motivickou rytmizaci, zde vyznačenou slovesy „...pobili, ...přivedli, ...zahnali, ...odjali“.

Představili jsme tedy Haškoniovy paměti jako typickou památku místního kronikářství doby barokní, jako text autorské kronikářské relace oživený jednak kompozičně, jednak doplněním o aspekt přítomnosti, jako kombinaci historiografického a epického zachycení minulosti, jako dílo bez rysů záměrné beletrizace, které ale v současnosti může esteticky působit některými prvky obsahu nebo motivickou

⁵⁷⁰ MZA Brno, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, 9. list kroniky.

⁵⁷¹ Srov. *Knihy o bolesti a smutku*, s. 39 (zde ukázka z Letochovy kroniky).

rytmizací. Tím, že obsahují dvě žánrově čisté pověsti, jsou dnes pro nás pramenem jak historickým, tak literárním.

ZÁVĚR

Náš pokus o postižení literárnosti barokních historiografických textů a následná analýza několika místních kronik moravské proveniencence přinesly určité dílčí poznatky, které mohou zpřesnit některá spíše obecná konstatování odborné literatury. Potvrdili jsme si, že do současného silně rozvinutého bádání o českém literárním baroku zapadá zkoumání lokálních historiografických dokumentů pouze okrajově, protože v popředí zájmu znalců jsou jiné, typičtější žánry; nicméně soudíme, že se nám podařilo poukázat alespoň na některé drobnější vazby místních kronik s památkami většího významu – vazby tematické i výrazové, jak ukazuje např. pasáž o zázračném mariánském obrazu u Haškonia, pokus o rýmovanou prózu v kronice Rožnovských apod. Snažili jsme se reflektovat tzv. postmoderní výzvu tradičnímu dějepisectví, která je skeptická k objektivitě zaznamenaných historických událostí; na rozdíl od tohoto postoje se nám i na základě analyzovaných památek jeví, že předpoklad určité míry objektivit je nutný k jejich adekvátní interpretaci, i když jsme si vědomi dobového přístupu k faktům pod vlivem barokní mentality.

Pokud jde o hlavní typy kronik v barokním kontextu, tj. prostý záznam, naučný výklad dějin, obhajobu politických postojů pomocí historických argumentů nebo umělecké zobrazení minulosti, potvrdili jsme celkem očekávaný předpoklad, že v našem případě jde většinou o kronikářské záznamy s občasnými prvky beletrizace. Jde v nich zpravidla o tzv. autorský „pohled zdola“, tedy o situaci, kdy pisatel textu nepomýšlel na jeho širší publicitu. Při rekapitulaci poznatků o české barokní historiografii jsme registrovali mj. důraz dobových dějepisců na prameny (Balbín, Pešina), ale i vzrůst lidového kronikářství, k němuž lze v podstatě zkoumané texty přiřadit. Místní kronikářské relace přednostně zachycují hlavně válečné dění, přírodní katastrofy a z toho plynoucí hospodářské důsledky; je jim společná reflexe postupné změny náboženské situace v 17. století (od skrytých sympatií s nekatolíky k oddané podpoře vládnoucí rekatolizace) a také projevy už zmíněné barokní mentality, jako je řazení zázračných jevů k historickým událostem, výklad přírodních úkazů nadpřirozeným vlivem apod. V této souvislosti je pozoruhodné, že jevy pokládáné za zázračné shodně zachytili kronikáři ve více vzdálených městech.

Vybrané historiografické texty jsme žánrově charakterizovali jako autorské kronikářské relace bez záměrné beletrizace, které však mohou určitými rysy esteticky

působit na moderního vnímatele. Z tohoto určení se poněkud vymykají pouze tzv. *Paměti* Jana Komorníka z Moravských Budějovic, které mají blíže k relaci vzpomínkové. Nápadným rysem převažujícího žánru je kompozice založená na chronologii, která je porušena jenom zcela výjimečně. Výstavba textů byla ovšem ovlivněna i dalšími faktory. U několika památek je evidentní, že jde o dodatečný výběr ze souvislých dějin města, o zdůraznění hlavních momentů z minulosti. Tak např. na základě kompozičního rozboru jsme vyslovili hypotézu, že kronika Rožnovských mohla být původně delší a souvislejší a že pozdější kronikář z ní použil jenom několik stručných zápisů. Autorským výběrem časově odlehlých záznamů ze starších pramenů se jeví být též *Památky města Brodu Uherského* od Matyáše Haškonia i tzv. anonymní a *Securiovvy paměti* z Moravských Budějovic. V případě těchto relací se projevil i podnět k jejich sepsání: byly vyhotoveny jako podklad pro plánované vlastivědné dílo Tomáše Pešiny z Čechorodu. Vnější okolnosti vzniku kroniky měly značný vliv na podobu textu také u Sucheniovy a Bisatovy paměti, které byly určeny k uložení do kostelních věží v Třebíči: zde se ukazuje větší ohled na předpokládaného budoucího čtenáře i parenetická funkce sdělení; kompozice je propracovaná a předem výslovně naznačená, obsah tvoří delší pásmo kontinuálních dějů i souvislé příběhy; jde o specifický druh příležitostného textu.

Rozbor prokázal také typické dobové chápání autorství textu: člověk jmenovaný jako autor či pokládáný za autora je v mnoha případech spíše pořadatelem nebo sestavovatelem dané kroniky; přesto má rozhodující podíl na výsledné podobě textu. Samotná osoba autora, respektive pisatele se ve zkoumaných kronikách projevuje (tematizuje) jen málokdy: zpravidla pouze když zaznamenává dění, jehož se účastnila. Nevyjadřování autorského subjektu je ovšem v souladu s objektivizujícím charakterem kronikářského žánru; výjimku v našem materiálu opět tvoří Komorníkovy paměti, které sdělují osobně prožívané společenské události. Další dimenzí autora jako textotvorného činitele jsou jeho vyjadřovací schopnosti – kompoziční, formulační aj. Z tohoto hlediska jsme konstatovali různou úroveň pisatelů od kultivovaných a zjevně školených ve slohu (Suchenius, Haškonijs) až po lidové nebo přímo insitní typy (Komorník, Securijs). Dovednosti autorů se ukázaly mj. v případech, kdy se pokusili vypsát kompletní dějiny města od jeho založení, avšak tento záměr se nepodařilo dovést až do konce a text je poznamenán kompozičním přeryvem (Zikmundek, Haškonijs).

Ačkoli jsou zkoumané kronikářské texty v zásadě typologicky podobné, přesto se poněkud odlišují svou funkcí: někdy jde o pouhý analistický záznam sloužící jako

podklad pro širší vlastivědné dílo (kroniky zaslané Pešinovi), jindy o svod ryze účelových zápisů (soubor právních dokumentů v knize Martina Zikmundka) a občas též o vypsání minulosti se záměrem poučení pro budoucnost (tomu odpovídá užitý název „memorabilia“ = události hodné zapamatování).

Sama literárnost místních kronikářských relací je do značné míry výsledkem současné interpretace, moderního vnímání dochovaných textů. Kromě několika ojedinělých pasáží nelze mluvit o záměrné beletrizaci, přestože ta sama o sobě není v historiografických žánrech barokní doby vyloučena. Některé kroniky působí na současného vnímatele nezamýšlenou komikou (Securius, Komorník), jindy je vztah k umělecké literatuře realizován využitím žánru pověsti (v takových případech se daná památka stává kromě historického dokumentu také zdrojem literárním), hlavně však je vnímání těchto textů jako literárních umožněno jejich narativní složkou: pokusili jsme se ukázat, že některé historické události lze zaznamenat v podstatě vyprávěcím postupem, což pro pisatele znamená příležitost k uplatnění narativní strategie. Ne všichni z představených autorů tento postup uplatnili. Přesto některé pasáže zkoumaných kronik mohou účinkovat nezávisle na výchozí reálné události jako poutavé fiktivní vyprávění (např. bitevní scény v Haškoniovi, kauzy v soudních zápisech u Zikmundka apod.). Logickým důsledkem toho je použití některých úryvků barokních kronik ve výběrech a antologiích, které jsou koncipovány jako čtenářská vydání (mj. Polišínský, Tichá).

V neposlední řadě mohou být místní kroniky zdrojem pro související bádání: slouží jako pramen poznání dobového stavu českého jazyka, jako doklad textů známých odjinud (viz opis „Vyznání bratra boleslavského“ u Zikmundka), jako příklad zpracování oblíbených námětů (např. pověst a legendární vyprávění u Haškonia). Předpokladem tohoto využití místních kronik je samozřejmě zevrubná textová kritika.

V průběhu celé naší práce se nabízelo také srovnání analyzovaných textů s významnými dobovými kronikami, které mají mnohem širší záběr a staly se součástí literárního kánonu (Mikuláš Dačický z Heslova, Václav František Kocmánek, Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka aj.). Od tohoto záměru jsme upustili především kvůli značnému nepoměru drobných kronikářských relací a obsáhlejších historiografických děl, koncipovaných často jako literární projev.

Zkoumané záznamy mají výrazně regionální charakter, týkají se přednostně poměrů v daných městech a nejbližším okolí, nehodnotí podrobněji informace celonárodního či evropského významu. Je-li popsána událost významnějšího charakteru,

kteřá překračuje hranice mikroregionu, je nahlížena většinou pouze prizmatem místního měšťana. V textech chybí promyšlenější koncepce, jsou to často izolované, nesoustavné zápisky bez hlubšího kompozičního rámce. Autoři jsou omezováni svou nedostatečnou historickou erudicí, případně též nemají další schopnosti k soustavnějšímu zachycení dobové atmosféry. Záznamy zpravidla postrádají humanisticky učený kronikářský styl, jsou stylisticky prosté a někdy i formulačně nezvládnuté, což ovšem nezlehčuje jejich historický a literárněhistorický význam. Díky těmto rysům se nám nejevila podrobnější komparace s významnými díly barokního dějepisectví jako přínosná, přestože jsme mohli poukázat na některé vzájemné vazby, užitečné pro interpretaci.

Domníváme se také, že zjištění plynoucí z naší analýzy otevírají cestu k dalšímu bádání. Jako jeden z možných směrů se ukazuje např. zpřístupnění vybraných místních kronik (nebo aspoň jejich relevantních částí) v komentovaných edicích, které by neměly být koncipovány pouze čistě historicky, nýbrž také literárně. Dále je tu příležitost prozkoumat podobným způsobem další rukopisné památky tohoto typu, které dosud nebyly podrobněji interpretovány a zůstávají prozatím v archivech (Morava dosud čeká na období českého *Repertoria rukopisů*).⁵⁷² Mimo okruh filologie se pak nabízí výklad barokních regionálních kronik zvláště jako příspěvek k tzv. dějinám každodennosti.

⁵⁷² Viz *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*. Díl I/1 A–F, I/2 H–J. Karolinum, Praha 2003; Díl II/1 K–L, II/2 M–O. Karolinum, Praha 2007.

RESUMÉ

The aim of this dissertation is to follow the relation between historiographic texts and literary fiction in the minor chronicles from the region of Morava in the Baroque period, focusing mainly on the texts edited in a rare periodicals or publications, that still lack a further analysis from the point of view of literary criticism.

While text analysis, it has been proved that literariness of the historiographic documents is on the one hand an issue of an author's intention – the author would deliberately use the artistic means, or at least he would attempt to copy them according to other texts – on the other hand it's an issue of reader's reception – the Baroque text can make an aesthetic impression on the contemporary reader due the old-time diction and the means of expressions, which became common in the artistic style later.

Methodologically, our analysis of chosen historiographic documents is based mainly on the genre standpoint, which follows the methodology devised in our literary science by E. Petruš, M. Kopecký and the others. We also focused on the narrative modes, typical for the old period in the historiographic chronicles. In the given examples we attempt to use the narrative point of view, however, we don't turn unambiguously to any current narrative theory. We proceed from the assumption that narrative parts would express a display of an author's strategy, that progressed from a single record of an event to the next impressive communication. Not least, we have observed the influence of the author and supposed reader on the final form of the text.

As for the main types of chronicles in the Baroque context – eg. a simple record, educational exposition of history, speeches for the defence of politic views by the means of historical arguments or artistic depiction of the past – we proved the supposed expectation, that in this case, it mostly concerns of the chronicle records with sporadic elements of fictionalization. You can usually find the so called the author's 'view from below', eg. the situation when the author of the text had not think of its wider publicity. When recapitulation of the knowledge about the Czech Baroque historiography, we also noticed both the emphasis of the period historians on the sources, such as B. Balbín and T. Pěšina, and the expansion of the folk chronography that the researched texts can be assigned to. The local chronicles depicts mainly the war events and natural disasters with consequent impact on the economy. They have in common the reflexions on the gradual changes of the religion in the 17th century – from the hidden fondness of the non-Catholics to a devoted support of the recatholic rule, such as designation of the

miraculous phenomena to a historic events, the natural phenomena explain as a supernatural influence. Its remarkable, that in such connection the phenomena regarded as supernatural were identically recorded at the same time by the chroniclers from the remote towns.

The chosen historiographic texts are characterized by the genre as author's chronicle without intended features of literary fiction, still, with its specific features they have an aesthetic influence on the modern reader. The only exception of this classification is so called memories *Paměti* written by Jan Komorník from Moravské Budějovice, that are similar to commemorative chronicles. An obvious feature of the prevalent genre is the composition based on chronology, which is rarely broken.

The study also showed the typical understanding of the text authorship – the person who is called the author or regarded as an author is in many examples rather the person who compiles the chronicles. However, he plays a major part in the final version. The personality of his as a writer is in the studied chronicles rarely expressed, and when expressed it's only in the situation that the author took part in.

The literary features of the local chronicles stem from the contemporary interpretation, modern understanding of surviving texts. Besides several rare parts in the texts, it's impossible to speak about an intended fiction, even though it isn't wholly excluded from the historiography genres of the Baroque period. Some chronicles make an impression on the contemporary reader with its unintended comic, another time the relationship to fiction is arranged by the use of the folk tale genre – in such examples the given relic becomes both the historic document and the source of literature. The reader regards these texts mainly as literary thanks to its narrative form. We attempt to show that it's possible to record some of the historic events by narrative method, which means that the author can use the narrative strategy.

The studied records of the chronicles have distinctive regional features and describe the news of national or European importance into details. If an event of more notable character is described, eg. exceeding the borders of the microregion, its mostly viewed from the point of a local burgher. The texts lack the premediated conception, they're often separated and fragmented records without deeper composition frame. The authors are limited by their own insufficient knowledge of history, aptly they don't have the next abilities to depict the period atmosphere in a systematic way. The records usually lack the classical chronographic style of the scholars, they're free from stylistics

and sometimes the authors didn't handle their statements. However, it all don't disparages the historic and historico-literary significance of theirs.

ANOTACE

STRNADOVÁ, Karla: *Moravské kronikářské relace 17. století a jejich postavení v kontextu dějin české literatury*. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky, Olomouc 2010.

Školitelka disertační práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Počet znaků (s mezerami): 345151

Počet příloh: 9

Počet titulů použité literatury a pramenů: 298

Abstrakt:

V disertační práci jsme si stanovili cíl sledovat příslušnost historiografických textů k umělecké literatuře na drobnějších kronikářských relacích regionálního dosahu (Morava) z doby barokní, a to hlavně na těch textech, které byly editovány v málo rozšířených periodikách či publikacích a nebyly dosud podrobněji analyzovány z literárněvědného hlediska.

Při rozboru textů se potvrzovalo, že literárnost historiografických památek je záležitostí jednak autorské intence (pisatel se mohl vědomě snažit o užití uměleckých prostředků nebo je alespoň napodoboval podle jiných textů), jednak čtenářské recepce (barokní text může na současného vnímatele esteticky působit svou starobylostí dikcí a vyjadřovacími prostředky, které se později staly obvyklými v uměleckém stylu).

Disertační práce dokládá, že genologický obraz barokní historiografické prózy je vzhledem k existenci rozsáhlého počtu rozmanitého materiálu značně složitý. Texty se pohybují na pomezí odborné, věcné a umělecké literatury. Pro starší literaturu je typické, že docházelo k proměnám funkce jednotlivých děl, a tudíž i k přesunu mezi žánry.

Klíčová slova: baroko, Morava, 17. století, žánry barokní historiografie, kroniky

ANNOTATION

STRNADOVÁ, Karla: *Moravian Chronicles in the 17th Century and Their Role in the History of Czech Literature*. Palacký University, Philosophical Faculty, Department of Czech Studies, Olomouc 2010.

Chief of dissertation: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Number of characters (spaces included): 345.151

Number of sources: 298

Number of appendices: 9

Abstract:

The aim of this dissertation is to follow the relation between historiographic texts and literary fiction in the minor chronicles from the region of Morava in the Baroque period, focusing mainly on the texts edited in a rare periodicals or publications, that still lack a further analysis from the point of view of literary criticism.

While text analysis, it has been proved that literariness of the historiographic documents is on the one hand an issue of an author's intention – the author would deliberately use the artistic means, or at least he would attempt to copy them according to other texts – on the other hand it's an issue of reader's reception – the Baroque text can make an aesthetic impression on the contemporary reader due the old-time diction and the means of expressions, which became common in the artistic style later.

This dissertation demonstrates that with respect to the diversity of literary texts, the genre character of the historiographic works written in prose in the Baroque period was very complex. The boundaries of the professional literature, non-fiction and fiction were not clear-cut and the genre classification of individual texts, as well as their function, underwent frequent changes.

Key words: Baroque period, Moravia, seventeenth century, genre character of the historiographic works in the Baroque period, chronicles

PRAMENY A LITERATURA

ANALYZOVANÉ PRAMENY

Seřazeny podle pořadí jednotlivých analýz v disertační práci.

❖ Archivní prameny

(*Pamětní kniha Martina Zikmundka*). MZA Brno, G 10, in. č. 283 a 1012.

(*Kronika Eliáše a Václava Rožnovských*). SOkA Přerov, Archiv města Lipník nad Bečvou, Kronika Bernarda Františka Heydučka, in. č. 423, f. 86b–89.

(*Anonymní paměti Moravských Budějovic*). MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/4.

(*Paměti Josefa Securia*). MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/4.

(*Paměti Jana Komorníka*). SOkA Třebíč, Archiv města Moravských Budějovic, in. č. 281.

(*Paměti Matyáše Haškonía*). MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7.

❖ Edičně vydané texty

Památky rozličných příběhův od Eliáše Rožnovského, měštěnína a rychtáře lipenského, po smrti pak jeho od Václava Rožnovského, syna jeho vlastního sepsané. In: MRÁČEK, J.: Z pamětní knihy radního písaře a měštěnína lipenského Bernarda Františka Heydučka. Výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 5–8; dále KRŠKA, I.: Nejstarší kronika našeho města. Lipenský kulturní kalendář, 1970, červen, s. 9–11.

Paměti anonymní. In: FIŠER, J.: Kronika tak zvaná Chudánkova a jiné dochované paměti města Mor. Budějovic. Část II. Dvoje paměti ze sbírky Pešínovy. XX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1930–1931, Moravské Budějovice 1931, s. 64–66.

Paměti Sekuriovy. In: FIŠER, J.: Kronika tak zvaná Chudánkova a jiné dochované paměti města Mor. Budějovic. Část II. Dvoje paměti ze sbírky Pešínovy.

- XX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1930–1931, Moravské Budějovice 1931, s. 62–64.
- Paměti Jana Komorníka – Pro lepší budoucích. List z kroniky Mor. Budějovic.*
Ed. S. Marák. Naše Noviny 7, 1908, č. 32 (7. 8.), 34 (21. 8.), 36 (4. 9.), 38 (18. 9.) a 39 (25. 9.).
- Appendix Jana Suchenia Novobydžovského.* In: RYPÁČEK, F. J.: Z archivu města Třebíče. (Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův). Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92, Třebíč 1892, s. 21–33.
- Paměť sepsaná Mikulášem Bisatou, písařem radním r. 1661.* In: RYPÁČEK, F. J.: Z archivu města Třebíče. (Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův). Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92, Třebíč 1892, s. 33–36.
- Anonymi Breve Chronicon Hunnobrodense.* In: DOBNER, G.: Monumenta Historica II. Praha 1768, s. 283–290.

LITERATURA

- ARISTOTELES: *Poetika*. Praha 1996.
- BAŽURA, J.: *Vlastivěda moravská II. Díl IV. místopisu Moravy. Č. 44. Jičínský kraj, Lipenský okres*. Brno 1919.
- BAGIN, A.: *Pokus o charakteristiku memoárové literatury*. Slovenská literatúra 24, 1977, č. 2, s. 170–179.
- BALBÍN, B.: *Krásy a bohatství země české. Výtah z Miscellaneí*. Ed. H. Businská. Praha 1986.
- BALBÍN, B.: *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*. Ed. J. Hejnic. Praha 1988.
- BALBÍN, B.: *Rozprava krátká, ale pravdivá*. Překl. J. Dostál. Praha 1923; Ed. M. Kopecký. Praha 1988.
- BALBÍN, B.: *Verisimilia humaniorum disciplinarum. Nástin humanitních disciplín*. Překl. B. Ryba. Praha 1969.
- Barokní člověk a jeho svět*. Praha 2004.
- Bartoškova kronika*. Ed. P. Zemek. Uherský Brod 2004.
- BITNAR, V.: *O českém baroku slovesném*. Praha 1932.
- BITNAR, V.: *O podstatě českého literárního baroku*. Praha 1940.
- BITNAR, V.: *Postavy a problémy českého baroku literárního*. Praha 1939.
- BEDNÁŘ, V., INDRA, B., LAPÁČEK, J.: *Kronikáři města Hranic*. Hranice 2004.

- BECKOVSKÝ, J. F.: *Poselkyně starých příběhův českých*. Díl II., sv. 1, 2, 3. Ed. A. Rezek. Praha 1879, 1880.
- BENEŠ, Z.: *Historický text a historická kultura*. Praha 1995.
- BENEŠ, Z.: *Historický text a historická skutečnost. Studie o principech českého humanistického dějepisectví*. Praha 1993.
- BERNACKI, M., PAWLUS, M.: *Słownik gatunków literackich*. Bielsko-Biała 2000.
- BLÁHOVÁ, M.: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota (3)*. Praha 1995.
- BOČKOVÁ, H.: *K problematice deníku jako literárního žánru*. Sborník prací FF BU, D 36–37, 1989–1990, s. 37–45.
- BŘEZAN, V.: *Životy posledních Rožmberků I, II*. Ed. J. Pánek. Praha 1985.
- z BŘEZOVÉ, V.: *Kronika česká – Píseň o vítězství u Domažlic*. Praha 1979.
- BUDOVEC Z BUDOVA, V.: *Antialkorán*. Praha 1989.
- CICERO, M. T.: *O řečníku*. Praha 1940.
- CUDDON, J. A.: *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London 1998.
- CURTIUS, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998.
- ČECHURA, J.: *Selské rebelie roku 1680*. Praha 2001.
- ČERNÝ, V.: *Esej o básnickém baroku*. Praha 1937.
- ČERNÝ, V.: *Generační periodizace českého baroka*. In: *Česká literatura doby baroka*. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století. Praha 1996, s. 5–60.
- ČERNÝ, V.: *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti 3. Baroko a klasicismus*. Jinočany 2005.
- České země v 17. a 18. století (Barokní doba, společnost, kultura)*. Ed. J. Mihola. Brno 2003.
- ČORNEJ, P.: *Tajemství českých kronik*. Praha – Litomyšl 2002.
- DAČICKÝ, Z HESLOVA M.: *Prostopravda – Paměti*. Eds. E. Petřů, E. Pražák. Praha 1955.
- Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Praha 1959.
- Dějiny Moravských Budějovic*. Třebíč 1997.
- DOKOUPIL, L. a kol.: *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999.
- DOLEŽEL, L.: *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha 2008.

- DOLEŽEL, L.: *Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou*. Česká literatura 50, 2002, č. 4, s. 341–370.
- DOSTÁL, F.: *Lid na Valašsku v historických pramenech a v literatuře*. In: DOSTÁL, F.: *Valašská povstání za třicetileté války*. Praha 1956, s. 7–15.
- DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962.
- DUŠEK, B.: *Židovstvo v Lipníku v 17. století*. Záhorská kronika 12, 1929–30, s. 75–77, 107–109.
- DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská II. Díl II. místopisu Moravy. Č. 66. Jihlavský kraj, Třebický okres*. Brno 1906.
- DVORSKÝ, J.: *Pražské paměti Jana Piláta Rakovnického z Jenštejna*. In: *Pražský sborník historický VII*. Praha 1971, s. 165–172.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002.
- FINDRA, J., GOMBALA, E., PLINTOVIČ, I.: *Slovník literárnovedných termínov*. Bratislava 1979.
- FIŠER, J.: *Kronika tak zvaná Chudánkova a jiné dochované paměti města Mor. Budějovic. Část I. XIX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích, 1929–1930*, s. 5–55.
- FIŠER, J.: *Kronika tak zvaná Chudánkova a jiné dochované paměti města Mor. Budějovic. Část II. Dvoje paměti ze sbírky Pešinovy. XX. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1930–1931, Mor. Budějovice 1931*, s. 29–95.
- FIŠER, J.: *Moravské Budějovice ve sporu s Rudolfem Jindřichem ze Schaumburka ve druhé pol. XVII. století. Od Horácka k Podyjí V, 1927–1928*, s. 17–20, 49–53, 91–101, 129–141; *O Horácka k Podyjí VI, 1929*, s. 13–17, 38–56, 82–89.
- FIŠER, R.: *Dějiny Moravských Budějovic*. Třebíč 1997.
- FIŠER, R.: *Poddanské město Třebíč ve druhé polovině 17. století*. Časopis Matice moravské 90, 1971, s. 304–324.
- FIŠER, R., NOVÁČKOVÁ, E., UHLÍŘ, J.: *Třebíč – Dějiny města I*. Třebíč 2004.
- FUKALA, R.: *Manýrismus a globální krize 17. století?* Opava 2000.
- FUKALA, R.: *Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích*. Opava 1997.
- FUKALA, R.: *Sen o odplatě. Dramata třicetileté války*. Praha 2005.
- FUKALA, R.: *Třicetiletá válka. Konflikt, který změnil svět*. Opava 2001.

- GARČIC, J.: *Paměti – tradice – skutečnost. (Memoárová literatura jako jedna z forem přetváření světa)*. In: Problematika historických a vázaných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Brno 2001, s. 9–16.
- GLANC, T.: *Dějiny literatury. Výběrový soupis problémů*. Svět literatury 25, 2003, s. 65–77.
- GLANC, T.: *Otázky k metodologii dějin literatury*. In: Srovnávací poetika v multikulturním světě. Praha 2004, s. 31–41.
- GOLL, J.: *Spisek Víta z Krupé proti Bratřím*. In: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze, ročník 1878, Praha 1879, s. 162–170.
- HÁJEK Z LIBOČAN, V.: *Kronika česká. Výbor historického čtení*. Ed. J. Kolár. Praha 1981.
- HAMAN, A.: *Úvod do studia a interpretace díla*. Jinočany 1999.
- HANZAL, J.: *Od baroka k romantismu: Ke zrození novodobé české kultury*. Praha 1987.
- HAVRÁNKOVÁ, Z.: *Memoárový žánr a jeho místo v literární teorii*. Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury XI, 1967, s. 43–50.
- HEJNIC, J.: *Mistra Václava Jana Klea „Arcus triumphalis“ z roku 1621*. Minulostí západočeského kraje XVII, 1918, s. 99–124.
- HERNAS, C.: *Barok*. Warszawa 1973.
- Historia o těžkých protivěnstvích církve české*. Ed. F. Šimek. Praha 1952.
- Historie o válce české 1618–1620. Výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*. Eds. E. Petrů, J. Polišenský. Praha 1964.
- Historiografie Moravy a Slezska*. Ed. I. Barteček. Olomouc 2001.
- HOLMAN, C. H., HARMON, W.: *A Handbook to Literature*. London 1986.
- HORÁKOVÁ, M.: *Ke specifikaci barokních pamětí (Nad paměťmi Kocmánkovými a Paroubkovými)*. In: Problematika historických a vázaných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2001. Brno 2001, s. 107–115.
- HORSKÝ, P.: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha 2009.
- HORVÁTH, T.: *Rétorika histórie*. Bratislava 2002.
- HOŘOVSKÝ, J. R.: *Koruna neuvadlá mučedníkův božích českých*. Ed. F. Loskot. Praha 1913.
- HOSÁK, L.: *Dějiny města Bystřice pod Hostýnem v období 1368–1848*. Brno 1980.
- HOSÁK, L.: *Dějiny Moravského Slovenska*. Břeclav 1929.
- HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha 1938.

- HOSÁK, L.: *Počátky města Lipníka nad Bečvou*. In: Nikoli nejmenší na Moravě. Lipník nad Bečvou 1965, s. 18–28.
- HOSÁK, L.: *Po stopách emigrace na Slovensku*. *Uh. Skalice*. Časopis Matice moravské 47, 1923, s. 197–201.
- HOŠNA, J., TRÍŠKA, J.: *Z teorie starší české literatury*. Praha 1990.
- HRABÁK, J.: *K metodologii studia starší české literatury*. Praha 1961.
- HRABÁK, J.: *K pololidové tvorbě v 18. století*. In: HRABÁK, J.: *Jedenáct století*. Praha 1982, s. 167–185.
- HRABÁK, J.: *O lidovosti starší české literatury*. In: HRABÁK, J.: *Studie ze starší české literatury*. Praha 1956, s. 21–79.
- HÝSEK, M.: *Jan Jiří Středovský*. In: *Z dějin české literatury*. Praha 1920, s. 115–126.
- IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha 2002.
- INDRA, B.: *Jednota bratrská v zápisech městských knih Lipníka nad Bečvou v 16. a počátkem 17. století*. In: *Sborník Státního okresního archivu v Přerově 3*, 1995, s. 21–49.
- INDRA, B.: *Odboj města Hranic 1620–1627 a jeho potrestání*. Olomouc 1940.
- INDRA, B., TUREK, A.: *Paměti drahotušských kronikářů 1571–1911*. Olomouc 1947.
- Jan Urban z Domanína a jeho diárium o vpádech bočkajovců na Moravu L. P. 1605*. Ed. L. Hosák. Břeclav 1929.
- JANOVSKÝ, J.: *Stručný nástin hlavních směrů vývoje starověkého dějepisectví*. Praha 1984.
- JIREČEK, J.: *O vyvinutí historické prózy české za XVI. A XVII. věku*. ČČM 47, 1873, s. 408–420.
- JIREČEK, J.: *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVII. věku*. Praha 1875.
- KÁBRT, J. a kol.: *Latinsko-český slovník*. Praha 1996.
- KADLEC, J.: *Jan Florian Hammerschmidt*. Časopis Společnosti přátel starožitností 61, 1953, s. 94–104.
- KALISTA, Z.: *Bohuslav Balbín*. Praha 1939.
- KALISTA, Z.: *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*. Brno 1970.
- KALISTA, Z.: *Česká barokní pouť*. Ed. M. Horáková. Žďár nad Sázavou 2001.
- KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941.
- KALISTA, Z.: *Tvář baroka*. Praha 2005.
- KALISTA, Z.: *Úvod do politické ideologie českého baroka*. Brno 1934.

- KALISTA, Z.: *Z legend českého baroka*. Olomouc 1934.
- KANYZA, J.: *Ze zápisů lipenských knih smolných*. Záhorská kronika 20, 1937–38, s. 19–20.
- KAMENÍČEK, F.: *Kterak Moravané přistoupili ku povstání českému r. 1618–1620?* Sborník historický 1, 1883, s. 244–256.
- KAMENÍČEK, F.: *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605–1606*. ČČM 68, 1894, s. 88–106, 257–274, 378–397, 534–556.
- KILIÁN, J.: *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*. České Budějovice 2008.
- KLUČINA, P.: *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618 – 1648*. Praha – Litomyšl 2000.
- Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*. Ed. J. Polišenský. Praha 1948.
- KOCMÁNEK, V. F.: *Krátké vypsání třicetileté války*. Ed. V. Zahradník. ČČM 7, 1833, s. 92–163.
- KOLÁR, J.: *Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře*. Brno 1999.
- KOLÁR, J.: *O mezidruhových kontextech v české literatuře 16.–17. století*. Česká literatura 14, 1966, s. 427–442.
- KOLÁR, J.: „Pamětní knížka“ *Jana Rakovnického z let 1575–1605 a české paměti 16.–17. století*. LF 90, 1967, s. 394–403.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Historie světská; Stručná historie církve slovanské*. In: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv. VI. Praha 1972, s. 35–59 a 303–399.
- KOPECKÝ, M.: *Česká literatura od 20. let 17. století do 70. let 18. století*. Brno 1993.
- KOPECKÝ, M.: *Česká literatura od 70. let 15. století do 20. let 17. století*. Brno 1996.
- KOPECKÝ, M.: *J. A. Komenský v kontextu literatury 17. století*. SCeH 19, 1989, č. 38, s. 126–133.
- KOPECKÝ, M.: *K moravským pololidovým kronikám 17. a 18. století*. VVM 18, 1966, s. 277–282.
- KOPECKÝ, M.: „Kronika“ a „historie“ jako literární žánry epochy renesance. Sborník prací FF BU, D 27, 1980, s. 51–60.
- KOPECKÝ, M.: *Nic stálého přítomného: k literárnímu baroku*. Brno 1999.
- KOPECKÝ, M.: *Pokrokové tendence v české literatuře do Bílé hory*. Brno 1979.
- KOPECKÝ, M.: *Poznámky k vývoji české historické beletrie předobrozenské*. Sborník prací FF BU, D 14, 1967, s. 49–66.

- KOPECKÝ, M.: *Slovesnost českého baroka*. Brno 1997.
- KOPECKÝ, M.: *Tradice a její žánrová modifikace*. In: *Speculum medii aevi*. Zrcadlo středověku. Praha 1998, s. 70–84.
- KOŘÍNEK, J.: *Staré paměti kutnohorské*. Ed. A. Stich. Praha 2000.
- Kosmova kronika česká*. Eds. M. Bláhová, Z. Fiala. Praha 1975.
- KOVÁŘOVÁ, L.: *Písemné památky na Uh. Brodsku a nynější stav a péče o ně*. Uherský Brod 1947.
- Krátké vypsání třicetileté války*. Z rukopisu Václava Kozmanecia Čáslavského, vyňaté a doplněné od Vincencia Zahradníka, faráře v Křešicích. ČČM, 1833, s. 92–112, 123–163.
- KRATOCHVIL, A.: *Oheň baroka*. Brno 1991.
- KROFTA, K.: *O Balbínovi dějepisci*. Praha 1938.
- Kroniky*. Praha 2004.
- Kronika holešovská 1615–1645*. Ed. V. Fialová. 1. vyd. Holešov 1940; 2. vyd. Holešov 1967.
- Kronika Mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*. Ed. Z. Kamper. Mladá Boleslav 1935.
- Kroniky doby Karla IV.* Úvod M. Bláhová. Praha 1987.
- Kroniky válečných dob*. Ed. Z. Tichá. Praha 1975.
- KRŠKA, I.: *Archiv města Lipníka nad Bečvou*. Přerov 1981.
- KRŠKA, I.: *Archiv města Lipníka*. In: *Nikoli nejmenší na Moravě*. Lipník nad Bečvou 1965, s. 96–102.
- KRŠKA, I.: *Nejstarší kronika našeho města*. Lipenský kulturní kalendář, 1970, červen, s. 7–11.
- KRŠKA, I.: *Martin Zikmundek a jeho zápis v báni trubačské věže*. Lipenský kulturní kalendář, 1978, červen, s. 11–13; červenec, s. 11–13; srpen, s. 12–14; září, s. 14–17.
- KRŠKA, I.: *Pamětní zápis Jiříka Jelínka z r. 1675*. Lipenský kulturní kalendář, 1979, srpen, s. 8–9.
- KRŠKA, I.: *Závěr třicetileté války v Lipníku a zápis v báni trubačské věže*. Lipenský kulturní kalendář, 1979, leden, s. 10–13.
- KRŠKA, I.: *Ze zápisů trubačské věže města Lipníka*. Lipenský kulturní kalendář, 1977, červen, s. 10–12.
- KUČERA, J.: *Paměti královského města Uherského Brodu*. Brno 1903.

- KUČERA, J.: *Rukopisné a jiné památky města Brodu Uherského*. Zvláštní otisk z Časopisu vlasteneckého musejního spolku olomouckého, roč. 1896. Olomouc 1896.
- KUČERA, J., RAK, J.: *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*. Praha 1983.
Kultura baroka v Čechách a na Moravě. Praha 1992.
- KUTNAR, F.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1973.
- KUTNAR, F., MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997.
- LETOCHA, V. F.: *Památky města Brodu Uherského*. Ed. B. Sobotík. Uherský Brod 1942.
- LICHAČOV, D. S.: *Poetika staroruské literatury*. Praha 1975.
- MACUROVÁ, A., MAREŠ, P.: *Text a komunikace: Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha 1993.
- MACUROVÁ, A.: *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech*. Praha 1983.
- MALICKI, J.: *Ke zprávám o Slezsku ve východočeských městských kronikách z 18. století*. In: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*. Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 79–91.
- MALURA, J.: *Hora Olivetská Matěje Tannera a kultura poutních míst v baroku*. In: TANNER, M.: *Hora Olivetská*. Brno 2001, s. 5–34.
- MALURA, J.: *K žánrové diferenciaci české poezie doby baroka*. *Česká literatura* 56, 2008, č. 2, s. 155–181.
- MALURA, J.: *Žánrový profil české barokní literatury na severní Moravě a ve Slezsku*. In: *Region a jeho reflexe v literatuře*. Ostrava 1997, s. 53–67.
- MALÝ, J. B.: *Příspěvek k historii české sedmnáctého století*. ČČM 19, 1845, s. 190–212.
- MAREČKOVÁ, M.: *Materiály k vývoji české historiografie (do počátku 18. století)*. Brno 2001.
- MEJDŘICKÁ, K.: *Čechy a francouzská revoluce*. Praha 1959.
- MEJDŘICKÁ, K.: *Listy ze stromu svobody*. Praha 1989.
- MIKULEC, J.: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha 1992.
- MILLER, V.: *Výběr textů ze starší české literatury předbělohorského období (1471–1620) I. Cestopisná, memoárová a dějepisická literatura*. Ústí nad Labem 2001.
- MINÁRIK, J.: *Baroková literatúra*. Bratislava 1984.

- MINÁRIK, J.: *Beletrizačné tendencie v slovenskej barokovej memoárovej literatúre*. LF 111, 1988, s. 125–128.
- MINÁRIK, J.: *Renesančná a humanistická literatúra*. Bratislava 1985.
- Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků č. 10/1993*. Díl I., II. Praha 1994.
- MOCNÁ, D. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl 2004.
- Morava v době baroka*. Ed. T. Knoz. Brno 2004.
- Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. Ed. F. Hrubý. Sv. 1. Brno 1934; Sv. 2. Brno 1937.
- MOULÍK, M.: *Bartoškova kronika a její historické zázemí*. Rigorózní práce. Olomouc 1978, Archiv Univerzity Palackého v Olomouci, sign. 3407.
- MRÁČEK, J.: *Požáry v Lipníku v minulosti*. Záhorská kronika 8, 1925/1926, s. 6–10.
- MRÁČEK, J.: *Primátor Martin Zikmundek a obec Lipenská*. Záhorská kronika 10, 1927–28, s. 25–28.
- MRÁČEK, J.: *Listinář k dějinám města Lipníka*. Výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911/12, Lipník nad Bečvou 1912, s. 9–21.
- MRÁČEK, J.: *Z pamětní knihy radního písaře a měštěnína lipenského Bernarda Františka Heydučka*. Výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1911–12, s. 3–8.
- MUNCK, T.: *Evropa sedmnáctého století*. Praha 2002.
- Muž apoštolský aneb Život a ctnosti ctihodného pátera Alberta Chanovského z Tovaryšstva Ježíšova v českém království od Jana Tannera z téhož Tovaryšstva*. Ed. J. Vašica. Praha 1932.
- NAHODIL, O., ROBEK, A.: *České lidové kronikářství*. Praha 1960.
- NEJEDLÝ, Z.: *Doslov*. In: JIRÁSEK, A.: *Temno*. Praha 1956, s. 565–572.
- Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. Eds. B. Havránek, J. Daňhelka. Praha 1957.
- Nejstarší kronika města Frenštátu pod Radhoštěm*. Ed. B. Strnadel. Ostrava 1950.
- NEŠPOR, Z. R.: *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2006.
- Nová korespondence Václava Budovce z Budova z let 1580–1616*. Ed. J. Glücklich. Praha 1912.
- NOVOTNÝ, F.: *Latinsko-český slovník*. Praha 1980.
- O barokní kultuře*. Red. M. Kopecký. Brno 1968.
- O psaní dějin: teoretické a metodologické problémy literární historiografie*. Praha 2007.

- OSOLSOBĚ, I.: *Žánr: produkce, recepce, proces poznání*. Sborník prací FF BU, D 27, 1980, s. 25–32.
- Ottův slovník naučný*. 15. díl. Praha 1900.
- PALAS, K.: *K problematice krajové pololidové literatury 18. století*. Praha 1964.
- Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816*. Kniha I–V. Ed. P. J. Skopec. Praha 1907–1938; Kniha VI–VII. Ed. S. Jonášová. Praha 2009.
- Paměti hradištské*. Ed. B. Fišer. Uherské Hradiště 1920.
- Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdržic od roku 1624 do roku 1648*. Ed. F. Menčík. Praha 1897.
- Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty od L. 1608 do 1619*. Díl 1, 2. Ed. J. Jireček. Praha 1866, 1868.
- Paměti starých písmáků moravských I, II*. Velké Meziříčí 1913–1922.
- PAPOUŠEK, V.: *Pojetí „new history“ S. Greenblatta a problematika literární historie*. Česká literatura 50, 2002, č. 4, s. 371–382.
- PAPOUŠEK, V., TUREČEK, D.: *Hledání literárních dějin*. Praha, Litomyšl 2005.
- PAPROCKÝ, Z HLOHOL, B.: *O válce turecké a jiné příběhy*. Eds. E. Petřů, J. Sobotka. Praha 1982.
- PAPROCKÝ, Z HLOHOL, B.: *Štambuch slezský*. Ed. K. Müller. Opava 2004.
- PAPROCKÝ, Z HLOHOL, B.: *Zrcadlo Čech a Moravy*. Ed. J. Polišenský. Praha 1941.
- PAVERA, L., POSPÍŠIL, I.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*. Brno 2003.
- PAVERA, L., VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc 2002.
- PETRŮ, E.: *Genologický systém české literatury 16. století*. Sborník prací FF BU, D 32, 1985, s. 51–58.
- PETRŮ, E.: *Vzdálené hlasy*. Olomouc 1996.
- PETRŮ, E.: *Vzrušující skutečnost*. Ostrava 1984.
- PETRŮ, E.: *Zašifrovaná skutečnost*. Ostrava 1972.
- PETRŮ, E.: *Země dobrá a české dějepisectví*. In: *Země dobrá, to jest země česká*. Brno, 1998, s. 305–316.
- POLIŠENSKÝ, J.: *České dějepisectví předbělohorského období a pražská akademie*. AUC, Historia, 1963, s. 115–137.
- POLIŠENSKÝ, J.: *Měšťanští historikové českého stavovského povstání*. Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie 3, 1956, s. 95–122.

- POSPÍŠIL, I.: *Genologie a proměny literatury*. Brno 1998.
- POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno 1986.
- Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny české roku 1605–1606*. Ed. F. Kameníček. Praha 1894.
- PRUCEK, J.: *Kronika Mikuláše Františka Kerneria z let 1658–1689*. Okresní archiv v Olomouci 1984, s. 161–171 a 1985, s. 157–174.
- PŘENSKÝ, J. R.: *Památky z kraje hradištského*. Ed. B. Fišer. Uherské Hradiště 1918.
- Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*. Eds. V. Petráčková, J. Vogeltanz. Praha 1979.
- QUINTILIANUS, M. F.: *Základy rétoriky*. Praha 1985.
- Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*. Díl I/1 A–F, I/2 H–J. Praha 2003; Díl II/1 K–L, II/2 M–O. Praha 2007.
- ROBEK, A.: *Lidové kronikářství na Poděbradsku*. Praha 1978.
- ROBEK, A.: *Lidové zdroje národního obrození*. Praha 1974.
- ROBEK, A.: *Městské lidové kronikářství na Rychnovsku II*. Praha 1978.
- ROBEK, A.: *Městské lidové zdroje národního obrození*. Praha 1977.
- ROYT, J.: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 1999.
- ROYT, J.: *Poutní místa a milostné obrazy či sochy v diecézi královéhradecké*. In: *Lidová zbožnost ve východních Čechách a v Kladsku*. Náchod 1997, s. 7–23.
- RYPÁČEK, F. J.: *Z archivu města Třebíče. (Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův)*. Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1891–92. Třebíč 1892, s. 3–36.
- ŘEPA, M.: *Poetika českého dějepisectví*. Brno 2006.
- SEDLÁČEK, A.: *Paměti Jiříka Tesáka Mošovského a jeho syna*. ČČM 83, 1909, s. 57–68.
- ze SEVILLY, I.: *Etymologiae I–III*. Praha 2000.
- ze SEVILLY, I.: *Etymologiae V*. Praha 2003.
- SKÁLA ZE ZHOŘE, P.: *Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*. Ed. J. Janáček. Praha 1984.
- SLÁDEK, M.: *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*. Jinočany 1995.
- SLANINKA, A.: *Paměti kožešníka Jana Komorníka na pozadí vývoje zápasu měšťanstva s vrchností v Moravských Budějovicích*. Seminární práce, FF MU. Brno 2004.
- SLAVÍK, B.: *Hanácké písemnictví*. Olomouc 1940
- SLAVÍK, B.: *Písmáci selského lidu*. Praha 1940.
- SLAVÍK, B.: *Písemnictví na Litovelsku*. Litovel 1937.

- SLAVÍK, B.: *Regionalismus a literatura*. Domažlice 1937.
- Slovník antické kultury*. Praha 1974.
- Slovník literární teorie*. Red. Š. Vlašín. Praha 1977.
- Słownik literatury staropolskiej*. Red. T. Michałowska. Wrocław – Warszawa – Kraków 1990.
- Słownik terminów literackich*. Red. J. Sławinski. Wrocław 2000.
- Smolná kniha města Lipníka*. Ed. M. Marada. In: Sborník Státního okresního archivu Přešov 1994, č. 2.
- SOBOTKOVÁ, M.: *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století*. Olomouc 1996.
- SOBOTKOVÁ, M.: *Ohlas válečných událostí 2. poloviny 17. století v zápiscích Mikuláše Františka Kerneria*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Studia Moravica III, Facultas Philosophica, Univerzita Palackého, Olomouc 2005, s. 185–195.
- SPÁLOVSKÝ, F.: *Nejdůležitější prameny k dějinám města Uherského Brodu*. Uherský Brod 1946.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. Díl 1–3. Eds. B. Havránek, J. Daňhelka, K. Hádek, N. Kvítková. Praha 1988, 1995.
- Staročeský slovník*. Díl 3. (paběničský – pravý). Praha 1996.
- STICH, A.: *K Jiráskovu pojetí českého baroka*. In: Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie). Praha 1996, s. 236–238.
- STRÁNSKÝ, P.: *Český stát – Okřík*. Ed. B. Ryba. Praha 1953.
- STRÁNSKÝ, P.: *O státě českém*. Ed. B. Ryba. Praha 1946.
- STRNADEL, B.: *Nejstarší kronika města Frenštátu p. Radh*. Ostrava 1950.
- STRNADOVÁ, K.: *K žánrové problematice textů s historickou tematikou na Moravě v 17. století*. Bohemica Olomucensia 1, Litteraria, 2009, č. 1, s. 18–25.
- SYPHER, W.: *Od renesance k baroku*. Praha 1971.
- ŠALDA, F. X.: *O literárním baroku cizím i domácím*. Šaldův zápisník VIII, 1935–1936, s. 71–77, 105–126, 167–182, 232–246.
- ŠMAHELOVÁ, H.: *Kontexty současného literárněhistorického myšlení*. Česká literatura 48, 2000, č. 2, s. 115–131.
- ŠIMÁK, J. V.: *Pozůstalost Dobnerova*. ČČM 75, 1901, s. 1–138.
- ŠUSTA, J.: *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*. Praha 1946.

- TICHÁ, Z.: *Česká poezie 17. a 18. století*. Praha 1974.
- TOMEČEK, R.: *Uherský Brod: putování historií královského města*. Uherský Brod 2002.
- TOŠNEROVÁ, M.: *Měšťanské paměti raného novověku – pramen poznávání každodennosti*. In: *Problematika historických a vázaných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2001*. Brno 2001, s. 83–91.
- TŘEŠTÍK, D.: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha 1968.
- Uherský Brod. Minulost a současnost slováckého města*. Brno 1971.
- URBÁNEK, V.: *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám pobělohorského exilu*. České Budějovice 2008.
- Václava Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*. Ed. B. Sobotík. Uherský Brod 1942.
- VÁLEK, V.: *K specifičnosti memoárové literatury*. Brno 1984.
- VÁLEK, V.: *Memoáry a historická beletrie. Příspěvek k poeťice memoárů*. Sborník prací FF BU, D 36–37, 1989–1990, s. 27–36.
- VÁLEK, V.: *Portrét a charakteristika v memoárech*. Sborník prací FF BU, D 35, 1988, s. 83–95.
- VÁLEK, V.: *Zamyšlení nad vztahem mezi memoáry a historickou prózou (Způsob zobrazení reality v memoárech)*. In: *Problematika historických a vázaných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2001*. Brno 2001, s. 75–81.
- VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15. – 18. století II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*. Praha 1983.
- VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1996.
- VARCL, L. a kol.: *Antika a česká kultura*. Praha 1978.
- VAŠICA, J.: *České literární baroko*. 1. vyd. Praha 1938; 2. vyd. Praha 1995.
- VAŠICA, J.: *Eseje a studie ze starší české literatury*. Opava – Šenov u Ostravy 2001.
- VAŠICA, J.: *O české barokní poezii*. Brno 1934.
- z VELESLAVÍNA, D. A.: *Historický kalendář*. Akademická česká knihovna, č. 4. Red. J. Teige. Praha 1920.
- Velká Mezeříč Františka Ignáce Konteka 1401–1723. Městská kronika barokní Moravy*. Ed. M. Štindl. Tišnov 2004.
- VILIKOVSKÝ, J.: *Starší literatura slezská a její význam v literatuře české*. In: *Slezsko, český stát a česká kultura*. Opava 1946, s. 114–154.

- VLČEK, J.: *Dějiny české literatury I, II*. Praha 1951.
- VODIČKA, F.: *Literární historie, její problémy a úkoly*. In: *Struktura vývoje*. Praha 1998, s. 17–77.
- VOZÁKOVÁ, K.: *Odras historické skutečnosti v moravské barokní kronice*. In: *Język i literatura czeska w interakci*. Raciborz 2006, s. 389–397.
- VOZÁKOVÁ, K.: *Raně barokní pamětní kniha primátora města Lipníka nad Bečvou*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Studia Moravica III, Facultas Philosophica, Univerzita Palackého, Olomouc 2005*, s. 177–183.
- VOZÁKOVÁ, K.: *Současný stav a perspektivy literární historie (Nástin dílčích problémů)*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomuncensis, Bohemica X, Facultas Philosophica, Univerzita Palackého, Olomouc 2007*, s. 345–350.
- VOZÁKOVÁ, K.: *Zrcadlo skutečnosti v moravských barokních kronikách*. *Krok (Olomouc) 4*, 2007, s. 23–28.
- WHITE, H.: *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*. Praha 2010.
- WINTER, Z.: *Život církevní v Čechách*. Sv. 1. Praha 1895.
- Zbraslavská kronika*. Překl. F. Heřmanský, s komentáři Z. Fialy. Praha 1975.
- ZELENÝ, V. V.: *Tomáš Pešina z Čechorodu. Životopisná studie*. Praha 1884.
- ZLÁMAL, B.: *Příručka českých církevních dějin IV*. Olomouc 2008.
- ZEMEK, M.: *Bartoškova kronika města Brodu Uherského*. In: *Příspěvky ke starší literatuře na Moravě*. Brno 1964, s. 35–39.
- ZEMEK, P.: *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*. Uherský Brod 2006.
- Země dobrá, to jest země česká*. Eds. I. Kučerová, L. Medová. Brno 1998.
- Ze zpráv a kronik doby husitské*. Ed. I. Hlaváček. Praha 1981.
- ŽILKA, T.: *Poetický slovník*. Bratislava 1987.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Seznam vyobrazení

Obrázek č. 1 – Pamětní kniha Martina Zikmundka (rukopis výtahu v kronice Bernarda Františka Heydučka), SOkA Přerov, Archiv města Lipník nad Bečvou, in. č. 423, titulní list.

Obrázek č. 2 – Pamětní kniha Martina Zikmunda (rukopis českého opisu), MZA Brno, G 10, in. č. 1012, titulní list.

Obrázek č. 3 – Kronika Eliáše a Václava Rožnovských (rukopis českého opisu v kronice Bernarda Františka Heydučka), SOkA Přerov, Archiv města Lipník nad Bečvou, in. č. 423, titulní list.

Obrázek č. 4 – Anonymní paměti Moravských Budějovic (rukopis českého opisu), MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/4, titulní list.

Obrázek č. 5 – Paměti Josefa Securia (rukopis českého opisu), MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/4, titulní list.

Obrázek č. 6 – Paměti Jana Komorníka (rukopis českého opisu), SOkA Třebíč, Archiv města Moravských Budějovic, in. č. 281, titulní list.

Obrázek č. 7 – Paměti Jana Komorníka (rukopis českého opisu), SOkA Třebíč, Archiv města Moravských Budějovic, in. č. 281, poslední list.

Obrázek č. 8 – Paměti Matyáše Haškonia (rukopis českého opisu), MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, titulní list.

Obrázek č. 9 – Paměti Matyáše Haškonia (rukopis českého opisu), MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, druhý list.

Janatts. Kralovacech Hrabecdu, od Eliáše Kósnova,
přel. Michálikova a Kypřana Lypou, přel. Jo. Kraly, přel.
z přel. od Kypřana Lypou, přel. Lypou z přel. Kypřana Lypou,

Leto Jarie 1581:

Prizel z Kypřana Kypřana Lypou, přel. Jo. Kraly z Kypřana Lypou
z Kypřana, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,

Anno 1584:

z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,

Anno 1587:

z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,

Anno 1590:

z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,
z Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou, přel. Kypřana Lypou,

Obrázek č. 3 – Kronika Eliáše a Václava Rožnovských (rukopis českého opisu v kronice Bernarda Františka Heydučka), SOKA Přerov, Archiv města Lipník nad Bečvou, in. č. 423, titulní list.

Paměti Rudiegorovic Morawstych Memorie

Lata Junii 1669 Curia R. Morsijr Jansingr
In Regni w Augustinus pignus dicitur se habet; Morsijr
se Mansjeller, Chamaž a Vostk Rudeluf gijz 4 Morsia
Luzla, dicitur se sui pafalatte Rudijr gijz
nam pafalattis, summa oborum wyfagla, a do
Morsijr sobien w fadla, a habet gijz solar udivin
ca.

Civitates Bud
vicinias in no
savia sunt tan
tum obiter con
signate a do.
supra Secusio
Medicina Soc
tose, nihil sin
gulare habet.

1675. Curia Morsijr uxorata w Regni un 20 Curia
Luzla Morsijr gijz dicitur se fadla p in gijz
arloy; gijz dicitur se.

14. Morsijr. F. w Regni a dicitur se Morsijr, na dicitur se
pafalattis Curia.

20. F. dicitur se fadla, a dicitur se Morsijr;

14 Junii, fadla gijz dicitur se gijz dicitur se gijz
Luzla dicitur se.

1676. Aprilis 14. O. dicitur se uxorata gijz
unni na Morsijr, habet gijz Morsijr wyfagla gijz
Luzla gijz.

18. D. Morsijr gijz dicitur se, a dicitur se gijz
wy fadla gijz.

1677. Die 19. Januarii F. Luzla, dicitur se gijz dicitur se, dicitur se
unni na dicitur se Morsijr.

F. 5 Julii w gijz dicitur se gijz dicitur se gijz dicitur se,

Obrázek č. 5 – Paměti Josefa Securia (rukopis českého opisu), MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/4, titulní list.

Umění dojet bádau zjzj ... abg umu hxabir
nazubij zampob to mguuonij, mizur ublizoval iz do
wy ionduij kuzr, a vanden dabo nazjila gofo klilofj
hijfaryfka wotom fonnijmij nazjutit za domifaryr Janet
Lronyfyfo Jana Jarwiffo a domiffo abg auzjad nazjutit
Lralowfky daf uduklaly Jana Pringorta z Lutaffi domiffo
abg dozply Comiffo w Ludingewoizij zo wyffpifit gfty lab Lur
fo ionafyrot gad tito Suplicanlij zabalowly zo fo mffrawwitiu
Lau knaktat uduklal zo fo do mffrawwy daf gffm na fawla zila
mijul yotat kuzj mufilo a kuzj gzyffol mufil nadoft mofij
ffowidudlu a fwan zampalof mffrawil a mufi pr gnyzj
rozjffuagijer pr Gwanm Dyzimau a vidozr lyffur pr.
Lomu a kuzjffly Dmr domi nandwy Uob ffly gffm Dnaffm
z Grawwitiuomni Pratoroz Praboifwitoloz na Galupri Lila
Lwo, In on nad kuzjwital z gfty a gad gff nam iondo
gfab gff nad mi mi uduklaly Decret tu gff bila Emlika
Uadof a hrad Lanyil dobrofo Mma od Danytu a Dyzj
Dmr pr na fily a obyly fawol zila fofal, Dmr dooftr map
Llina do ffatlawj foyngj dooftr Maf. Lotra Lrina a ona
gad ojfnała zma Dmniola git mzy auzjad. Lffmolum
Dnaffayz u Primatoro moffo Uob a Gnyffman Mofal
fmo ma a mlfwila gmu zo yuz gffm Lma z Lufzo

Obrázek č. 7 – Paměti Jana Komorníka (rukopis českého opisu), SOkA Třebíč, Archiv města Moravských Budějovic, in. č. 281, poslední list.

Haec ex Codice Bibliothecae Duxoricensis excerpta
collectaque fuisse a Thoma Savina.

Primo Et Tomo III. Obvenerunt descripta.
Hominum Invenitum. Sicutum Distinctum
in Regimine. Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
no. Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.

1049 Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
zil. Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Horo. Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.

1068 Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.

1262 Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.
Invenitum. Invenitum. Invenitum. Invenitum.

Obrázek č. 8 – Paměti Matyáše Haškonia (rukopis českého opisu), MZA Brno, sbírka rukopisů Františkova muzea, G 11, in. č. 41, sign. FM 31/7, titulní list.

